

е. Височенко

3631

1

без маски

А. ВИСОЧЕНКО

*Горітеєв - поборере:
т. ц.*

3633

СССР БЕЗ МАСКИ

Читальня української молоді
"МОЛОДА ПРОСВІТА"
ім. Митр. А. Шептицького
Філадельфія — 23-а і Бравн вул.

diasporiana.org.ua

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО

" П Е Р Е М О Г А "

Тираж 1.500 примірників.

Авторські права застережені.

3635

Читальня української молоді
"МОЛОДА ПРОСВІТА"

Ім. Митр. А. Шептицького

Американський військовий кореспондент "Генерал Стюарт" входив до широкої бухти океанського порту Ріо де Жанейро. Він ще не встиг зупинити своїх машин, а вже на його борту були перші відвідувачі з бразилійської столиці. Ми, цивільні пасажери, втікачі з різних країн Східньої Європи, швидко довідалися, що то приїхали познайомитися з нами кореспонденти місцевих часописів. Вони мали з собою заздалегідь підготований список людей, яких і запросили на розмову. Моє прізвище також стояло в тому спискові.

— Ви колишній советський журналіст? — Дістаю запит від бразилійського колеги.

— Так.

— Де працювали?

— В московській газеті "Комсомольська правда", в ТАСС-і, в центральних часописах советської України та в радіо.

— На засланні були?

— Ні.

— В НКВД сиділи?

— Ні.

— Можливо, під час війни уникли служби в червоній армії?

— Теж ні. До советського війська я належав віддавна. Брав участь в поході на Польщу, а проти німців воював безпосередньо на передових позиціях спочатку Південно - Західнього фронту, пізніше в Словаччині.

— В такому разі, чому ви залишили Советський Союз? Вичерпну відповідь на їхнє запитання я дав пізніше.

Для поширеного бразилійського щоденника "Діаріо де

Сан Павло" написав цикль нарисів про нашу знедолену країну. Їх переклали на португальську мову й після голосної, сутоамериканської реклами, надрукували в згаданому часописі. Ті нариси й започаткували нову мою працю: "СССР без маски".

Багато років тому відомий російський сатирик, Салтиков - Щедрін винятково різуче скритикував державних діячів старої царської Росії. Зокрема їхню органічну відразу до прогресивних демократичних ідей Заходу, особливо волелюбної Америки, що поволі просочувалися до східної імперії, письменник блискуче показав у розпачливому наказі одного царського самодура:

— Навіщо відкрили Америку? Негаймо закрити її!

Тодішньому героєві твору Салтикова - Щедріна звичайно не пощастило побачити виконання свого бажання. Але теперішньому спадкоємцеві його, Йосифу Сталінові, поталанило значно краще. Він, правда, теж не закрити Америки, проте, закрити від Америки і від всього західного світу одну шосту земної кулі, ім'я якій СССР. Це він спустив над нею непроникливу залізну заслону, це він узяв її кордони на замок. Як проходить життя там, за новітнім китайським муром, широкий загал закордоном майже не уявляє собі. Бо вся советська країна стоїть перед ним у щільно одягненій масці. На зовні діє лише галаслива московська пропаганда, що всіма мовами день і ніч репетує: "про побудову соціалізму, про найширший демократизм в СССР" і т. ін.

А, як же справді там ведеться?

Щоб відповісти на це питання треба зняти з Советського Союзу маску, треба подивитися на його життя з середини. Це ми й постараємося зробити на основі свого мало не тридцятилітнього перебування в червоній країні.

1. НОВІТНІ “АДАМИ” І “ЕВИ” ТА ЇХНЄ ГРІХОПАДІННЯ

Кінець листопада 1929 року. На станцію Шепетівка, занесену кучугурами снігу, примчав потяг далекого напрямку. З нього виходить багато людей, переважно чоловіків. На більшості з них довгі шкірянки й револьвери через плече. За пів години вантажними машинами їх везуть до будинку окружному КП(б)У. ¹⁾ Вся ця юрма — особливі уповноважені різних центральних установ. Серед них і нас двоє — кореспондентів столичних газет.

Трохи згодом ледве втискуємося до великої залі. Вона переповнена, і скрізь — самі уповноважені. Їх сюди вже, щей до нашого потягу, прибуло чимало. Справа в тому, що тут, на Шепетівщині, має відбутися експеримент ... Але послухаємо краще секретаря окружному партії, Пилипенка. ²⁾ Він уже зійшов на трибуну. Лунають обов'язкові гучні оплески. Пилипенко чітко виголошує кожне речення. Окремі з них западають у голову назавжди. Та інакше не може й бути. Ви тільки зосередьте свою увагу:

— Товариш Сталін усупереч всіляким антимарксівським теоріям (в тому числі і вченню Маркса та Леніна, — прим. автора), протидіям правих, лівих ухильників і буржуазних націоналістів, вирішив побудувати протягом короткого часу соціалізм в одній країні. ЦК ³⁾ і особливо това-

¹⁾ — Окружний Комітет Комун. б. Українсь. Партії.

²⁾ — Справжні прізвища автор подає тих людей, що вже ліквідовані НКВД - МВД, або перебувають на еміграції. Прізвища найвищих советських достойників та енкаведистів подаються теж правдиві.

³⁾ — Центральний Комітет Ком. партії.

риш Сталін виявили Шепетівській окрузі велику честь. В ній перший відбудеться історичної ваги експеримент суцільного перетворення всього життя. Сьогодні ми ще живемо в дрібнобуржуазному суспільстві, а вже завтра житимемо в соціалістичному! Побудувати його мусимо ми, присутні в цій залі. Зараз тут починається нова історія світу. З нас братиме приклад вся країна, а згодом і вся земна куля. За діло ж, товариші! ...

Ясна річ, всі слухачі промови Пилипенка відчували себе першими людьми на землі, так би мовити, справжніми "Адамами" і "Евами"; адже "тут починається нова історія світу"! Цікаво, чи думав тоді бодай хтось із них про день свого гріхопадіння?

Просто з залі окружкому уповноважені роз'їхалися по селах. Кожний з них мав чіткі інструкції, затверджені безпосередньо ЦК ВКП(б)У. Чорним по білому записано головну настанову Сталіна, що коротко зводиться ось до чого:

"Кожний, навіть найбідніший, найбільш обездолений селянин прагне стати заможним, а відтак і поміщиком. Треба позбавити селян будь-якого ґрунту до збагачення. Вони не повинні мати ніякої власності і в усьому залежати від держави. Тому-то потрібно все майно селян звести до купи і на цій базі творити колективні господарства. Землю, так само слід негайно усупільнити. Заможних селян, що становитимуть опір колективізації, нещадно видаляти з рідного оточення й засилати на далекі Схід та Північ. Лише тоді ми побудуємо соціалізм".

І вдень і вночі по селах Шепетівщини відбуваються різні збори. То скликають більш багатих хліборобів, то середняків, а найчастіше бідноту й комсомольців. На збори треба приходити обов'язково, бо за цим пильнують посилені склади міліції, комуністично - комсомольська верхівка сіл

та спеціальні “допоміжно - буксирні бригади”, надіслані з міст. Уповноважені витискують із себе останні соки, безперервно виголошуючи чотири - п'ятигодинні промови. Учасники зборів під словесний супровід засинають, але ... до колгоспів не пишуться. Нікому не хочеться добровільно розлучатися з добром, нажитим потом і кров'ю.

Уповноважені забили на сполох. Секретар окружному КП(б)У Пилипенко дзвонить до Харкова (тодішньої столиці советської України), питає, що робити? Харків безпорадний, звертається до Москви. ЦК ВКП(б) наказує, порядком спроби, загнати силою селян в кількох селах до колгоспів.

В багатьох селах посланці з міст, загрожуючи зброєю, примусово забрали в хліборобів усю велику рогату худобу, коней, свиней, овець, сільсько - господарський реманент і позвозили пограбоване майно до колишніх поміщицьких садиб. Отже, теоретично, здавалося, селянам уже більше нічого не залишалось робити, як цілим гуртом піти до колгоспів. Однак, на ділі вийшло зовсім інакше. За тваринами ніхто не доглядав і вони з голоду та через люті морози почали дохнути. Кинутий просто в сніг реманент взявся іржею. Це ще туди-сюди, а от за тиждень події пішли зовсім іншим шляхом, якого нізащо вже не передбачали в Кремлі. Величезні натовпи селян із Заславського й Славутського районів прoderлися до кордонів і через малесеньку річку почали кричати на польський бік:

— Рятуйте! Нас большевики гвалтують! Перекажіть на весь світ, як комуністи над людьми знущаються!

Польські офіцери фотографували ті натовпи, селяни з польського боку, теж за національністю українці, радили своїм братам по крові:

— А ви чого їм в зуби дивитеся? Бийте всіх тих уповноважених, щоб з них аж пір'я летіло!

Приборкати розлючених селян спочатку доручили міліції. До Заслава й Славути вирушили кінні загони міліціонерів. Проте, за день-два з усього їхнього складу повернулося назад лише кількох чоловік. Всіх інших селяни забили. Заворушення перекинулося до Полонного, Антонін та ще деяких районів Шепетівської округи. Хлібороби забивали уповноважених, брали назад заграбоване в них майно, а в окремих селах, особливо в Антонінському районі, навіть проголошували новий устрій: "советську владу без комуністів".

Слідом за міліцією на селах розгромили нечисленні війська ГПУ (тодішня назва НКВД-МВД). Керівник шепетівського відділу ГПУ повідомив окружком партії, що в окрузі спалахнуло стихійне антиколгоспне повстання. Але в ньому немає досвідчених керівників і при допомозі регулярних військ легко можна буде локалізувати, а пізніше й придушити. Однак, усіх надісланих з міст людей треба негайно відправити з Шепетівки, а роботу по швидкій колективізації припинити. Так прогорів експеримент з блискавичною побудовою соціалізму в прикордонній окрузі Сов. України.

2. БУНТ БАБІВ

Коли ще на Шепетівці лютувало повстання, я виїхав до Бирзульського району, Молдавської автономної республіки, що тоді входила до складу УССР (тепер Бирзула належить до України). Тут заповіджений експеримент здійснювався ніби трохи краще ніж деінде і тому столичні часописи вирішили його популяризувати.

Мені пощастило оселитися в одній кімнаті з уповноваженим молдавського обкому КП(б)У по колективізації, Михайлом Холостенком. Пощастило тому, що Холостенко справді був культурною й освіченою людиною, а це серед переважної більшості уповноважених становило виключне явище. Тих часів Холостенко керував вищою партійною школою Молдавії, згодом його призначили народнім комісаром освіти республіки, а ще згодом, слідом за багатьма іншими, він десь зник в лабетах НКВД.

Від першої ж розмови в мене з уповноваженим встановилися не тільки добрі офіційні, а й особисті взаємини.

— В села ви не їдьте, — радив Холостенко. — Сидіть краще в Бирзулі. Тепер, хто виїздить до села, того супроводжує цілий озброєний загін.

— Чому так гостро? — Дивуюся я.

— Бо багатьох уже забито. Останнім же часом селяни кого піймають з представників влади, так роблять з них... євнухів. Мовляв, спотворений чоловік багатьом закаже, щоб не вилазили з міст.

Тут же Холостенко з'ясував мені нові, уточнені настанови, що їх дав Сталін колективізаторам. Виявилось, насамперед треба ліквідувати куркулів, тобто заможних селян, як клясу, не зупиняючись навіть перед їхнім фізичним зни-

щенням. Лише тоді можна створювати колективне господарство.

Я зауважую, що на Шепетівщині й біднота не йшла до колгоспів.

Холостенко примруженими очима довго й пильно вдивляється в мене, а потім каже:

— Сталін і цьому дає раду. Він говорить, що крім куркулів є ще й підкуркульники, інакше підспівувачі крижких дядьків. Ті теж проти колективізації, і з ними належить поводитися так само, як і з куркулями, значить — ліквідувати. Під розряд підкуркульників можна підвести не тільки середняка, а й найостаннішу голоту...

З цієї розмови я встановив ще одну цікаву деталь. В Бирзулі вже махнули рукою на те, щоб перетворити район в суцільно колективізований. Вирішили соціалізувати лише найбільше село — Олександрівку. Туди надіслали ледве не всіх уповноважених, усі бригади, а також багато міліції й гепістів (працівників ГПУ). В Олександрівці вже так-сяк зібрали всю худобу й майно до одного місця та примусили селян доглядати за тим.

— Правда, — зазначає мій співбесідник, — до 30 відсотків селян довелося вивезти на Далекий Схід. Але Олександрівка незабаром колгоспом почне польові роботи, і ви зможете написати до газети про перше соціалістичне село в ССРСР, в цілому світі!

Наступного дня вдосвіта Холостенко енергійно розбуркав мене від сну.

— Мерщій одягайтесь! Я вам хочу показати те, чого кореспондентам звичайно не показують. Однак, подивіться, може воно вам колись згодиться.

Невдовзі ми вже місили болото й розталий сніг вздовж колій бирзульського вокзалу. Перед нами стояли довжелезні тягарові ешелони з ґратами на віконцях червоних вагонів.

— Так везуть ворогів советської влади туди, де Макар

телят не ганяв (там, де дуже холодно). — По цих словах Холостенко наказав вартовому відімкнути двері найближчого до нас вагону.

Я сподівався побачити все, що завгодно, тільки не те, що дійсно побачив. З численних плякатів я знав, що так звані “клясові вороги” мають страшенні дегенеративні обличчя, могли це бути також висушені тривалим голодом і поневір'ям колишні офіцери, поміщики, нарешті священики, а тут... Тут впритул стояли одна до одної звичайні сільські дівчата років по 16 - 18 в хліборобських робочих одягах. Я побачив такі характерні для українських жінок карі очі з довгими чорними війми й густими чорними бровами. Ці очі були широко розплющені і іскриті вологою від сліз. Вони дивилися розгублено і в той же час приречено. Мені здавалося, що зараз же нещасні дівчата питають: — за віщо нас мордують? що з нами хочуть робити? чим ми винні?

Але, замість того, вони тільки простогнали: води!

Відчуваю, що стає м'ясо. Беру під руку Холостенка, і повертаємо назад. Ідемо мовчки, та мозок кипить від думок. Уярмлені дівчата-невільниці скинули останню полуду з моїх очей, вбили останню віру в советську владу, остаточно розвіяли чад комуністичної пропаганди.

Холостенко розуміє мій стан. Уже в кімнаті він мені з'ясовує істотні явища тоді ще, порівнюючи, нової сталінської дійсності.

— Вам лише 19 років. Ви не знаєте, що справжні парські куркулі розгромлені ще за часів громадянської війни й воєнного комунізму. Теперішні ж куркулі це найздібніші з тих селян, які робили революцію 1917 року. Вони дістали земельні наділи і вміло загосподарили на них. Під тиском повоєнної руїни та невилазної економічної кризи Ленін був змушений проголосити НЕП. З'явилася дрібна приватна власність, а в ній незначна наймана робоча сила. Ось

ці найздібніші селяни й розжилися, вони ж своїм хлібом врятували державу, дали їй змогу витримати пореволюційну економічну бльокаду західних країн. Так що це — куркулі ленінського НЕП-у, а тепер ми їх ліквідуємо, як клясу...

— А при чому ж тут молоді дівчата? — Запитую уповноваженого.

— Так хоче Сталін, щоб з корінням вивернути будь-який спротив його політиці. Він завжди говорить: “краще перебити, ніж недобити” — відповів Холостенко.

Мій співмешканець, за двома винятками, як і я, сидів у Бирзулі.

— Хто ж за вас діє на селі? — Якось зацікавився я.

— Бачите, — сказав він, — я виклопотав сюди з обкому іншого уповноваженого. Сам же сижу тут лише по інерції, чекаю, поки вирішиться моя справа з комісаріатом освіти. Взагалі я хочу стояти далеко від села. Може ж там нема подібних жажів?

Таким чином ми вдвох жили в районному центрі, чекаючи, поки селяни Олександрівки колективно вийдуть на польові роботи і продемонструють усьому світові, що хоч в одному селі, але вже є “соціалізм”.

І... дочекалися.

Пригадую, ще темніть ночі не розтанула в безкраїх просторах, а в спокійній, завжди напівсонній Бирзулі зчинився невимовний лемент та галас. По брудному талому снігові хлюпали коні, люди, вози. І вершники, і пішоходи, і ті, що влаштувалися на возах, мали жалюгідний вигляд. Більшість з них була в спідній білизні з наспіх поверх накинутими пальто. В багатьох бракувало картузів та шапок. Простували швидко до райпарткому ¹⁾, тяжко відсапуючись. То зненацька втекли з Олександрівки уповноважені разом із

¹⁾ — Районового Комітету Комуністично² Чартії.

своїми помічниками. І це тоді, коли всім видавалося, що "соціалізм" там уже побудований.

— В усьому... кури винні — в один голос заявили втікачі секретареві райпарткому.

Поступово в'ясняємо в чім справа.

Після вислання багатьох людей з села, Олександрівка нібито підкорилася своїй долі. Бодай, що їй не робили, вона мовчала. Вдалося навіть розподілити всіх хліборобів по бригадах та настановити їм за старших комсомольців з міста. На той час до села приїхав особливий посланець Сталіна, нарком ²⁾ землеробства України, Скалига. Останній, ознайомившись з бурхливою діяльністю "будівничих соціалізму", порадив їм на останок відібрати в хліборобів ще й всіх курей. Тоді, мовляв, приватна власність зникне до щенту і більше ніколи не відродиться.

Скалига поїхав собі з доповіддю до Харкова й Москви, а в Олександрівці приступили до реквізиції курей. Але та акція не повелася. До активного спротиву прийшли жінки. Вилами, сокирами, граблями сільські баби зустріли на своїх подвір'ях, як вони казали, куролапів. Однак, збирачі курей ходили озброєними юрмами і в чималій кількості дворів вони таки позабирали птицю. Звичайно, не обійшлося тут без стусанів, невеликих колотнеч, гістерик. На другий день мали продовжувати почату справу. Але вночі сільські жінки зібралися на широкому вигоні і всі разом посунули до хат, де спали працівники по колективізації. За годину-півтори село загуло від несамовитих зойків, криків порятунку й пронизливого гнівного галасу жіночого натопту. Чимало уповноважених і їхніх помічників тут же наклали головами, інші ж в паніці втекли до Бирзули.

Олександрівські жінки показали подиву гідне завзяття. Тієї ж ночі й наступного дня вони обійшли сусідні села, де,

²⁾ — Народній Комісар.

також викликали заворушення. За три дні майже весь Бирзульський район було охоплено бунтом бабів. Повсталі жінки повиганяли з сіл голів сільрад, парторгів ³⁾ та різних уповноважених. Для боротьби з бунтом бабів Тираспіль (тодішня столиця советської Молдавії) надіслав найбільш віддані уряду прикордонні загони військ ГПУ (НКВД). Тут, як і на Шепетівщині, з “блискавичного соціалізму” вийшло казнащо.

В тіж дні стихійно спалахнуло велике антиколгоспне повстання також на Кубані. Для придушення його советам довелося кинути цілий корпус регулярного війська.

Ставши віч-на-віч з виразним крахом швидкої колективізації, московський Кремль засурмив відбій. В органі ЦК ВКП(б), газеті “Правда”, за підписом Сталіна надрукували статтю під наголовком “Запаморочення від успіхів”. У ній Сталін намагався вмити руки від разючого провалу свого “соціалізму” і всю провину за його проведення поклав на місцевих керівників та на уповноважених, що були надіслані й діяли згідно з... його ж наказами, з його ж директивами. Тепер уже Сталін закликав “соціалізм” впроваджувати більш поступово, оглядаючись на всі боки. Одним словом його змусили відступати. “Динамічний вождь” в 1929 — 30 рр. попик собі руки.

³⁾ — Організаторів Комуністичної Партії.

3. “СОЦІЯЛІЗМ” НА ТРУПАХ МІЛЬЙОНІВ

Він був високий, сухий, з маленькими вусиками й великою, закинutoю назад чуприною. Говорючи, по черзі пригинав то одне, то друге плече і глибоко в суглоб вбирав шию. Він стояв, вимахував перед собою тяжким кулаком, в усе горло вигукував найбрутальніші лайки. Добірний російський “мат” просто крутився в його губах.

• Хто ж це — п'яний вантажник, кримінальний злочинець, чи базарний волоцюга? І що то за непристойне місце, де він міг так вільно розпущити свого поганого язика?

В даному разі мова йде про... колишнього організаційного секретаря ЦК ВКП(б), Павла Петровича Постишева. В такому дусі він виступав на об'єднаному пленумі ЦК КП(б)У й харківського обкому партії перших днів 1933 року. Слухали його жінки й чоловіки, професори й інженери, господарники, письменники, журналісти, партійні працівники. На сцені, в президії, сиділи члени політбюро ЦК КП(б)У. Постишев з явною насолодою ганьбив та паплюжив усіх і вся в Україні, а найбільше самих учасників пленуму. Звертаючись у бік президії, він зловтішно кинув:

— Я маю від товариша Сталіна повноваження: в разі потреби вас всіх пересадити, або розстріляти!

Постишев привіз в Україну гнів Москви. Кремль не міг далі терпіти небажання українських селян йти до колгоспів. Між тим на Україні, після провалу “блискавичної колективізації” в 1929 — 30 рр., партійні організації всіма силами намагалися прищепити населенню “любов до соціалізму”. Ця “любов”, на думку партії, мала виникнути в селян тоді, коли вони залишаться без хліба.

Ось чим, наприклад, не раз хвалився колишній секретар дніпропетровського обкому КП(б)У, Строганов:

— Одноосібники тільки починають орати, а ми їм уже підсовуємо пляни здачі хліба, виходячи з найвищих показників можливої врожайності. Тягнуться вони з останніх сил, хліб віддають, а до колгоспів не пишуться. Тоді ми їх припікаємо ще “зустрічним”, тобто додатковим пляном. Виконують і його. Цього ж року видали постанову — в чийому зерні буде знайдено “кузьку” (сільськогосподарського шкідника), той має віддати державі ще половину всієї кількості збіжжя, що він уже здав порядком плянових та понадплянових хлібозаготівель.

Не завдаючи собі зайвого клопоту з перевіркою, ми оголосили, що в зерні всіх без винятку одноосібників виявлено “кузьку”. Тією “кузькою” ми викачали в селян не тільки весь урожай, а й більшу частину посівного матеріалу. Вони тепер свій хліб можуть їсти лише тоненькими скибочками...

Постишев зле усміхається:

— Ти опортуніст, Строганов. Треба, щоб і тоненьких скибочок не було!

— Як же зовсім без хліба? — Почулася репліка з залі.

— Хто там ворожою агітацією займається? — Скипів кремлівський можновладець. — Кому там захотілося Тундру (район вічної мерзлоти) зубами гризти?

— Я кажу, — продовжував Постишев, — хліб у селян треба забрати цілком, до останньої зернини. Лише тоді вони наберуться розуму й підуть до колгоспів. Не зробіте цього — не зносити вам своїх голів! Я мушу вчинити так, щоб за один рік Україна стала соціалістичною!

На тому пленумі московського послання обрали другим секретарем ЦК КП(б)У (першим, з обмеженими правами, залишився Станіслав Косіор). Відтоді й почалася горезвісна “постишевська епопея”...

В березні 1933 року я супроводжав відповідального комсомольського працівника К. до Погребищенського району, Київської області. Він мав почесне завдання — завершити суцільну колективізацію в районі й по соціалістично-му вивести його на весняні польові роботи.

К. дуже самовпевнений і всю дорогу мріє про швидке одержання ордена. Проте, я наважуюсь поставити йому досить слизьке питання:

— Скажіть, чому в Києві так багато щодня підбирають трупів?

— То байки, — відмахнувся К.

— Ні, я на власні очі не раз бачив, як їх підбирали на вулицях спеціальні бригади, складені з міліції й партійно-комсомольського активу.

К. не сподівався від мене такої обізнаности й замислився, очевидно, над тим, що слід сказати. Та я й без нього добре знаю в чім справа.

З наказу Постишева були проведені найгостріші труси в усіх селян. Відбирали не тільки закопане у ями збіжжя, а й навіть спечений на сьогодні-завтра хліб. Коли заставали тісто в діжках, то й те розкидали по снігу. В той же час на необладнених державних сховищах поспіль пріло зерно, мерзла й гнила картопля, стікали буряки.

На селі спочатку поїли свиней, потім рогату худобу, коней. Коти й собаки поздыхали раніше. Нарешті, де були дерева — в їжу пішла кора. А далі що? В багатьох місцях почалося людоїдство. Остаточно ті з селян, хто ще має трохи енергії та фізичної сили, кинулися до Києва, Харкова, а найбільше до Москви й Ленінграду — шукати хліба. Їх по дорозі переймали, відпроваджували назад, у містах забороняли давати їм притулок, міліція брутально виганяла селян з хлібних черг, спати вони мусіли просто на вулицях, де вмирали і від голоду і від холоду.

К. все ж таки надумався:

— То ви бачили трупи клясових ворогів, “літунів”, тих, хто не хоче працювати, а тільки їздить з місця на місце. Туди їм і дорога. Всі селяни, які залишилися в селах і записалися до колгоспів — мають що їсти. Вони не голодують, живуть краще від нашого.

До самого Погребища ми вже не розмовляли. Від станції до містечка треба було їхати по снігу кілометрів п'ять. Наймаємо сани, запряжені парою коней.

— Колгоспний виїзд? — Звернувся К. до візника.

— А вже ж!

— Бачите! — Переможно підморгує мені К. — Я вам правду казав.

Не встигли ми трохи від'їхати від станції, а в дядька з рук чомусь вилетіли віжки. Коні потягли в різні боки, один з них упав й перевернувся на спину.

— Ах ти куркульський залишок! — Загримів на селянина К. — Іч, яку морду від'їв на дарованому колгоспному хлібі, а віжок утримати не вмієш! Чим тебе годують, що ти такий товстий?

— Та я, товаришу, не товстий, а пухлий; пухлий з голоду, — ледве промовив дядько.

К. вмить замовк. Разом із ним я підійшов до сидячого в розпачі селянина. Уважно придивляємося до нього. Бачимо: обличчя ніби надуте, сіро-білявого кольору, із-за вух тече якась невиразна густа рідина, ноги теж до відмови набрякли й поцятковані гнійними виразками.

У К. виступили сльози на очах. Він сам підводить із снігу коня, підбирає віжки й дає їх у руки дядькові. Потім витягає з валізи всі свої харчі й кладе останні поруч візника, нарешті платить йому гроші за проїзд, лагідно каже:

— Їдь собі, чоловіче добрий, сам додому, ми до Погребища дійдемо пішки.

Колгоспний їздовий рушив. К. стояв серед шляху, охопивши голову руками. Він глухо, з нутра, говорив до мене:

— Подумайте, що робиться! А минулий врожай був таким, що ним можна прогодувати нашу країну протягом двох з половиною років! Навіщо все це здалося? Ні, я не можу йти до Погребища, повернуся назад. Рушайте самі. Вам легше. Вам треба тільки написати, як колгоспники вийдуть у поле, а мені треба буде їх, голодних, силою гнати на працю!

Тут же я розлучився з К. Відчувалося, що він на очах змінився, став зовсім іншою людиною, з новою психікою, з новим світоглядом. А К. палежав до найнадійніших постишевських кадрів!

У Погребищі, як і в кожному районі, була розкішна їдальня для партійно-советського активу, так звана “двадцятка”. Вдень і вночі її стерегли міліціонери, щоб до приміщення й близько не підходили зголоднілі селяни, чи їхні діти і своїм жахливим виглядом не псували апетит “ідейним будівничим соціалізму”. Тут, за сміховинно дешеvu платню, подавали районовій верхівці все, що завгодно: білий хліб, м'ясо, курей, кав'яр, делікатні маринади, вина, шоколяду... Крім того, кожний, прикріплений до їдальні, діставав додому ще окремих, “мікоянівський” (Мікоян — тодішній нарком постачання СРСР) приділ, який складався більше, ніж із 20 предметів. А навколо цих партійних оаз лютували голод і смерть. Протягом одного року в Україні загинуло з недоїдання 7 — 8 мільйонів людей!

Напередодні виходу в поле політичні відділи МТС (машино-тракторних станцій) оголосили, що всі, хто запишеться до колгоспів, діставатимуть з колективних кухонь необмежену кількість мерзлої вареної картоплі й невеликі приділи хліба. Знедолене, пограбоване й зголодніле селянство тепер уже не мало фізичної сили опиратися. Воно посунуло в колгоспи, щоб дістати хоч трохи їжі. Шлунок вимагав харчів, а їх давала держава тільки тим, хто кидав

одноосібні господарства. Перемогла не комуністична ідея, а штучний, створений Постишевим, голод.

Це ганебне, безприкладне в світовій історії явище Сталін і советська пропаганда проголосили за свою величезну перемогу. — Ми виграли найбільшу війну, яку тільки можна собі уявити, — сказав Сталін. Це — правда. Кремлівська диктаторська верхівка при допомозі НКВД й незчисленного апарату — партії, комсомолу, советського проводу на місцях — пермогла народи ССРСР. Свідками тому мільйони мовчазних трупів, мільйони безправних засланців на далекі Схід та Північ.

Так у нас кінець-кінцем побудували "соціалізм".

4. ДИКТАТУРА НАД ПРОЛЕТАРІЯТОМ

В партійному квитку Олександра Б. під графою “основний фах” записано: “професіонал - революціонер”. Такий саме запис має й Сталін. Ленін, між іншим, скрізь писався, як журналіст.

“Професіонал - революціонер” означає, що така особа існувала з коштів комуністичної партії, чи професійних спілок, ще за царського запілля, завжди була на керівному становищі, відогравала чільну роль при захопленні більшовиками влади в Росії і т. ін. Тому-то Олександр Б. належав до своєрідної комуністичної еліти, бодай із-за свого багаторічного партійного стажу. Але він, не в приклад іншим, не вдавав з себе велике цабе, завжди був простою, веселою і товариською людиною. Я особисто звів з ним знайомство, коли мені йшов усього шіснадцятий рік. Пригадую, мене тоді дуже цікавила тема, що таке диктатура пролетаріату, і для чого вона потрібна? Олександр Б., який щойно повернувся із всесоюзного з'їзду професійних спілок, з невідробленим захопленням почав з'ясовувати це питання:

— Пролетаріат повинен міцно тримати владу в своїх руках для того, щоб економічно піднятися до рівня інших прошарків населення. Тоді самі собою відірвуться класи, а з ними зникне й диктатура пролетаріату.

Мене ще цікавить, — як же по тому існуватиме суспільство?

Олександр Б. підводить вгору очі й мрійливо продовжує:

— Я працюю не в партії, не в державному апараті, а в професійних спілках для того, щоб прискорити цей час. В

майбутньому всім життям керуватимуть лише професійні спілки. Всі без винятку люди будуть поділені за віковими категоріями. До певних років вони вчитимуться, потім їм надаватимуть фізичну працю, яка пляново чергуватиметься, щоб не обридала одноманітність; наприклад, деякий час люди матимуть zatrudнення в копальнях, далі в металургії, деревообробній промисловості, і сільському господарстві то-що. Коли ж вони переступатимуть середній вік, — їх призначатимуть на канцелярські й керівні посади. На тиждень всі працюватимуть тільки три дні і то не більше, ніж по 6 годин денно. Різні галузі господарства, культури, науки належатимуть населенню, і кожний громадянин рівною мірою користуватиметься ними . . .

Олександр Б. свого часу не становив ніякого винятку. Такі, приблизно, за Леніна й перші роки за Сталіна, комуністична пропаганда малювала перед населенням СССР картини майбутнього суспільного устрою. Мовляв, в ім'я подібних ідеалів варто трохи потерпіти, примиритися з тимчасовою матеріальною скрутою, диктаторською формою державного управління, великими військовими бюджетами, то-що.

Останній раз я зустрів Олександра Б. рівно через чотирнадцять років. Наша військова частина ладувалася тоді в похід на Польщу. Ляскаючи по плечах свого давнього друга, іронічно кажу йому:

— Ідемо визволяти поневолені народи. Хай і в них, як у нас тепер, коли вже побудоване безкласове соціалістичне суспільство, люди будуть поділені за віковими категоріями і житимуть ніби в раю . . .

Олександр Б. замахав руками:

— Не згадуй! На віки забудь те, чому я колись тебе вчив. Який я був дурний! “Мрії, мрії, де ваша насолода?” За що боролися, кров проливали і яке здобули собі паскуд-

ство! Робітник сьогодні в нас не господар становища, а останній раб, жалюгідний ішак! — В розпачі закінчив Б.

Слово ішак (по грузинському осел) з різними відмінними тепер найрознорозвідженіше серед робітників Советського Союзу. Насамперед, у приватних розмовах вони самі себе з гіркою сатирою називають “ішаками”. Серед них такі вирази, як: “де працюєш”, “багато працюєш”, “з ким працюєш”? — здебільшого замінюються на: “де ішачиш”, “багато ішачиш”, “з ким ішачиш”? — і, навіть говорять “скільки заішачив?”, тобто “заробив”.

Робітництво в СРСР справді чи не найбільш упосліджений прошарок населення. Це тим сильніше вражає, що комуністи йому весь час обіцяли золоті гори, а штовхнули в невилазне багно. Всі голосні гасла, якими більшовики дурили колись робітників, сьогодні вже кинуті назавжди на смітник історії, і їх навіть згадувати небезпечно. Вони існували тільки для запаморочення пролетаріату, щоб на спині й крові останнього комуністи могли вилізти з запілля й захопити в свої руки державну владу.

Правда, революція, а пізніше боротьба з внутрішньою партизанкою примушували партію більш-менш панькатися з робітниками до 1929 року. До того часу існував не тільки юридично, а й практично восьмигодинний день праці, гроші сплачували переважно за відроблені години, загальні збори працюючих мали право давати деякі вказівки керівникам підприємств, останніх же здебільшого добирали з середовища самих робітників. Але то все, як кажуть, було та загуло.

З 1929 року на заводах і фабриках почали запроваджувати так зване “соціалістичне змагання”. Сталін, советська преса, радіо і всі рукави кремлівської пропаганди одностайно й енергійно стверджували, що той “рух” почали “низи”, тобто самі робітники. Я з усією рішучістю, обґрунтованій на докладному вивченні справи, запевняю, що “со-

ціялістичне змагання”, як і всі подальші подібні до нього “рухи”, плянувалися й організувалися партією. Довести цілковиту слухність своєї думки завжди можемо конкретними фактами. Ось маєте:

Літом 1929 року секретар райпарткому імені Січневого повстання, міста Києва, Міхельсон, скликав на таємну нараду всіх секретарів партійних організацій, голів професійних комітетів та директорів заводів і фабрик району. На нараді Міхельсон розповів, що ЦК партії вважає роботу союзу промисловості вкрай поганою. Конче потрібно підняти продуктивність праці. Скрізь на підприємствах має бути введена відрядність, при чому з найвищими виробничими нормами. Але цю справу треба почати ніби на бажання... самих робітників. Їй вже надано офіційну назву “соціалістичне змагання”.

Повернувшись з райпарткому, керівники найбільшого машинобудівельного заводу в районі “Ленінська кузня” — секретар партійної організації, Завистовський, голова професійного комітету, Бестужев, й директор, Огородніков, скликали й собі нараду. В ній взяли участь начальники, партійні й професійні організатори цехів.

Вже наступного дня цехові провідники повели довірочні розмови з окремими, добре знайомими їм робітниками. Останніх умовляли на всі лади, головним чином давали їм особисто різні привабливі обіцянки.

Протягом тижня на заводі скликали загальні збори. Директор виступив з доповіддю, в якій загострив увагу на дуже низькій продуктивності праці підприємства. Секретар партійної організації й голова професійного комітету в своїх промовах наполягли на тому, що самим робітникам слід нарешті покінчити з волячими темпами виробництва. Далі до слова прийшли намовлені заздалегідь робітники. Вони всі до одного говорили однаково, ніби читали завчений

вірш. Кожний з них підкреслив, що він уже давно замислювався над питанням, чому советська промисловість так погано працює. Причина тому — погодинна оплата, а там, де існує відрядність, вона поставлена далеко не на належну височінь. Через те він сьогодні вирішив розпочати “соціалістичне змагання” за підвищення виробітку, переходить на відрядну систему й викликає поіменно наслідувати його приклад таких-то робітників ...

Щоб виробити більше за інших, початковцям “соціалістичного змагання” доводилося до краю ущільнювати свій робочий день, скорочувати час на обідню перерву та ще й залишатися на праці після гудка, не користаючись з надурочної платні.

Правда, “ініціатори” цього ‘руху” довго так лямку не тягнули. Згідно з попередніми обіцянками, їх швидко, протягом 2 — 3 місяців, висунули на посади бригадирів, майстрів, або, за державний рахунок, надіслали вчитися. Зате всім іншим робітникам довелося круто. Їх, не питаючись, перевели на відрядність, дали їм високі виробничі норми і значно знизили розцінки за виготовлену продукцію. Щоб не померти з голоду, доводилося їм теж якнайбільше ущільнювати свій робочий день, працюючи в обідню перерву й після гудка. І це вже не на місяць, чи два, а на все життя. Так почалася потогонна система праці на “Ленінській кузні”, на всіх підприємствах міста Києва, на всіх заводах і фабриках СРСР.

От, як дійсно виглядає “соціалістичне змагання”, що до речі з засадами соціалізму нічого спільного не має. Отже, коли хтось там твердить про виникнення його з добровільної ініціативи й бажання самих робітників, то він з таким же успіхом може доводити, що 2 по 2 буде не тільки 5, а і ... 119!

Але самого “соціалістичного змагання” виявилось для Кремля замало. Один по одному, з різними відмінами, по-

чали з наказу політбюро “народжуватися” дальші “народні рухи”: “режим економії”, ізотовщина, стахановщина. Зокрема імена Ізотова, а особливо Стаханова, заходами червоної пропаганди, набули світового розголосу. Стаханова Москва скрізь представляє, як величезного робітничого й “наукового” генія та як найвидатнішого советського патріота. Через це про Ізотова, Стаханова і їм подібних ми окремо розповімо в дальшому нарисі, а тут лише коротенько зазначимо, що вони принесли робітництву СССР. Головне і єдине — це дальше підвищення виробничих норм і одночасно дальше зниження заробітньої платні.

Зараз зробимо деякі конче потрібні порівняння. Середній місячний заробіток фізичного робітника в СССР до війни визначався в сумі 400 карбованців. З того він на позику, на різні внески й податки кожного місяця втрачав щонайменше по 50 карб. Таким чином на руки йому діставалося 350 крб. Платня за житло, освітлення, водогін й каналізацію забирали ще добрих 50 крб. Отже, йому залишалося для витрат на власні потреби якихось 300 крб. Що він міг за них придбати?

Пристойні черевики тоді коштували 180 — 220 крб., вихідний костюм — 800 крб., кіло сала 22 крб., кіло масла 28 крб., Та, як відомо, крім середніх, є ще й низькі заробітки. Вони починалися з . . . 60 крб., далі йшли: 80 — 90 — 100— 105, 120 крб. т. ін. Що ці люди могли придбати? І, уявіть собі, як вони жили?!

А ось подивіться на деякі заробітки держави: собівартість літра горілки 9 копійок, а продавала вона його за 18 крб., кіла цукру від 9 до 12 коп., а продавала за 5 крб., одного пуда (16 кілограмів) зерна, взятого з колгоспу, — 90 коп., а продавала одне кіло вже випеченого хліба за 1 — 1½ крб. тощо. Це ж непомірна й просто неуявна експлуатація фізичних працівників! Хоч трохи рівної їй ви не знайдете в жодній іншій країні світу!

Однак робітника не тільки економічно знедолили, а й правно уопслідили. Чи подобається робітникові праця, чи ні, він кинути її не може. Спеціальним державним законом усіх робітників примусово закріплено за підприємствами. Хто порушує той закон, підлягає негайному судові й суворій карі, аж до заслання в далекі табори. Інший державний закон передбачає: в разі спізнення на працю без поважних причин на 10 хвилин — робітника адміністративним порядком карають до 6 місяців примусових робіт, на 15 — 20 хвилин — до одного року і т.ін. Після війни умови життя й праці робітництва ще значно погіршали. Ото ж “ішачать” ще більше.

Хіба ж то не новітнє рабство?

Саме до советського робітника найкраще пасує визначення Маркса: “пролетареві, крім ланцюгів, нема чого губити”. В СССР існувала й існує не диктатура пролетаріату, а **диктатура над пролетаріатом.**

І все це діється з дозволу сказати в “безкласовому соціалістичному суспільстві”.

5. ДОНЕЦЬКІ ЗУСТРІЧІ

ІЗОТОВ.

Після відповідного кивка з Кремля, на советську пресу напала чергова пошесть. Почалася відома ізотоманія. Шпальти газет зарясніли портретами нового висуванця в сталінські знаменитості. Йому присвячували довжелезні передові, підвали, нариси й просто інформації. Надоперативні “інженери людських душ”, виконуючи першорядне завдання епохи, стали навперейми випускати брошури, нотатки, сценарії. Окремі з них голосномовно проголошували, що вже протягом найближчих двох-трьох тижнів виготують справжні магнігорськи (себто, архітвори) реалістичної пролетарської літератури.

Але люди ніяк не могли усвідомити собі, в чому ж власне полягає виробничо-технічний сенс ізотовщини. Зокрема робітництво не розуміло, звідки на нього нова напасть взялася — щодня розцінки неймовірно знижувались, а виробничі норми підвищувались.

Чому так сталося, я особисто зрозумів лише згодом, побувавши там, де жив і працював Микита Ізотов.

На шахті “Кочегарка” його виробничі успіхи з’ясовували дуже просто:

— Сила велика з Микити пре. Кулаком коня може вбити, — розповідав старий шахтар.

Таких же фізичних якостей були і його помічники:

— Хлопці молоді, здорові, лава їм попалась добра, то-му-то й вугілля на гору кілька днів подавали більше ніж інші.

Начальник же шахти Юхман, крім того, що Ізотов од-

ним духом випиває літр горілки, нічого істотнішого про свого вихованця розповісти не міг.

Вперше побачив я легендарного героя в місті Сталіно, на донецькому з'їзді советів. Зустріч була оригінальна.

Хоч доповідач ще не покінчив з міжнародньою частиною, але зала засідань встигла вже помітно спорожніти. Більшість депутатів зібралась біля буфету. Там, підпираючи колону, стояв Микита Ізотов, розважаючи засмугнених від численних промов обранців народу. Широко розкритим ротом він на ходу ловив тістечка, що їх кидали з усіх боків.

Наступного дня я зустрів Ізотова на сходинах облвиконкому. Він привітав мене в досить дивний спосіб: до відмови зморщив чоло й відразу розпружив його. Від того каштет, без допомоги руки, подався взад і вперед. Запропонував зробити таке й мені, але я тільки безпорадно розвів руками.

Варто згадати й про такий вчинок Ізотова. За його головування в Донецькому товаристві "за оволодіння технікою" з Москви надіслали легковий автомобіль, телеграфно адресований: "Сталіно, ЗОТ-я". Хоч телеграма ні в кого не викликал сумнівів щодо справжнього господаря машини, але шановний голова товариства несподівано витлумачив її зовсім інакше.

— Якому там в біса ЗОТ-у, — сказав він. — То телеграф знову наплутав. Треба читати "Сталіно, Ізотову", — і з цими словами забрав автомобіль собі.

СТАХАНОВ

Слідом за Ізотовим Кремль породив Стаханова. Цього разу Москва підготувалась значно краще.

Майже одночасно з ударами вибійного молотка ірміньського шахтаря, в редакціях газет з'явилися не тільки нариси, вірші, а й теоретично обгрунтовані статті про новий

всенародній рух. Стахановські рекорди почали вибухати, скрізь — в машинобудуванні, текстильній промисловості, взуттєвій промисловості, в червоній армії. Навіть перукарі, замість кожного разу міняти, стали всіх своїх пацієнтів голити одним квачиком, наочно демонструючи, що виробничим можливостям нема ніяких меж.

Мені знову випала нагода мати справу з першоджерелами. Дістав завдання, відвідати, як перед тим Ізотова, офіційних основоположників стахановщини.

В шахтарському висилку Центральна — Ірміно швидко збудували гарний одноповерховий будиночок на дві квартири. В дворі розплинували два городи, два садки. Тут, наче на виставці для комплексного демонстрування численним відвідувачам, екскурсантам та туристам, оселили разом двох стовпів нової ери промисловости — Олексія Стаханова та Мирона Дюканова.

Висока, худорлява людина поводитись дуже неприродно. Вона швидко, без всякої потреби сновигала по кімнаті, безперервно пригладжувала рукою своє рудовате волосся. В розмову старалася не вступати. Замість того, невгаваючи, накручувала патефона, ставила пластинки, що лежали на столі, на канапі й просто на підлозі. Кожне запитання намагалася або не чути, або відповісти незрозумілим нахилом голови чи односкладовим звуком. По всьому було видно, що людина не зжилася ще з своїм становищем, не знає, як їй належить поводитися. То був Олексій Стаханов перших днів своєї раптової непомірної слави.

Вибравши момент, рішуче звертаюся до нього:

— Олексію Григоровичу, розкажіть тепер, як ви всю науку, всі надбання й передбачення інженерів перекинули догори дном?

Стаханов часто закліпав очима, ніяково усміхнувся, прозвів руками:

— До ладу розповісти не зумію. Про це краще спи-

тайте в товариша Петрова — парторга нашої шахти. Може вам чаю налити?

Щоб марно не витратити час, на цьому уриваю розмову й припрошую Стаханова власноручно розписатися на чистому аркушику мого записника.

Без п'яти академік, бере від мене майже з острахом записника й автоматичну ручку. Від напруги зморщується чоло, а ціле обличчя й шию хоч рушником витирай — так вони запітніли.

Мій співбесідник неприродно твердо тисне на перо й старанно, по дитячому виводить своє прізвище. Але всі його зусилля не дали бажаних наслідків. На клаптику паперу стояло слово “Стаканов”. Довелося за цю ж працю братися вдруге. Тепер, на новому аркушику, вийшло трохи краще — “Стаканов”.

— Ну, вам стакани (склянки) недарма в руку лізуть; сьогодні десь забенкетуєте. — Намагаюся підбадьорити невдачу.

ДЮКАНОВ

До Дюканова попали саме на обід. Творець передової науки в світі (так згодом про перших стахановців говорив Сталін) сидів за столом у самій білизні. Не одягнувшись, порадив “бути, як дома” і нам, за що ми чемно подякували. Дюканов теж спочатку намагався нас швидше відпровадити до Петрова, але потім став балакучішим.

— Розумієте, злість бере. Стільки доклав праці на підготовку цього рекорду, а тут, раптом, запропонували, щоб його поставив обов'язково безпартійний робітник. Мені дали змогу відзначитися тільки на другий день. Але верхки, палець об палець не стукнувши, зняв таки Стаханов.

Кремезний, чорнявий, невеличкого зросту чоловік мав усі підстави висловлювати невдоволення. Саме багату на першорядне вугілля, з зручними шарами дільницю, де він

був парторгом, московські інженери, керівники наркомату, главку, тресту й шахти обрали місцем народження нового всенароднього руху. Разом з ними Дюканов у глибокій таємниці опрацював різні деталі майбутнього перевороту з науки й техніці. Вже уявляв, як одного разу ударом свого відбійного молотка здобуде всесвітню славу, нанівець зведе досягнення живих і мертвих представників технічної думки цілої земної кулі.

Та лаври несподівано дістались Стаханову, Дюканову довелося користуватися тільки опалим листям від них.

— Багато ще в нас неправди! — на останку покаржився господар квартири, підсмикуючи звислі підштанки.

РЯБОШАПКА

Під час одного з засідань вседонецького зльоту стахановців оголосили:

— Слово має знатний шахтар, орденоносець Рябошапка.

В залі знялася справжня буря оплесків та шквал привітальних вигуків. На сцену, як добрий кінь, навіть забувши скинути сіру смушкову шапку, вибіг високий, дебелий чоловіча. Від сили його енергійних рухів аж затряслася трибуна.

— Оцей зараз скаже так, що весь світ почує! — Перекотом пронеслося серед присутніх.

І дійсно, Рябошапка не промовив, а рявкнув своїм могутнім горлом:

— Товариші!

Далі запала довга павза, а разом з нею виступив піт на обличчі нового Жореса (славного колись французького промовця).

Через хвилину він набрав повні груди повітря й знову кинув у слухачів добре заучене слово:

— Товариші!

Але й тепер справа не покращала. Геніяльний стахановець не міг видавати з себе більше ані звука. Тільки обличчя розчервонілося від неймовірної напруги, а широкі груди, мов ковальські міхи, підносилися аж до підборіддя.

Тоді хтось з президії голосно порадив:

— Зніми шапку!

Рябошапка розгублено закліпав очима, рвучко зірвав з голови шапку, кинув її об підлогу і з серцем вигукнув:

— Хай її дідько вхопить! Ура, товариші!

Керівник зльоту швидко підвівся з місця, несамовито закричав:

— Слава стахановцям! — і почав плескати в долоні.

Його підтримали — спочатку президія, а далі й увесь зльот. Оркестра заграла “Інтернаціонала”...

6. ДУША І ЧОБІТ

Світла, простора аудиторія харківського інституту червоної професури. Масивні цементові колони вздовж стін, ніби стоять тут на сторожі спокою й тиші. В аудиторії чимало людей, але майже не чути слів. Кожний сидить, заглибившись у матеріали, читає, пише, роздумує. Біля широкого, напівкруглого вікна вмовстився Льоня Ов-ко. Довкола нього паки товстих, розкритих книг. Льоня — історик. Він опрацьовує тему “Большевицьке повстання 1917 року”. Перечитав уже ворохи книг, зробив безліч нотаток, але до викладу самої теми ніяк приступити не може. Чистий білий папір докірливо дивиться на нього, мовляв, — коли то я дочекаюся на швидку ходу твого олівця?

Але Ов-ко не поспішає, думки його скеровані в дещо іншому напрямкові.

Він — комуніст, колишній донецький шахтар. Здобув освіту за советської влади. Тепер провадить велику дослідницьку працю, дуже багато читає, пише. Він став інтелігентом. В цьому не має ніякого сумніву. І ось тут то, вертаючись до теми, в історика - марксиста виникає питання:

— Чи могли справді інтелігентні, гуманні люди розв'язувати й викликати назовні найтемніші, найпотворніші інстинкти юрби? Чи могли вони на всіх перехрестях гукати до народніх мас: “Грабуй награвоване!”, “Війна палацам”, “Руйнуймо старий світ!”, “Хай живе червоний терор!”?

Відповідь напрошується тільки одна: — ні, не могли! Не могли тому, що все це суперечить засадам культури, етики, моралі, гуманізму, суперечить самому поняттю інтелігентности.

Але ж такі гасла в листопаді 1917 року виголошували Ленін, а за ним увесь большевицький провід! Завдяки ним, вони збаламутили нарід і захопили владу в Петербурзі. Виходить, що кліка, яка створювала російську революцію, не була інтелігентною?

Льоня жажнувся своїх висновків та відкинути їх не має сили. На пам'ять йому ще приходять прилюдні виступи першого советського наркома освіти А. В. Луначарського, якого він слухав в середині двадцятих років. У своїх виступах Луначарський не раз оповідав, як він у дні революції і ще довго після неї, не досипаючи ночей, бігав від Леніна до Дзержинського, від Троцького до Зінов'єва, умовляючи їх не розстрілювати в ЧК відомих професорів, артистів, письменників, журналістів, юристів, малярів, інженерів; покласти край знищенню культурних та історичних цінностей. З усіх большевицьких провідників лише в нього одного боліло серце за інтелігенцію, за її надбання. — Але, — скривляв уста Луначарський, — один в полі не воїн.

Ще й тоді, в середині двадцятих років Луначарський намагався вибороти для інтелігенції будь-яке право громадянства. Він закликав не дивитися на культурних, освічених людей, як на "недорізаних буржуїв"; доводив, що інтелігенція становить окрему клясу в суспільстві, існує з власної праці, тому її треба поважати.

Ленін брутально осік Луначарського:

— Ніякої окремої кляси! — Гостро заперечив він. — Та інтелігенція, що виховалася за старого режиму, буржуазна, а та, що виховується в советських високих школах, буде пролетарська.

Льоня Ов-ко пішов за Леніним і, разом з усією партією, називав Луначарського "гнилим інтелігентом". Льоня так само підтримав настанову Леніна про те, що культурних, освічених людей треба утилітарно використати, як фахову силу, але постійний провід і контроль над ними мають здій-

снювати настановлені комуністичною партією керівники, так звані “висуванці”. Пізніше прийде до діла пролетарська інтелігенція й перебере керівництво всіма галузями життя держави в свої власні руки. Тоді вже не потрібні будуть ніякі комісари, чи “висуванці” — тішився мріями молодий студент Ов-ко.

Та минуло досить років. Вищі советські школи випустили багато фахівців з різних галузей. Таким чином є вже своя пролетарська, або, за виправленням Сталіна, трудова інтелігенція. Але влада комісарів та різних “висуванців” і над нею не припиняється. Навіть в інституті червоної професури парторгом (партійним організатором) працює якийсь анальфабет, такий же парторг сидить в Українській Академії Наук.

Чому? Чому в усіх опозиціях проти партії й особисто проти Сталіна найчисленнішу участь бере саме нова інтелігенція? Вона ж на різних ділянках ідейно очолює рухи спротиву генеральній лінії ЦК.

Льоня сам дошукується вичерпної відповіді й на це питання. Тому, що провідники партії на чолі з Сталіним не культурні, не освічені люди. Через те вони завжди діють терором, насильством, брутально втручаються в творчу працю, намагаються всіляко використати її в своїх власних інтересах і обмежити розмах її тими ж недалекими інтересами. Через те біля себе вони тримають дикунське НКВД й довірених напівписьменних комісарів - “висуванців”, яким органічно чужі самі поняття гуманізму й культурної вищости.

Але знищити інтелігенцію партія й НКВД не можуть. Величезна держава вимагає її в дуже й дуже великій кількості. Отже, собі на шкоду, господарі СРСР примушені виховувати у вищих школах усе нові й нові кадри інтелігентів. А, навіть випробувані комуністи, покінчивши інститути й університети, тільки з остраху перед терором продовжу-

ють залишатися — лише назовні — вірними сталінцями. Їхні знання підказують їм інші думки, інші шляхи. Це Льоня Ов-ко добре відчуває сам на собі. Можливо, через одно-два покоління (в разі ще існуватиме советська держава) інтелігенція своєю чисельністю залле партію й НКВД, тоді життя в країні буде зовсім іншим. А покищо . . .

Історика Ов-ка я добре знаю ще з середньої школи. Не дивно, що свої думки він охоче переказував мені та іншим друзям. Він спочатку чесно й наполегливо шукав заперечень їм і не знаходив. Людиною він був сміливою, одвертою, безпосередньою. Саме ці якості спричинилися до того, що він, замість загаданої теми “Большевицьке повстання 1917 року” написав діаметрально протилежний розгорнутий твір “Постійний конфлікт між партією й інтелігенцією”. Ця праця ніколи офіційно не побачила світу, але вона довгий час передавалася з рук у руки. Льоню Ов-ка партія та НКВД кваліфікували, як “буржуазного переродженця” й заслали до Соловецького табору. Самі ж ідеологічні цитаделі марксизму - лєнізму — інститути червоної професури, через те, що в них знайшлося чимало подібних “переродженців”, НКВД стерло з лиця землі . . .

В Советському Союзі я, на превеликий жаль, перебував аж 27 років. З них останніх 13 років завжди почував себе на лаві підсудних. Уся країна тільки й говорила про різні процеси, арешти, розстріли, заслання. НКВД діяло справді стахановськими темпами. То воно захопить в свої лабети письменників, журналістів, кінорежесерів, то професорів, то командирів червоної армії, то інженерів. А тут ЦК партії й сам Сталін безперервно видають різні постанови, накази й звернення в справі культури, науки, мистецтва. Від них сипляться незчисленні перестороги: “не будьте правими, лівими ухильниками, буржуазними націоналістами! Не переймайте ідей з закордону! Критикуйте один одного й самі себе! Не пишіть і не творіть, як досі, а шукайте шляхів до со-

ціалістичного реалізму! Не вірте дотеперішнім теоріям та підручникам, а чекайте на вихід нових ...!" Від усього того в звичайного советського інтелігента голова ходором іде, і він не добере, на яку ж ногу йому сьогодні треба ступати. Аж воно, виявляється, ні на одну:

Ну, де ще є така держава,

Що і ходити не можливо?

Підеш на ліво — вийдеш вправо,

Підеш на право — вийдеш вліво.

— В соціалізм треба лізти на пузі, — слушно сказав хтось із опозиціонерів.

Тим часом нову трудову інтелігенцію б'ють за вся і за все. Деякий час я працював в редакції "Комсомольська правда" в Москві. Головним редактором того часопису був Бубекін, член бюро ЦКВЛКСМ (комсомолу ССРСР), відповідальним секретарем — випробуваний партієць, Колісниченко. Зненацька їх обох заарештовують за те, що в своїх статтях вони популяризували один із законів офіційної діалектики — "все тече, все міняється". Їм в НКВД сказали буквально таке: "діалектика взагалі річ добра, але Сталін не хоче ні текти, ні мінятися".

Переходжу на працю до української філії ТАСС-у — РАТАУ. Невдовзі сажають за ґрати заступника директора цієї організації, Солода. Обвинувачення напречуд несусвітне: "Солод колись був советським представником при Гоміндані, а Чан-Кай-Шек ... зрадив інтересам Советського Союзу". Однаковісінько, як у гумористичному оповіданні Чехова: "потяг підходив до вокзалу, а я стояв у білому капелюсі".

Побіжно довідуюся, що з усього випуску харківського інституту журналістики 1932 року на волі залишилося тільки двоє людей. Майже на моїх очах НКВД тричі "ліквідує" провідний склад центральних газет УССРСР — "Комуніста" й "Комсомольця України". Хто зна защо, розстрілюють

моїх знайомих: поетів Олексу Влизька, Дмитра Фальківського, новеліста Григорія Косику і ще кількох українських майстрів слова.

Зовсім випадково на сходах редакції київської обласної газети "Пролетарська правда" зустрічаю секретаря ЦКЛКСМУ (комсомолу України) Миколу Клінкова. Ми давні знайомі. Знаю, що він походить з робітничої родини, і сам колись працював слюсарем. Клінков запрошує мене обов'язково прийти до нього в гості. Поки я готувався його відвідати, його ... розстріляли. Кажуть, Клінков скеровував українську молодь проти політики Сталіна. Можливо.

Відбуваю кілька подорожей з віцепрезидентом Української Академії Наук, Світальським. Арештовують і цього за те, що з відкритих ним родовищ ... мало поступає нафти.

Тоді ж у Москві НКВД проковтнуло найстовідсотковішого советського письменника - комуніста, колишнього донечкого шахтаря, орденоносця й сталінського виховання, автора премійованого роману "Я люблю", Авдієнка. Причина така: партія відрядила його в подоріж на чужину. Повернувшись до ССРСР, Авдієнко вголос заявив, що йому закордоном сподобалося. За це його негайно оголосили "ворогом народу" ...

Ну де ж тут спокійно відчувати себе? Цілком досить бути інтелігентом, щоб над тобою постійно висів меч НКВД.

7. НЕ НА СВОЄМУ МІСЦІ.

Тепер трохи поговоримо про самих “висуванців”. Ця категорія людей досить численна й існує тільки в Советському Союзі. Отже, до неї варто придивитися зблизька, так би мовити, побачити її “в усій красі і величі”.

Колись директором київської фабрики музичних інструментів призначили ... матроса, що добре відзначився в большевицькому повстанні 1917 року. Знайомлячись з асортиментом продукції, яку випускало виробництво, новий директор звернув свою увагу на піяніно.

— Скільки осіб можуть грати на цій “штуці” одноразово?

— Одна, найбільше дві, — здивовано відповів йому інженер.

— Така гарба, і так мало людей на ній грають? Негайно припиніть виробляти піяніно! Нам потрібні легкі й зручні інструменти, що ними б користувалося все населення. Отже, надалі виготовляйте тільки труби для духових оркестрів, барабани, гітари, мандоліни, балалайки! — наказав “висуванець”.

Мешканці Ленінграду розповідають про винятково анекдотичний випадок, що стався перших днів революції в античному відділі художнього музею. Його оглянув з контрольною метою представник народного комісаріату освіти. По оглядинах він сказав працівникам того відділу:

— У вас так, більш-менш нічого. Але я виявив дуже істотний недолік ...

— Який саме? — Зацікавилися довголітні фахівці античного колекціонування.

Представник комісаріату прибрав поважного вигляду і докірливо зауважив:

— Я у вас бачив статую Венери Мілоської, а от її напарника, Мілоса Венеричного, так ніде й не знайшов ...

Десь наприкінці літа 1931 року мені подзвонив заступник культпропа київського обкому партії, Янківський.

— Нікуди не йдіть, я зараз приїду до вас!

Дійсно, він незабаром з'явився. На його прохання, я ще покликав головного редактора Р. і щільно причинив двері свого кабінету.

— Ми приятелі, — почав Янківський, — тому вам я можу розповісти про справу, яку шойно розглядав в обкомі. Але ви про неї нікому, а ні чичирк! Згода?

Діставши наше запевнення бути ніими рибами, Янківський продовжував:

— Генріха Гільмана ви, певно, знаєте?

Названа особа нам була добре відома. Син дрібного жидівського крамаря, після революції закінчив свою освіту на початковій школі. Згодом пішов працювати до головних електричних майстерень (ГЕМ). Там спочатку проліз до комсомолу, а далі й до партії. Активно виступав на численних мітингах, подавав безграмотні дописи до газет, оббивав пороги різних керівних організацій. Кінець - кінцем на нього звернули увагу міродайні чинники й надіслали двадцятирічного Генріха Гільмана вчитися до обласної партійної школи й одноразово призначили ... директором київського зоологічного парку.

— А, ну, здогадайтеся тепер, що Гільман вчудив? — Поставив перед нами завдання Янківський.

Від цього "висування", до того ще й першорядного п'яниці, ми могли сподіватися чого завгодно, але почуте залишило далеко позад себе найбуїнішу фантазію.

Генріх Гільман наказав своїм підлеглим працівникам зоопарку звести до купи півсотні невеликих звірів, якто:

дуже вартісних лисів, енотів, бобрів, мурав'їдів, дикообразів тощо й пустити в їхню компанію одного ... тигра. Ясна річ, за кілька хвилин всю дріботу було подерто й пошматовано.

Коли в обкомі Генріха Гільмана запитали: — навіщо ви це зробили? — Останній надзвичайно серйозно відповів:

— Я хотів практично перевірити один з основних законів діалектики, чи справді кількість переходить в якість? Тобто, чи багато малих звірів здолають одного великого, чи ні?

В квітні 1932 року мені довелося побувати на Іркутському аеродромі. В той час саме спустився один літак, з якого вийшло кілька якутів. Супроводжуючий мене начальник Східньо - Сибірського управління цивільної авіації, Гвоздев, пояснив, що то цілий совнарком Якутської республіки.

— Що ви з ними тут робите? — Зацікавився я.

— За наказом з Москви, "провітрюємо", влаштовуємо їм прогулянки на літаках.

— Для чого це потрібно?

— Для піднесення їхнього загально - культурного рівня, — скривив губи Гвоздев.

Хтось із якутів підійшов до нас.

— Знайомтеся, — каже Гвоздев, — це народний комісар фінансів республіки.

Препаскудною російською мовою, якутський міністр відразу фаміліярно звертається до мене:

— Ти звідки?

— З України.

— А, знаю її.

— А, як же ти її знаєш? — В тон йому запитую і я.

— Торік їздив лікуватися до Криму.

— Від чого?

— Від алкоголізму.

— Ну, що, допомогло?

— Де там, після того почав ще більше пити ...

Так виглядають напівписьменні “висуванці”. Але, крім них, призначення на відповідальні посади дістають ще партійно підготовлені працівники. Вони добре знають історію ВКП(б), вчать, не шкодуючи сил, марксизм - ленінізм, однак, у фахових питаннях розбираються дуже погано. Та ці вже поводяться куди обережніше, ніж перші і, бодай перед широкі люди, уникають виставляти себе на сміх.

Незадовго до війни наркомом комунального господарства України призначили якогось Межуєва. Розбираючи ділові папери, новий міністр натрапив на цілу купу матеріалів про інженера Р. В них писалося, що Р. затятий безпартійний, вихованець старої школи, нехтує громадськими організаціями, ігнорує соціалістичне змагання, стахановців, взагалі має всі сім смертних гріхів перед советською державою.

— Чого ж його досі терплять у нашій системі? — Обурився міністр.

— Бо він видатний будівельний фахівець, — пояснили співробітники.

— Ага, — промовив Межуєв. — Негайно викличте його до мене!

Р. ішов до наркома ні живий, ні мертвий. Сподівався, що вже тепер настав йому кінець. Однак, прийняли його надзвичайно привітно. Межуєв замовив сніданок на двох і розмовляв з Р. сам на сам.

— Чого вам пріти й віддуватися за інших на будівництві? Проти вас наставлені всі місцеві організації. Все рівно, рано чи пізно вони вас з'їдять. Переходьте краще працювати до мене.

— А, що я тут робитиму? — Озвався Р.

— Не тут, взагалі, в наркоматі, а в мене особисто, — поправив нарком.

— Я вас не розумію, — щиро признався Р.

— Нічого дивного нема, — перейшов на веселий тон Межуєв. — Хто не був наркомом, той ніколи й не розуміє. Нарком однією особою не може бути. Для кожного окремого свого органу він мусить мати довірену людину. Окрему для голови, окрему для рук, ніг ... Вам пропоную стати ... моєю головою.

Р. погодився. З того часу він розглядав усі справи технічного порядку, що йшли на ім'я наркома, писав накази, ухвали і, навіть доповіді своєму патрону. Сам міністр тільки підписував папірці, чи виголошував приготовані промови, ніколи не вникаючи в глибину їхнього змісту. Р. так і прозвали в столиці України: "голова Межуєва".

Директор Київського радіокомітету Олександр Пріцкер тримав біля себе кількох дорадників із різних галузей. Ті, на його доручення, писали, розмовляли з відвідувачами, давали вказівки службовцям. Отже, ніхто, крім дорадників, безпосередньої справи з директором не міг мати. В 1937 році Пріцкер свого літературного дорадника В. поставив, здавалось би, в безвихідне становище. Саме тоді припала чергова ювілейна річниця з дня смерти відомого жидівського письменника Шолом - Алейхема. Літературний відділ радіокомітету з цього приводу підготував спеціальне пересилання, підбравши кілька найбільш яскравих творів небіжчика. Літературний дорадник узяв текст того пересилання й поніс на затвердження директору. Пріцкер уважно прочитав подані йому матеріяли й висловив зовсім несподівану думку:

— Шолом - Алейхем ще й досі перебуває під впливом дрібнобуржуазної стихії. Я вас запевняю — він погано кінчить. Викличте його до себе й розчешіть його твори з голови до п'ят. Коли ж він при вас самокритично не визнає своїх помилок і не пообіцяє перебудуватися обличчям до соціалістичного будівництва, негайно справу на

нього передайте до НКВД. Про виконання всього цього доповісьте мені завтра.

У В. від подібної несусвітності аж підлога вискочила з-під ніг. Сказати Пріцкерові правду, що Шолом - Алейхем дореволюційний письменник, давно вже помер і визнаний советами за клясика, — можна вдарити по амбіції директора й залишитися без посади. Не сказати, — як же тоді виконати наказ шефа?

Роздумуючи, він мовчки вийшов із кабінету. В шухляді свого столу відшукав недавно випущені советським видавництвом твори Шолом - Алейхема і з ними пішов до ... сусідньої винної крамниці на Думській площі. В., хоч і фаховий літератор, хоч і советського вишколу, та і йому тяжко було викликати на розправу представника потойбічного світу. Але "нема таких фортець, що їх большевики не перемогли б", згадав він вираз Сталіна, і під парами випитого вина прийняв золоте рішення.

Із збірника творів небіжчика повитягав найбільш придатні для смаку Пріцкера місця, дещо дописав Шолом - Алейхему ще й від себе особисто і з тим доробком наступного дня з'явився перед очі директора.

— Ну? — зустрів його Пріцкер.

— Чудово! — Зарапортував В. — Викликав того Шолом - Алейхема до себе, дав йому, по большевицькому і в хвіст і в гриву, він визнав усі свої помилки; за вчорашню ніч написав уривки нових творів, що їх я й приніс на ваш розгляд.

— А часом не пробував він хоч трохи пручатися? — Допитувався директор.

— Де там! — плазував у мене, як слимак перед Богом.

Пріцкер прочитав нові матеріяли, залишився ними вдоволений і, дружньо ляскаючи дорадника по плечах, самовпевнено підсумував розправу з мерцем:

— Тільки отак з ними й треба поводитися! Ніяких фі-

гелів - мігелів! А то ті письменники заведуть нас на слизьке. Вчіться в мене партійному стилеві керівництва. Може й вам колись доведеться бути директором ...

Проте й висуванцям іноді перепадає скоштувати непереживки. Не все і їм довіряють партія та НКВД. Особливо небезпечні для них справи військового характеру.

Інженер А. працював на будівництві мостів. Виконував він виробничі завдання з любов'ю й натхненням, бо мав досвідницьку вдачу. За силу різних раціоналізаторських пропозицій та вдосконалень його кілька разів преміювали, відзначали похвальними грамотами, наказами по тресту й особистими подяками.

Ставлячи на річці Донець близько Харкова дерев'яного моста, йому до голови прийшла дуже проста, але в той же час винятково важлива з військового пункту зору думка.

Інженер замислився над тим, що було б, коли б міст покласти не над водою, а так з пів метра під нею? Подібну дерев'яну споруду ні в далековиди, ні з літака не углядають, а салдати, різні машини та гармати по ній легко можуть перебрести.

Довгими вечорами після праці А. провадив потрібні технічні розрахунки, виготовляв креслення, складав проекти. Коли все підготував, як слід, поїхав з матеріалами до директора свого тресту. Директор вислухав винахідника і з захопленням промовив:

— Та це ж справа оборонного характеру! Негайно їдьмо на доповідь до НКВД. Ось побачите, ми за пару тижнів дістанемо високі нагороди; я, наприклад, орден Леніна й золоту медаль, а ви щось там поменше — орден червоного прапора або зірки!

Удвох, нікому нічого не сказавши, вони подалися до НКВД. Там перед ними двері відкрили і ... закрили. Де поділися А. й "висуванець" - директор, ніхто не знав. Скіль-

ки та куди не зверталася родина А., ніде їй не дали потрібної відповіді. Час від часу дружина інженера діставала звідкись гроші, але хто їх надсилав, — залишалося невідомим.

Минуло понад три роки. Тільки за війни, в 1942 році А. з'явився в своєму рідному місті, де вже господарювали німці. Інженер розповів, що НКВД надіслало його здійснювати свій винахід на... Далекий Схід. Там створили величезний, обнесений колючим дротом табір, куди нагнали кілька тисяч заарештованих людей, як дармову робочу силу. В цьому місці інженер побудував і випробував чимало підводних мостів. Виходити з табору, так само, як і провадити з ким небудь листування А. було суворо заборонено. За війни йому дали ділове відрядження на фронт, звідки він і утік до свого міста.

Дехто поцікавився: А, що сталося з директором?

— Його НКВД підхопило через те, що він трохи обізнався з моїм винаходом, — відповів А. — Працював у тому ж таборі, що і я, але замість ордена Леніна та золотої медалі ще й зараз підносить до річки дубові балки. Хто зна, чи вдасться йому хоч коли небудь звідти видертися?

Пізніше А. дізнався, що його мости большевики з успіхом застосували на Волзі, коли оточували німецькі армії під Сталінградом.

— Ви тепер можете стати "героєм Советського Союзу", — жартівливо казали йому знайомі.

— Якщо кортить, ставайте самі, — відмахувався інженер, — з мене вистачить і трирічного заслання.

8. ВІН МАВ РОЗСТРІЛЯТИ СТАЛІНА

Хоч бери їх і зразу на кольорову листівку. Старший має ще густе, чорне, з сивиною на кінцях, розгладжене в боки волосся. Великі окуляри блистіли з-під високого чола. Під випестованими рожевими щоками вместилися невеличкі вуси й борідка. Дорогий, пошитий за останньою модою попелястий костюм елегантно лежав на постаті середнього росту. Лівий борт піджака прикрашали два ордени: Леніна, Червоного прапору та два червоні металеві прапорці в ЦВК УССР і ЦВК ССРС (ЦВК — центральний виконавчий комітет — колишній советський “парламент”). Всім корпусом людина спиралася на узорну палицю з чорного дерева.

Другий — набагато молодший. Гордо закинута вгору голова, широкі плечі, високе підтягнуті груди, прямі, наче виліплені ноги підкреслювали природню красу й силу. До цього чоловіка винятково добре пасував військовий одяг з найвищої якості хакі - сукна. У нього під шнурок розвішані бойові ордени, а на кожній личці (петлиці) стоячого коміру прикріплено по два ромби - відзнаки комдива, тобто генерал-лейтенанта.

Вони міцно обнялися, тричі поцілувалися і, тримаючи один одного за руку, жваво розмовляли між собою. Під ними дзеркальне поле широкого Дніпра. Довкола них визерунками посаджені невисокі зелені дерева, стінки розлогих кущів і безліч, безліч розкішних квітів. Асфальтові доріжки літерою “О” від брами розбігаються по величезному подвір'ю і знову сходяться біля гарного блакитного будинку з стінами в милях для ока скульптурах. А над усім прозоре небо і сонця золоте проміння...

Яка розкіш, яке життя прекрасне! — так і хочеться вголос сказати. Але таким воно виглядає тільки тут, за високим парканом, за непроникливою сторожею НКВД. А далі скрізь обдерті, виснажені люди, злигодні, бруд, недоїдання.

Тут, це колишній царський палац у стародавньому Києві. Тепер він — резиденція керівного советського органу на Україні. Старший співрозмовець — голова ЦВК УСССР і ЦВК СССР, отже, президент України й одночасно Советського Союзу — Григорій Іванович Петровський. Молодший — його рідний син.

Й секретар президента, Лев Дубинський, стоїмо трохи віддалік, чекаючи на кінець родинної зустрічі. Нам треба погодити урядовий матеріал для преси.

— Здається, вже — підштовхує мене Дубинський. Він має рацію: батько з сином знову обнімаються, цілуються, весело сміються ...

Цікаво, чи думав тоді хтось із них, хто кого має незабаром розстріляти?

Комдив, або генерал - лейтенант Петровський був на найпочеснішому місці в червоній армії. Він командував кремлівською гвардією, так званою московською пролетарською дивізією. Всі салдати й офіцери гвардії — один в один: високі, стрункі, широкоплечі, вправні. Петровський добирав до її складу переважно своїх земляків з України. Вдень столицю Советського Союзу й комінтерну — Москву охороняло НКВД. Коли наставав вечір і до самісінького ранку на варту в Кремлі, совнаркомі, ЦКВКП(б), в усій московській залозі ставала гвардія. Сталін і інші члени політбюро свій сон довіряли пролетарській дивізії. Генерал Петровський, син президента, заходив тоді до Кремля і цілу ніч залишався в ньому повним господарем. Генерал не марнував безсонних ночей. Він їх провадив у дружніх розмовах з солдатами й офіцерами. Майже всі вони вихідні з

українських сел. Від рідних та знайомих з батьківщини діставали листи, повні розпуки й безпросвітнього горя. Добре знали вони про насильницькі колгоспи, заслання, розстріли, голод. Зі своїм генералом військовики говорили одверто й щиро. Петровський не тільки не карав їх, а часто, записавши чиясь скаргу, обіцяв:

— Добре, я поговорю з маршалом Тухачевським, го може він щось допоможе у вашій біді.

Вдавався він з проханням вжити належних заходів не до маршала Тухачевського, а до свого батька, президента Григорія Івановича Петровського. Здебільшого втручання командира московської пролетарської дивізії приносили певні полегші скривдженим людям. Не дивно, що серед гвардійців найбільшою пошаною й любов'ю користувалися генерал Петровський і маршал Тухачевський.

— Вони наші, справжні військові, а не якісь там комісари, — так говорили в дивізії.

Комісарів, політичні й особливі відділи, створила партія та НКВД для контролі над армією. Жодний командир частини не може видати наказу, не погодивши його попередньо з комісаром. Всіма розмовами, настроями у війську і, навіть особистим листуванням дуже старанно цікавляться партійно - поліційні наглядачі. Вони зі свого поля зору ніколи не випускають ні звичайного салдата, ні офіцера, ні самого маршала. Комісари, політичні й особливі відділи обплутали військо густими тенетами, стиснувши його за горло. Коли іноді виникає конфлікт між вищим командуванням й партійними та енкаведистськими представниками, Сталін завжди стає на бік останніх. Це й не дивно, бо він особисто — один із перших комісарів червоної армії. Він добре знає, що військо постійно йшло за Троцьким, Фрунзе і ніколи за ним. Сталін чудово розуміє: якщо послабити контроль над армією, вона може свої багнети повернути проти нього.

Але своєї гвардії, московської пролетарської дивізії, та її славного командира — генерала Петровського, він цілком певний. В них також цілком певний ... маршал Советського Союзу Михайло Миколайович Тухачевський.

— Блискучий військовий! — Так казали про Тухачевського в СССР і закордоном. В його життєвому активі винятково багато виграних боїв на всіх фронтах громадянської війни. Пізніше Тухачевський організував армію на модерних засадах, допоміг створити оборонну промисловість. Академія генерального штабу імені Фрунзе вважає маршала за найкращого советського тактика і стратега. До того ж він спадковий військовий. На з'їздах партії чи советів Тухачевський завжди виступає енергійно, чітко, упевнено. Так дають тільки накази ...

Коли маршал першим ішов за труною англійського короля, Георга, найвищі чужоземні достойники, — учасники жалібної процесії, перешіптувалися між собою: — Ось кому належало б керувати Советським Союзом! — Такої ж думки був і сам Тухачевський.

Він органічно не виносив усіх партійних та енкаведистських контролерів в армії. Відтак, всією душею ненавидів і Сталіна. Трагедія села, обездолення міста, Ежовський терор НКВД підказали йому, що настав час діяти. Тухачевський не створював багатомільйонної організації, якто, з переляку показали всьому світові Сталін і тодішній нарком внутрішніх справ, Ежов. Він до провідної участі в змові залучив лише найближчих своїх товаришів — кількох командармів і генералів. Останні теж звирілися тільки найбільш певним командирам. Навіть безпосередню, практичну участь у виконанні завдань, мала взяти, порівнюючи з розмірами задуму, незначна кількість офіцерів, окремо ж в Москві ще й салдатів. Армія, а за нею й нарід, мусіли домігатися про події лише тоді, коли вони вже будуть цілком закінчені.

Михайло Миколайович Тухачевський сам особисто в усіх деталях опрацював плян державного перевороту. Призначався він на один з днів, коли в Кремлі відбуватиметься нічне засідання політбюро.

Як і завжди, вечором, на зміну енкаведистської варти, із батальйоном пролетарської дивізії до Кремля ввійде генерал - лейтенант Петровський. Випровадивши енкаведистів, він негайно заарештовує всіх членів політбюро. Тут же, власноручно і насамперед, генерал Петровський розстріляє Сталіна. Прибула варта сальвою знищує всіх інших членів політбюро. Швидко закінчивши розправу в Кремлі, Петровський дзвонить офіцерам гвардії, що цієї ночі будуть відповідальними черговими по охороні приміщень: совнаркома, ЦКВКП(б), ЦКВЛКСМ та московських радіостанцій. Там заарештовують усіх цивільних працівників, і військові сідають до апаратів зв'язку.

Про стан речей у Москві Тухачевський умовним сигналом сповіщає командувачів військових округ: Києва, Білорусі, Ленінграду й Грузії. Там, заздалегідь підготовані, офіцери так само без суду розстрілюють місцевих намісників Сталіна.

Рівно о 23 годині 30 хвилин, в час, коли з Москви на цілий світ передають нічний випуск "Последних Известий", маршал Тухачевський через радіо оголошує приблизно такий комунікат (переказую за словами офіцерів колишньої московської пролетарської дивізії):

"Виконуючи волю і найпалкіші бажання всіх народів Советського Союзу, верховне командування червоної армії, із співучастю командирів та бійців, вчинило в країні державний переворот. Сталін і члени політбюро (йде перелік прізвищ) розстріляні. Так само розстріляні намісники Сталіна на Україні, в Білорусі, Грузії (йде перелік прізвищ).

Тимчасово найвищу владу в Советському Союзі пере-

брала Військова Директорія на чолі з маршалом Тухачевським Михайлом Миколайовичем. В національних республіках, краях та областях вся повнота влади передається відповідним командувачам військових округ.

Негайно, після перебрання влади в свої руки, Військова Директорія ухвалила постанову, яка віднині стає чинною на всьому терені ССРСР:

Пункт 1. Комуністична партія з усіма її організаціями відокремлюється від держави;

Пункт 2. Розпускається криваве терористичне НКВД. Утримання потрібного порядку й спокою в державі покладається на армію й місцеву міліцію;

Пункт 3. Цілковито скасовується рабський колгоспний устрій;

Пункт 4. Запроваджується дрібна торгівля і вільний дрібний промисел;

Пункт 5. Встановлюється воля релігії;

Пункт 6. Звільняються від кари й підсудности всі дотеперішні політичні в'язні.

Слухайте дальші постанови.

Вітаємо народи Советського Союзу із знищенням темної сталінської сваволі, з поваленням ненависного режиму катів, ошуканців і пройдисвітів! Закликаємо всіх громадян до активної співпраці щодо створення справді вільного й щасливого життя в нашій країні!

Підписала:

Військова Директорія".

9. ПІД ПРАПОРОМ ТУХАЧЕВСЬКОГО

Година для перевороту пробіла. Повністю готова виконати свою почесну місію московська пролетарська дивізія, підібрані офіцери - виконавці на місцях. В Кремлі відбувається засідання політбюро. Воно має зайти далеко в ніч, аж поки не прогримить постріл генерала Петровського.

Залишається 2-2½ години до часу, коли пролетарська дивізія має стати на варту. Спокійна Москва, спокійна вся країна. Дуже мало хто знає, які невдовзі стануться події. Раптом, із засідання політбюро викликають до телефону наркома внутрішніх справ Єжова. В рурку він чує переривний, схвильований голос начальника політичного управління червоної армії, Яна Гамарніка:

— Негайно приїздить до мене! Справа небувало важлива! Вона не терпить жодної хвилини затримки!..

Засідання політбюро триває. Єжов, відпущений Сталіним, з великим супроводом енкаведистів уже в квартирі Гамарніка. Останній лежить на підлозі з простріленою головою; біля його правої руки — револьвер. На столі — лист. Єжов хватається за дрібно списаний папір і в усіх подробицях довідується про змову. Гамарнік психічно не витримав останніх годин перед переворотом, став зрадником..

Схопилося на ноги НКВД всієї Москви та її околиць. Єжов з енкаведистами вривається до приміщення маршала Тухачевського й без слів стріляє в нього. Маршала тяжко поранено. Тисячі енкаведистів несподіваним наскоком на касарні московської пролетарської дивізії заарештовують командири Петровського, розбрюють всю гвардійську частину. Полотняно блідий Сталін перериває чергового промовця на

засіданні політбюро і, обливаючись рясним потом, виголошує з притиском на кожному слові:

— Ми щойно уникли найбільшої небезпеки, відколи існує советська влада! Ми уникли негайної смерті! Мене самого син Петровського хотів прикінчити першим!..

Партія — оскраженіла. Руками Єжова вона справляла по Тухачевському криваву тризну. Ввесь 1937 рік і початок 1938-го пройшли під знаком масового, жорстокого нищення червоної армії. Свій досвідчений, випробуваний генералітет, надійний, кадровий склад офіцерства, тисячі нижніх чинів і солдатів вона тратила день за днем. Кожному здавалося — ще трохи, і військо в Советському Союзі зовсім перестане існувати. Підкреслюю, армія танула не на очах не на фронті, бо такого не існувало, а за цілком мирних умов, у власній же країні. Партія та НКВД свідомо, з єжовською садистичною насолодою, стинали їй голови. Не забудьте, що військо називалося ще тоді “робітничо - селянське”, гинуло ж воно від рук того, хто його найбільше не любив і страхався, від рук самого Сталіна. . .

Маршала Тухачевського, командармів (генералів найвищого рангу): Якіра, Уборевича, Корка та ще кількох вирішили швидко спровадити на той світ. Не зважаючи на жахливі тортури в НКВД, видатні військові більше від зрадницького листа Гамарніка не сказали й винними перед народом себе не визнали. Тяжко пораненого, а пізніше й сильно битого, Тухачевського внесли до залі “суду при зачинених дверях” на ношах. Та тіло його змогли понівечити, але зламати гордий дух маршала не спромоглися навіть інквізитори з НКВД. Як і всі його колеги по “суду”, смерть він прийняв : винятковою гідністю.

Окремо розглядано справу генерала Петровського. Її провадив, мабуть, чи не сам Сталін. Жахливих тортур, що їх зазнав молодий генерал, Сталінові вдалося замало. Його лють і почуття помсти тут уже справді не знали ніяких меж.

Петровському він навіть не дав, як іншим, померти за вирок поставлених від НКВД “суддів”. В цьому випадкові Сталін дійшов апогею в своєму сатанинському деспотизмі. Лев Дубинський, секретар президента, Григорія Івановича Петровського — батька, пролляв трохи світла на ту справу.

Сталін викликав із Києва Г. І. Петровського до себе. За звичаєм, не вдаючись у довгі розмови, поклав перед ним уже задалегідь написану ухвалу ЦВК ССРСР про затвердження вироку смерти командирові московської пролетарської дивізії Петровському. Президент - батько прочитав документа і ледве вичавив із себе:

— Так!

— Де ж, так? — обурился Сталін. — Хіба тобі повилазило? Читай в самому долі!

Прибитий горем старий чоловік через силу привидляється до останніх рядків тексту. Там, як звичайно, стояло: “Голова ЦВК ССРСР”.

— Ну, що ж, все по формі; зроблено, як слід, — дивується спантеличений Г. І. Петровський.

— Де там, як слід? — Криком передразнює Сталін, грюкаючи кулаком по столу. — Підписати треба ухвалу!

— То хай Калінін це й зробить!

— Ти теж голова (за старою конституцією кожний голова центрального виконавчого комітету “самостійної” республіки був одночасно й головою ЦВК ССРСР) і власною рукою мусиш скарати свого виродка!

— Навіщо ще й це потрібно? — Трясучись усім тілом ледве вимовив старий Петровський.

— Так хоче партія, так хочу я, розумієш? — Закінчив розмову Сталін.

Очевидно, найтяжчою хвилиною в усьому житті генерал - лейтенанта Петровського був той момент, коли йому офіційно, за підписом його рідного батька, зачитали ухвалу ЦВК ССРСР про затвердження вироку смерти.

А ще не так давно, в середині чудового українського літа, на березі широкого Дніпра, в розкішному, қолись царському палаці стародавнього Києва обоє Петровські так міцно, так зворушливо цілувалися й обіймалися. . .

Чи думав тоді хтось із них, хто кого має незабаром розстріляти?

— Тухачевського забито, але хай живе Тухачевський!
— Ось неписане гасло тих часів у советській армії. Не вмерло воно в ній і по сьогодні.

Сталін, партія, НКВД та його шеф Єжов ясно здавали собі справу, яким величезним авторитетом користується у війську фізично знищена група блискучого маршала. Боротьба з “Тухачевщиною” набрала таких розмірів, що врешті перетворилася у велитенську м'ясорубку, в знекровлення цілої армії та в нечуване в історії обмеження її прав. У казематах НКВД, в тюрмах, в концентраційних таборах з'явилося безліч позбавлених звань військових. Тут були всі, від салдатів починаючи й генералами та маршалами кінчаючи. Без всякого перебільшення стверджую, що краща частина советської армії тоді пішла на розстріл і в довговічну неволю. Адже недарма Сталін за минулої війни з німцями був змушений звільнити з заслання багатьох ще уцілілих військових, серед них і одного з кращих тепер маршалів, героя Советського Союзу, Рокосовського.

Незадовго по Тухачевському зник із загального поля зору і організатор і керівник советського генерального штабу маршал Єгоров. Досить ще довго не зачіпали маршала Блюхера.

Блюхер, це подиву гідна людина. В Советському Союзі його вважали чудовим стратегом, полководцем і організатором. До того ж він був особисто надзвичайно хоробрим і не лякався ніякого ризику. Під час громадянської війни на Уралі й в Сибіру він розгромив білі армії Колчака. Він же покінчив із інтервенцією чужоземних держав на Далекому

Сході. Коли Чан-Кай-Шек був у тісній дружбі з советами, Блюхер, під знаним всьому світові псевдонімом “Бородін”, працював довгий час його військовим радником. Яке значення надавали особі Блюхера, дуже яскраво свідчить той факт, що чисто всі встановлені советами ордени й почесні відзнаки за ч. (номером) 1., маршал носив на своїх грудях. Він також мав золоту зброю, яку йому подарував ще Ленін.

Я мав нагоду близько години розмовляти з Блюхером в присутності керівників Далекосхідного краю на пероні хабаровського вокзалу. Він тоді вже командував Особливою Далекосхідною Армією. Про його поважні роки свідчило лише трохи посріблене з країв волосся. А так - жодної зморшки на обличчі, постать струнка, я б сказав, могутня, зразкова військова виструнченість, проникливий твердий погляд карих очей і вольовий, без хрипоти голос. Маршал коротко й виразно розгорнув перед нами свої пляни переведення Особливої Далекосхідної Армії на місцеве постачання, як харчове, так і чисто військове: амуніцією, зброєю, машинами. . .

Заарештувати Блюхера на Далекому Сході було не можливо. Сталін зробив інакше — викликав його до Кремля на військову нараду. В Москві маршала, замість до резиденції політбюро, завезли на. . . Луб'янку, де міститься центральне НКВД. Там з нього зірвали всі відзнаки, а на останок зняли й ремінь. Декому довелося побачити ще Блюхера на Луб'янці. Він там швидко посивів, зсутулився, обличчя вкрилося борознами - зморшками, глибоко запали вицвілі очі. Що з ним далі сталося — невідомо. Така широко знана людина пропала, не знають куди.

Чому Блюхер потрапив у неласку — річ цілком зрозуміла. Після Тухачевського з товаришами, залишився незайманим тільки він один, кого армія дуже любила і в кого безмежно вірила.

— А що, як і Блюхер захоче піти слідами Тухачевсько-

го, що тоді? — Міркували Сталін із Єжовим і, з “передбачливості”, на всякий випадок, вирішили стерти з лица землі можливого претендента на владу в СРСР.

Рекордом недовір'я партії та НКВД до армії, невимовним страхом перед нею, був наказ Сталіна, яким заборонялося військовим . . . носити при собі зброю. Кожний салдат, чи офіцер у ті часи мав право користуватися зброєю лише при відбуванні навчальних вправ, або стоячи на варті. Тому зброю здавали до сховища, яке переважно охоронялося енкаведистами (так званим особливим відділом). Військові без зброї — такого також ще світ ніколи не знав. Закон той діяв аж до початку походу советів, спільно з Гітлером, на Польщу в 1939 році.

Червона армія тих часів була чи не найслабшим військом на земній кулі. Досвідчені кадрові офіцери мали цілковиту підставу твердити: — нас може розбити навіть маленька держава!

10. ВТЕЧА ВІД ДІЙНОСТІ

Біля головного готеля в Іркутську зібрався досить значний натовп. Вздовж і впоперек сновігають у формах та в цивільному одязі енкаведисти, бачимо авіаторів, високих командирів червоної армії, пізнаємо керівних партійних працівників Східного Сибіру. Ми, журналісти, витягаємо вже свої кореспондентські документи, щоб при їх допомозі пройти ближче до середини, коли помічаємо привітний рух рукою в наш бік. Стоючи на сходах, Абрам Зінов'євич Гольцман побачив і пізнав нас. Тієї ж хвилини дає зрозуміти офіційному натовпові, щоб він залишався на місці, а сам, у супроводі свого ад'ютанта, героя Советського Союзу, пілота Местона, пішов нам навперейми.

— Де ви зупинилися? Також тут? — Вітаючись, запитує Гольцман.

— Ні, цей готель місцева влада підготувала спеціально для вас. Інших сюди не пускають.

— Ах, так. Ну, то тепер можете переходити до нього. Але, все ж таки, де ваша квартира?

— На одному горіщі, справжній голуб'ятні, аж в кінці Іркутська.

Гольцман та Местон беруть нас під руки, відводять далі від натовпу. Так, щоб ніхто з посторонніх не чув, Абрам Зінов'євич висловлює зовсім іншу думку:

— Ні, краще залишайтеся на своїй голуб'ятні. В готелі дуже багато кусючих блощиць.

— Та ви ж у ньому ще й не спали! — Дивується хтось із моїх колег.

Гольцман сміється:

— Не все, що я кажу, треба розуміти дослівно. Іноді воно має й переносне значення. Дайте свою адресу, і ми з Местонем навідаємося до вас уночі. Маю неймовірне бажання, хоч трохи відвести душу...

Умовляємося, де і в якій годині зустрінися. Местон на прощання кидає:

— Тільки, щоб чаю (національний напій) і духу не було! На столі має стояти саме “пальне” (так пілоти називають горільчані вироби).

Ми приголомшені. А. З. Гольцман величезна риба в Советському Союзі. Він начальник усієї цивільної повітряної флотії, але головне — заступник голови президії ЦКК (центральної контрольної комісії) ВКП(б). Отже, контролює стан дисципліни, моралі та настрої всієї партії. А тут на щось скаржиться, пропонує влаштувати таємниче побачення. В нашій свідомості просто не в'яжуться кінці з кінцями.

Я, двоє моїх колег: П. та Д. відбуваємо коротку нараду. З Гольцманом у нас зав'язалося ділове знайомство ще в Москві. До нього доводилося носити на затвердження всі важливі статті й інформації про авіацію. Та й годі. Близьких, товариських взаємин у нас, молодих журналістів, з ним не було і бути не могло.

Припускаємо, що Гольцман вирішив перевірити, як ми себе поводимо далеко від Москви, а значить і від постійного нагляду над собою. Чи не “розкладаємося” часом, маючи більш-менш вільну руку?

Виходячи з подібних міркувань, ми стіл для зустрічі приготували досить скромно: нарізали ковбаси, копченої риби, огірків, цибулі, помідорів. На 5 осіб поставили тільки одну пляшку коньяку. Але, про всякий випадок, окремо у валізи позапахали ще чимало їжі, горілки, пива та вина. В умовлений час усі втрьох вийшли до вуличного ліхтаря, де мали перестріти гостей. Вони не примусили довго себе чекати.

З довоколишньої темні, майже разом із нами, виринули дві постаті. Маленький, рухливий, з чорним пушком під носом, з лагідними веселими очима Гольцман і здоровенний, як верства, худий та завжди повільний Местон. Але, замість розкішних мундурів вищого командного складу авіації й орденів, на них — буденні цивільні плащі, а на головах блиноподібні “кепки” з довгими козирками, що їх носять майже всі робітники й службовці Советського Союзу. Обов'язкового автомобіля з ними також не було. Отже, вони кілька кілометрів відшмагали пішки. Ніде не побачили ми й охоронників з НКВД.

— У нас сьогодні вийшло все, як по нотах, — відразу ж почав розповідати Гольцман. — Тільки смерклося, я й Местон сказали, що після подорожі сильно втомлені, тому негайно кладемося спати. Зайшли до своєї кімнати, переодяглися, а потім через вікно вбиральні позскакували на чорну частину двору, звідти ж, ніким не пізнані, дісталися й до вас. Всевидюче НКВД зараз пильнує порожній готель. Ото ж поспіюся я завтра над своєю вартою.

Ми мали в своєму розпорядженні ціле горище досить великого будинку. Розійтися було де.

— Та тут не життя, а рай! — Захопився Гольцман. — Справжня париська мансарда! Журналістам у нас ведеться ще не погано.

Местон, замість слів, відчинив доволі солідну валізу, яку приніс із собою. Звідти почав витягати на стіл різні кремлівські делікатеси: консерви, шинку, ікру (кав'яр), ковбик (салтисон), коштовні горілки, коньяки, старі вина. Бачучи таке, ми вже сміливо виставили і свій власний запас.

— Та тут на тиждень вистачить! — Сплеснув руками Гольцман.

— Нічого, Абрам Зінов'євич, — озвався Местон, — посидимо до ранку, то якось упораємо. На столі саме сміття залишиться.

— Тільки жодної здравйці й промови не виголошувати — попереджає Гольцман. — По правді кажучи, вони кожному з нас і так у печінках сидять!

Це — нова несподіванка. В Советському Союзі при подібних зустрічах завжди потрібно першого келиха піднести за здоров'я Сталіна, далі, по черзі, за членів політбюро і лише потім за господарів та гостей.

— За зустріч! — Рубає Гольцман й перекидає в рог першу чарку. Ми наслідуємо його приклад. — Ще за зустріч! — Знову запрошує випити високий гість. Таке ж запрошення виголошують: Местон, я, мої колеги.

— А тепер заспіваємо, — пропонує Гольцман. — Тільки, боронь Боже, не “інтернаціонала”, чи щось подібне, — замотав він головою, — Ви звідки родом? — Звертається до мене.

— З України.

— О, то я теж одесит (Одеса — великий український порт на Чорному Морі). Нумо, давайте! — І виразним баритоном він затягнув усім нам добре відому українську народню пісню:

— Ой не шуми луже - зелений байраче,

Не плач, не журися молодий козаче. . .

Поступово зникають офіційні перепони між нами, а з ними і настороженість. Розв'язуються язики, повіряються деякі думки. Абрам Зінов'євич почуває себе невимушено.

— Для вас такі посидінки нічого особливого не означають. А для мене вони в пам'яті залишаться надовго. — Широ признається він. — Гола, суха, офіційна казенщина заїдає нас із ніг до голови. Думаєте нам, на урядових верхах у Москві, щасливо й весело живеться? Ясна річ, комусь там воно й подобається, але мені — зарізі! Спиш — тебе охороняють, а водночас вивчають і ві сні. Встанеш — варта на кожному кроці. Перед її очима ти працюєш, ходиш, їздиш, розмовляєш, їси. Навіть, здається, власні свої дум-

жи хтось завжди переглядає й контролює. А наші розваги, ви самі знаєте: за першою чаркою здравиця в честь Сталіна й півгодинна промова, за другою — в честь Молотова і не менше слів, там десь доходить черга й до моєї персони теж з відповідним кадінням. Все то робиться не від серця, не від душі, а тому, що так треба, так заведено. Кожна промова — завчений шаблон. Так на бенкетах, так на ділових зборах і, навіть, тепер на з'їздах. Скільки та де виступів не слухаєш, здається, що то все вертиться одна патефонна пластинка і ніяк не може зупинитися.

— Але під час подорожей більше різноманітностей — вставляю я своє слово.

— Помиляєтесь — рішуче заперечує Гольцман. — В Свердловську на честь мого приїзду кликали пленум обкому партії, а потім влаштували бенкет. І було так само казенно, нудно й сіро, як і в Москві. В Новосибірську я потрапив на те ж саме. Тому то, коли прибув сюди, до Іркутську, наказав: — ніяких пленумів та бенкетів! Обридло вже. Лише, побачивши вас, вирішив хоч трохи розвіятися, хоч коротко, але відчутти себе справжньою людиною.

— Та для цього нам довелося обдурити НКВД — зазначив Местон.

— А, звичайно, — підхопив Гольцман. — Інакше охоронники приперлися б за нами сюди. Тоді знову розпочинай ваяти офіційного Ваньку: здравиці, промови, пісні, схожі на "Інтернаціонала", взагалі всяке непотребство. Ні, сьогодні я вирішив втекти від дійсності . . .

Заграли на гітарі циганського романса, Местон розповідав анекдоти, Д. показував різні штукарства з картами. Уже без запрошень пили та їли, хто, коли й що хотів.

В мій мозок вривався вираз: "вирішив втекти від дійсності". Це сказала людина, що покликана берегти ту дійсність, як зіницю ока! В міжчасі ближче підсідаю до Гольцмана, ставлю йому питання:

— А чому ЦКК не виправить становища, не поліпшить самої дійсності?

Він понуро відказує:

— Тепер уже цього ніхто не зробить. З кращими ідеалами людства партія розминулася назавжди. Печать жорстокої бездушності лежить скрізь, на всіх і на всьому. Зачекайте трохи, самі побачите, до якої прірви ми стримемо . . .

Гольцман, очевидно, не дуже ховався з своїми переконаннями. Принаймні, політбюро чудово про них знало. Воно йому й керівникові військової авіації, Баранову, влаштувало винятково ефективну “катастрофу” в повітрі. По тому і Гольцмана і Баранова оголосили “запеклими ворогами народу”. Однак, того вони вже не почули. Від їхніх тіл та згорілого літака лишився сам порох на землі. Тепер уже назавжди вони втекли від прикрої дійсності.

11. ХТО МИСЛИТЬ, ТОЙ ВМИРАЄ

Щойно закінчився пленум. В кулуарах великого концертного приміщення зібралося осіб п'ятьдесят для начебто неофіційної розмови з ним. Він стояв у чудовій військовій шинелі, в чоботях і у військовому кашкеті. Але жодних армійських відзнак не мав. Це — уніформа большевицьких вождів. Кидається в очі його невеликий зріст, довгі чорні вуса, люлька під ними й закладена за борт шинелі права рука. Вражіння таке, ніби людина зійшла з мільйонів портретів, що скрізь розвішані в Советському Союзі і ось стала перед нами. Але то — не Сталін. У нього тільки, як у першого рядного актора, все до дрібниць зроблено під останнього. Його врочистий, самовдоволенний вигляд, ніби говорить: “дивіться на мене уважніше та пам'ятайте — Сталін і я — два чоботи однієї пари!” То був секретар Комінтерну, Дмитро Захарович Мануїльський. Той саме Мануїльський, що після умовної “ліквідації” Комінтерну став і залишається до сі міністром закордонних справ советської України.

Згадана розмова мала місце на сцені вокального залу київського радіокомітету в 1932 році. Тоді Мануїльський приїхав був із мандатом від Сталіна чистити партійну організацію головнішої області України. Про це він тільки-но офіційно доповів пленумові комсомольського активу міста Києва. Тепер же, в оточенні небагатьох осіб, провадив невимушену товариську бесіду. Мені, з кореспондентським посвідченням, теж пощастило потрапити на сцену і примоститися близько секретаря Комінтерну.

Мануїльський охоче відповідав на запити присутніх, а ще більше говорив просто від себе.

— Вас цікавить, як я живу? Як Летючий Голяндець. Невдавні заворушення в Німеччині — справа моїх рук. Виступи “Народнього фронту” у Франції — теж саме. Події в Манджурії — знову ж таки вимагали моєї участі. Взагалі мусите знати, якщо десь в світі щось заварюється, там обов’язково, або я є, або побував перед тим.

— Та ви, Дмитро Захарович, колись і тут, у Києві відзначились — подав репліку хтось із слухачів.

— Еге ж, — миттю згадав Мануїльський. — Коли на Україні панував уряд Центральної Ради, я був при ньому послом советської Росії. Та я не стільки займався дипломатією, як організацією повстання проти Центральної Ради. Коли я потрапляю закордон, то відразу стаю підбурювачем і полум’ярем. Недарма ж усі роки працюю в Комінтерні!

Поступає кілька запитань про внутрішні партійні справи в Советському Союзі. Мануїльський охоче відгукується й на них.

— Сьогодні партія — це Сталін. Совість і керівництво її — знову Сталін. Думки й демократія — теж він. Коротше, Сталін — все, поза ним — нічого. Хто не хоче слухати його, або має інші думки, ніж він, — мусить бути знищений! Ми більше не терпітимемо ніяких опозицій, чи ухилів. У вас, у Києві, цього ще не зрозуміли. Саме тому товариш Сталін мене сюди й надіслав. Я не приїхав до вас Янголом Миру. Я приїхав до Києва, щоб пустити вам кров! У партії мусять залишитися самі тільки сталінці і більше нікого! — Грізно закінчив “товариські” балачки секретар Комінтерну.

Комуністична партія Советського Союзу побудована, за словом Леніна, на засадах “демократичного централізму”. Таке поняття наперечуд дивне; може бути або демократія, або централізм, але в Леніна сполучилося і те і друге відразу. Формально, визначення “демократичний централізм” не скасовано й досі. Отже, внутрішньо партійна структура, ієрархія та взаємовідносини між окремими ланками відповіда-

ють отому самому “демократичному централізмові”. Розглянемо ж зблизька, що воно означає.

Первісна, початкова одиниця — це партійна група. На своїх зборах вона обирає групового організатора. Більша кількість комуністів об’єднується в партійну організацію заводу, колгоспу, чи установи. Та організація на своїх зборах обирає місцевий партійний комітет та делегатів на районну конференцію. Остання обирає районний комітет та делегатів на обласну конференцію; обласна, відповідно, творить обласний комітет і надсилає делегатів на республіканський та всесоюзний партійні з’їзди. На тих з’їздах обирають республіканські та всесоюзні керівні партійні органи. Так би мовити вибори йдуть з низу до гори, але обирають тільки тих, кого . . . хоче гора. Провадиться це в такий спосіб: місцевий комітет визначає кандидатури групових організаторів і пропонує “обрати” їх, як уже “перевіраних”, на зборах груп; районний комітет так само вчиняє із складом місцевого комітету, обласний з районним і т. ін. Членів же ЦКВКП(б) і партійних керівників для національних республік добирає сам Сталін. Крім того, вища партійна інстанція може запропонувати нижчій обрати на своїх керівників людей, яких у нижчій інстанції ніхто ніколи й не бачив. Вища інстанція коли завгодно може зняти провід у підпорядкованій їй організації, навіть не питаючись згоди останньої. Як правило, всі рішення нижчої інстанції йдуть на затвердження до вищої. Самі бачите, “спритність рук і ніякого ошукування”. “Демократія” тут для самого штукарства, для замилювання очей, її по суті нема, зате централізм існує цілковитий і діє на повну силу.

Та навіть за таких, дуже твердих, централістичних засад партійної побудови, у ВКП(б) давніше була сила-силенна ухилів і різних опозицій. Назву головні з них: “робітничая опозиція”, “троцькісти”, “лівий ухил”, очолюваний Зінов’євим і Каменевим”, “об’єднана троцькістсько - зінов’єв-

ська опозиція”, “правий ухил на чолі з Бухаріним та Риковим”, “об’єднана права й ліва опозиція”, кількаразові національні ухили в усіх республіках, крім російської, “група Сирцова - Ломінадзе”, “група молодих комуністів на чолі з секретарем ЦКВЛКСМ, Косаревим”, і т. ін. Ленін, більш - менш терпів різні відхилення від так званої “генеральної лінії партії”, що її встановлює ЦК. Він дуже часто дискутував з опозиціонерами, але ніколи не давав їм змоги організаційно оформитися. Все ж таки за Леніна певні прояви живих думок у партії ще так-сяк мали місце. Сталін же, ставши провідником партії, вирішив із таким станом покінчити раз на завжди. Він колись буквально так і сказав: “час уже поховати різні ухили й опозиції!” “Таємниця” поступовань Сталіна полягає в його особистому розвитку й ментальності. “Найгеніальніший вождь всесвітнього комунізму” в дійсності стовідсотковий політичний дилетант. Okремо зазначаю, не-дурний, як дехто пише про нього, а дилетант. Саме тому йому не по плечах провадити дискусії, чи суперечки з людьми, які на цілу голову стоять вище від нього й загальною освітою й політичним вихованням. А такими були всі, хто захищав інші, ніж Сталін, думки, наприклад: Троцький, Зінов’єв, Бухарін, Любченко і т. ін. А раз так, то коли існує хоч мізерна воля думки — Сталінові на місці, при державній кермі, не всидіти.

Він, як особистість, ніяк не дорівнює Леніну. Тому то на дискусії, на умовлення, на висловлення глибоких, всебічно переконливих думок — не надається. В зустрічах із своїми противниками він спочатку стукав по столу, а пізніше, при допомозі НКВД, по їхніх головах. Сталін примусив мовчати справді ідейну частину партії не силою авторитету науковця - філософа - марксиста, яким він ніколи не був і не є, а шляхом масового й безугавного терору. Він не лише фізично знищив провідних осіб партії: Троцького, Зінов’єва, Бухаріна, Рикова, Томського, Любченка, а й сотні тисяч ми-

слячих партійців, здебільшого тих, що разом з Леніним за-
сновували й скріплювали партію, що творили революцію
1917 року, що не могли примиритися з поліційним деспоти-
змом Сталіна. З волі автократичного вождя фізичному зни-
щенню підпали також безліч тисяч молодих комуністів, що
за роки советської влади здобули освіту й насмілилися до-
шукуватися, де поділися ті ідеали, в ім'я яких нарід здобув
владу большевицькій верхівці.

Сталін виявився особливо нікчемним у передбаченнях на
майбутнє, в окресленні перспектив. Доказів цьому надзвичай-
но багато. Свого часу він обома ногами посковзнувся на
швидкій "соціалізації" країни. Вийшов із того становища
своїм звичайним способом — знищив тих, хто беззастережно
виконував його ж директиви. Факт щорічного перевидання
його творів далеко не випадковий. Такі перевидання кожного
разу приносять ґрунтовну переробку того, що говорив і пи-
сав Сталін перед тим. Переробка завжди викликається по-
требою, бо висновки й прогнози сьогоднішнього вождя ко-
мунізму в практичній дійсності терплять цілковитий крах.
З цього погляду дуже характерні залицання Сталіна до Гіт-
лера, його надії поділити між собою й німецьким диктатором
увесь світ та залишитися з ним у вічному мирі. Як відомо,
Сталін фатально прорахувався і тут, ще раз яскраво довівши,
що він політичний верховод, не здатний до глибокого всебіч-
ного обґрунтування своїх думок, не кажучи вже про філо-
софське мислення. Через те "геніяльний вождь" запровадив
у ВКП(б) дисципліну ломаки, членам партії заборонив мисли-
ти поза встановленим з кожної нагоди ЦК стандартом. Хто
хоч трохи пробує самостійно подумати, тому до скроні при-
ставляють револьвер енкаведиста.

Сталін довів до того, що ВКП(б) сьогодні безідейна, жи-
ве без загальнолюдських ідеалів майбутнього, і не має нічо-
го сказати привабливого народам СРСР. В советській країні
пропагують тепер лише голий імперіалізм та запозичену з

гітлерівської “расової теорії” російську вищість над усім світом”.

Але, якщо зникли ідеї, зникли ідеали та перспективи, то — що ж залишилося в партії?

Те, що говорив Мануїльський у 1932 році, — залишилися сталінці! Вони не думають, вони тільки виконують і безоглядно слухають свого патрона. Останній, зрозуміла річ, їх теж не забуває, роздаючи їм керівні посади в Советському Союзі. Послухаємо тепер, що про ВКП(б) й Сталіна говорять окремі партійці.

На мій погляд, дуже влучно висловився директор цукрового заводу в Бершаді, Вінницької області на Україні, член партії з 1917 року, Петро Петрович Бурмістров. Якось мав приїхати на той завод секретар райпарткому. До його зустрічі почали готувати службовців та робітників. Старий інженер - поляк звернувся до директора з проханням пояснити йому, що то за посада “секретар райпарткому”?

Бурмістров, не вагаючись, відповів:

— Дивно, що ви й досі не знаєте! Секретар райпарткому — це “предводитель дворянства” (за старої Росії дворянство було привілейованим родовим станом, на який спирався царат. В повітах його очолювали “предводители”)!

Добре відомий на советській Україні редактор П. неодноразово докоряв мені:

— Погано ти робиш, що не вступаєш до комуністичної партії. Скільки не працюватимеш — на старості літ пропадеш ні за ципову душу. Оце (показуючи на свій партійний квиток) — хлібна картка. Будеш слухняним, з нею вік проживеш, як у Бога за пазухою!

Не можу тут промовчати й розмови з однією найвідданішою сталінкою. Була вона тоді секретарем райпарткому у великому індустріальному місті й депутатом верховного совету. На мій банальний комплімент:

— Вам дуже личить ваш костюм, — вона двічі повторила:

— Смійтеся, смійтеся!

— Чому? — Дивуюся я.

— Вам, чоловікам, добре. Є з кого брати приклад, як треба одягатися, а, нам, жінкам, до всього треба доходити власною головою.

— А кому ж ми маємо наслідувати?

Моя знайома вказала очима на портрет “вождя народів”, знятого в цілий зріст. По хвилі, тяжко зітхнувши, додала:

— Як би я хотіла побачити товариша Сталіна не в чоловічому, а в жіночому одязі!

12. СЕКРЕТАР ЦК КП(б)У

Над Володимирською горкою, над широким Дніпром, над щілим Києвом висить біла підкова. То величезний, срібного кольору будинок ЦК КП(б)У. Численні колони вибігли наперед від нього й зупинилися. Стоять вони, ніби незмінні вартові. Під ті колони водночас в'їхали три автомобілі. З них вийшли відповідальні редактори київських часописів: “Комуніста” — Чеканюк, “Советської України” — Прожжогін та “Пролетарської правди” — Самохін. Їх зустрів головний по охороні ЦК енкаведист:

— Так, вас викликали у важливій справі на шостий поверх. Давайте свої документи, зараз випишуть вам перепустки.

За кілька хвилин редактори їхали вгору безшумним ліфтом. Супроводжував їх уже інший енкаведист, спеціально приставлений до ліфта. Біля дверей шостого поверху чергує цілий загін таємної поліції. Тут пильно перевіряють документи й перепустки та розводять прибулих по кімнатах. В кожному, хто потрапив сюди, складається вражіння, ніби його вже заарештовано. На шостому поверсі працюють секретарі ЦК, тому тут посилена охорона й відмінні від усіх інших відділів ЦК перепустки. Редакторів запровадили до чималої залі, де на всю її довжину, літерою “Т” стояв стіл, вкритий червоним оксамитом. Довкола нього розставлено багато м'яких фотелів, обтягнутих еластичною жовтою шкірою. В залі два телефони: урядовий Москва та урядовий Київ. Енкаведисти запросили редакторів сісти, самі розмістилися між ними.

Відвідувачі мали досить понурий вигляд. Воно й не дивно. Це відбувалося в ті дні, коли улюбленець Сталіна, всена-

родній кат Микола Єзов, смертоносною косою НКВД винищував не тільки звичайних селян, робітників, інтелігенцію, військових, а й керівний склад партійно - советських органів. Він навіть, — звичайно з наказу свого патрона — Сталіна, — поскручував голови кільком членам політбюро ЦК ВКП(б). В Україні ж, за трирічного розгулу Єзовського терору, творилися просто неймовірні речі. Мільйони людей, без усяких провин і без суду опинилися на засланні в далеких таборах примусової праці. Незчисленні вироки смерти таємна поліція сама ухвалювала, сама й виконувала. В жодній родині на нашій землі не обійшлося напевно без болючих утрат близьких родичів, друзів, знайомих. Вся країна з низу й до гори тряслася ніби в пропасниці, кожний її мешканець відчував тоді, що його власна голова висить на одній тонесенькій волосинці. А Єзов не вгавав. Усіх, хто лише міг, на його думку, колись стати поперек дороги Сталінові, він несамовито нищив і трощив. На завершення ж справи, тією ж енкаведистською косою, Сталін відсік голову й самому Єзову. О, Сталін не терпить свідків своїх чорних справ. Ніяка відданість йому і слухняне виконання його наказів тут нічого не допоможуть. Кремлівський диктатор непорушно додержується гасла: — кати мусять вмирати останніми; тобто йти слідом за своїми жертвами. О, генеральний кате, і тобі вже давно пора покласти свою голову на плаху!

До початку 1938 року Єзов пустив в Україні за вітром кілька складів ЦК КП(б)У, совнаркому, президії ЦВК, комуністичних й комсомольських обкомів, райкомів, а також советських облвиконкомів та райвиконкомів. І ось настав час, коли вже справді нікого було брати та й нікого було призначати, чи то пак, висувати на відповідальні партійно - советські посади української республіки. Будинок ЦК стояв майже порожній, хто ще тут залишився, з години на годину чекали свого арешту. Викликані редактори, оточені енкаведистами, напевно теж уже прощалися з білим світом. . . Аж ось відхилилися

маленькі бічні двері, і якась жінка принесла їм невеличкого папірця. Вона наказала:

— Негайно перекладіть його на українську мову! — після чого зникла за тими ж маленькими дверима.

З принесеного папірця, написаного російською мовою, редактори довідалися, що для керівництва партійною організацією України, Москва надіслала ЦК КП(б)У трьох секретарів: Хрущова Микиту Сергійовича, Бурмистенка Михайла Олексійовича, та Коротчека Дем'яна Сергійовича. Перший і третій були відомі, вони працювали секретарями московського обкому партії, а ось прізвище другого, навіть редактори провідних комуністичних газет, зустріли вперше.

— Хто ж він такий, звідки? — Міркували між собою, старанно перекладаючи папірця.

Знову відкрилися маленькі бічні двері. Цього разу зі своїх фотелів посхоплювалися всі енкаведисти. Слідом за ними підвелися й редактори.

До залі повагом ввійшов високого зросту чоловік. На вигляд мав років трохи більше за сорок. Рідке каштанове волосся зачісане на бік. На самій середині голови невелика пляма - лисина, ніби тонзура в католицького священика. Отже, особа "мічена". Сірі сталеві очі дивляться не безпосередньо, а ніби через сітку - примружено і в той же час розкидано. Для спостерігача вони не вловимі. Чоловік стрункий, сухий, все в ньому дбайливо підігнано одне до одного, здається, що його зроблено з дерева.

— Будьмо знайомі; я — Бурмистенко, другий секретар ЦК КП(б)У.

Говорить заглушливим голосом повільно, трохи розтягуючи слова. Жовтуватого кольору рука стискає долоні холодно, непривітно.

— До вашого відома, — продовжує він, — в цьому кабінеті відтепер вирішуватимуться всі партійні, державні справи, здійснюватиметься нагляд над НКВД, армією та контролюва-

тиметься культура, пропаганда, наука, мистецтво, промисловість. Коротченко займатиметься виключно сільськими пуганнями. Ну, а Хрущов провадитиме загальне керівництво. Так між нами розподілив працю сам товариш Сталін.

Особа Бурмистенка, як другого, тобто організаційного секретаря ЦК КП(б)У, не могла не притягати до себе загальної уваги. Про нього ж ніхто нічого не знав і навіть, як то звичайно водиться, для популяризації серед населення не було подано його офіційної біографії. Постать дуже таємнича, — так говорили всі.

Різними шляхами київські журналісти все ж роздобули про нього деякі відомості. Де народився Бурмистенко — не довідалися, але довгий час жив він на Вороніжчині. Був у комсомолі, потім став членом партії. Чимало років працював в НКВД. Закінчив московський інститут журналістики. За призначенням ЦК ВКП(б) редагував центральну газету республіки Німців Надволжжя. Згодом, виконуючи особистий наказ Сталіна, ту ж республіку ліквідував, перевізши німців на далекі Північ та Схід. З того часу діє, як особливий уповноважений таємного відділу ЦК ВКП(б) та НКВД. За їхнім спеціальним дорученням виїздив до ЦЧО (Центрально - чорноземної області), де розгромив антисталінську опозиційну групу тамтешнього партійного керівника, Варейкіса, останнього ж віддав на фізичне знищення до НКВД. На посаді особливого уповноваженого партії й політичної поліції в різних місцях СРСР нещадно трошив і випікав розпеченим залізом до щенту різні опозиції, ухили та так звані "осинні шпигунські гнізда розвідок закордонних імперіялістичних держав". Ось такого свого особистого довіреного, винятково тертого калача в проведенні всіляких терорів та ліквідацій, Сталін надіслав в Україну. Бурмистенко мав докатувати все те, чого ще, можливо, не встиг перетерти в порох Єжов.

Новий секретар ЦК КП(б)У швидко пішов вгору. Він головує на сесіях верховного совета України, його обирають

членом президії совета національностей (друга палата союзного "парляменту") ССРСР, нарешті стає членом ЦК ВКП(б). Ще крок, і він уже опиниться серед всемогутньої тринадцятки членів кремлівського політбюро.

— Михайлу Олексійовичу надзвичайно довіряє Сталін— в один голос твердили керівні працівники підсоветської України. — Жодна важлива справа в республіці не минає його рук. Йому надсилали в кількох примірниках докладні звіти й пляни виготовлення військової продукції на підприємствах, він контролював оборонні споруди на кордонах та в середині країни, він скеровував діяльність республіканського НКВД, добирав кадри керівних працівників, тощо. Ця, зовні холодна, завжди спокійна й зрівноважена людина працювала з винятковим завзяттям, наполегливо й систематично. Цілими ночами висиджував над різними паперами в своєму кабінеті, а вдень їздив, літав, керував численними з'їздами, конференціями, нарадами. Він особисто встигав бути скрізь і всюди, знав усе чисто, що діялося в країні. Слово відпочинок, можливо, і не існувало в його понятті.

Кияни, особливо мешканці набережних районів, добре пам'ятають діяльність Бурмистенка в голосній справі Успенського. Останній був народнім комісаром внутрішніх справ в Україні. Отже, керував республіканським НКВД. В Москві якось встановили, що Успенський одночасно є й ... німецьким шпигуном. Одного дня ранком на спеціальних літаках з Москви до Києва вилітає ударний загін енкаведистів, щоб заарештувати Успенського на місці праці. Прибувають в означену годину до будинку НКВД України, а там дізнаються, що Успенський поїхав на прогулянку до Жукового острова, який розташований на верхній течії Дніпра. Московські енкаведисти радяться з Бурмистенком про дальші заходи. Секретар ЦК КП(б) У негайно мобілізує всю флотілію швидкісних катерів, і енкаведисти, разом із вій-

ськовими, летять Дніпром на Жуків острів. Там їх сповіщають:

— Успенський на своєму катері тут був, але, не затримуючись, чомусь швидко подався назад до Києва. — Розповіли також, що нарком одягнутий у цивільне вбрання.

Катери рушають назад. Біля так званої “Білої пристані НКВД”, бачуть катер Успенського. Миттю оточують його. Проте, знову даремно, працівники пристані повідомляють:

— Нарком купається.

Пропливли ще кілька метрів вздовж берега й натрапили на цивільний одяг Успенського. Однак, його самого ніде не видно. Виникає цілком ймовірне припущення — нарком втопився.

Бурмистенко розлючений до краю. Дає коротке розпорядження:

— Живим, чи мертвим, Успенського приставити до Москви!

За наказом секретаря ЦК військо оточило набережну, до розшуків залучили всіх київських водолазів, до Білої пристані зігнали чимало дніпровських пароплавів та катерів. Старанно й уважно оглядали кожний вершок річкового дна, шукаючи трупа утопленого наркома. Без перерви шукали цілий день та цілу ніч, аж поки наступного ранку, здається з Тирасполю, надійшла вістка, що Успенський прибув туди літаком і в повній своїй уніформі перейшов румунський кордон.

— Зірвалось! — Крізь зуби процідив Бурмистенко й почав чистити керівний склад республіканського НКВД.

І ось вибухла війна. Перші ж німецькі літаки, що з'явилися над Києвом розбивають авіаційний завод ч. 43 та цехи оборонної продукції заводу “Большевик”. Деякі літаки збито. На вимогу Бурмистенка, до нього приводять полонених німецьких летунів. Секретар ЦК КП(б)У сам вчиняє їм

допит. Під час інструктивної наради з редакторами він говорить:

— Ворог має ще міцну духом армію. Скільки я не наполягав, полонені так і не призналися, якої вони частини, звідки вилетіли, хто їхні зверхники та яке озброєння має гітлерівська авіація.

Німці без втрат захоплюють найкращі оборонні споруди, відомі під назвою “лінії Сталіна” в районі Новоград — Волинська. Підійшли до останніх із зовсім безпечного місця і потім чудово використали їх проти самих советів. Так само дуже щасливо обходять вони заміновані поля на підступах до Києва.

Хрущов швидко тікає з загрожених теренів республіки й опиняється аж у Москві. Бурмистенко залишився цілковитим господарем на Україні. Сталін доручає йому організувати партизанський рух, диверсії й саботаж у гітлерівському запіллі. Герой Советського Союзу, секретар чернігівського обкому партії, Фьодоров розповідає, що його до ЦК КП(б)У викликав Бурмистенко й запропонував підготувати повстання на півночі України, коли туди прийдуть наці.

Керівний склад ЦК КП(б)У, під проводом Бурмистенка, з Києва вирушив на Бориспіль. Тут він потрапив у німецьке оточення, з якого лише найбільш впливовим особам поталанило втекти на літаках.

Коли німці майже цілком заволоділи Україною, Бурмистенко через радіо не раз звертався до українського народу з закликком чинити всілякий спротив окупантам. За його ж підписом по руках ходили різні протинімецькі прокламації. Він же займався керівництвом та постачанням червоних партизанських загонів.

Та одного дня його ім'я зовсім зникло з політичного й військового обр'ю. Був секретар ЦК КП(б)У, і не стало його, ніби крізь землю провалився. Жодного урядового повідомлення про долю Бурмистенка Москва не оголосила. Не-

офіційно кружляла версія — він загинув десь у бою. Але чому тоді нема ні слова в часописах, не поминають його пам'яти на численних мітингах, не називають його іменем сел, міст, окремих військових з'єднань? Зникнення надзвичайно загадкове.

Ще більш загадковим зробилося воно тоді, коли вийшли з друку нові видання про верховні совети України, ССРСР, ЦК КП(б). В списках членів цих організацій прізвище Бумистенка не згадувалося ні серед живих, ні серед загиблих на війні. Ніби його там взагалі ніколи не було. Так і до сьогодні в ССРСР, за винятком кремлівської верхівки, ніхто не знає, що ж скоїлося з секретарем ЦК КП(б)У, М. О. Бурмистенком.

Цю, винятково таємничу, справу з'ясувала англійська розвідка. В середині січня 1950 року лондонське радіо "Бі-Бі-Сі" присв'ятило Бурмистенкові спеціальне пересилання. Вірогідні англійські джерела стверджують, що довгорічний секретар ЦК КП(б)У, голова верховного совета УССРСР, член президії совета національностей ССРСР, член ЦК ВКП(б) тощо, тощо, в дійсності був ніким іншим, як ... керівником гітлерівської шпигунської мережі на теренах Советського Союзу. Безпосередньо від нього німці діставали всі потрібні їм матеріали про оборонні об'єкти, про пересування червоних військ, про партизанів і т. ін. У розпалі війни Бурмистенко літаком перелетів до гітлерівського постою. Йому належить авторство власівського руху, він орієнтував німецьке військове командування та провід СС на творення в складі гітлерівської армії всіляких національних з'єднань.

Сьогоднішнє місце перебування колишнього секретаря ЦК КП(б)У англійські джерела не зазначають. Та це зовсім інше питання. Вертаючись до теми, зазначимо, що нам тепер цілком зрозуміло, чому Сталін, партія, советський уряд, НКВД ніде й словом не обмовилися про раптове зникнення Бурмистенка. Від нього вони дістали доброго ляпаса

між очі, а у відповідь змушені лише один одному розтирати болючі місця.

Тепер самі подумайте, хіба зручно на широкі люди виставляти своє збите обличчя?

13. “ЧЕРВОНЕ ДИШЛО”

Кожному советському громадянину дуже добре відоме прислів'я: “закон, що дишло, куди повернеш, туди й вийшло”. Звідси походить і широкознана серед народів СРСР назва сталінської конституції — “червоне дишло”. Хто хоч трохи пожив під советами, той мав змогу неодноразово переконатися в цілковитій слушності такої назви. Гаразд переконався в цьому і я, і то не де небудь у провінційному закапелкові, а безпосередньо в вищих урядових колах. Саме там найкраще видно, як, хто, куди й чим крутить та повертає.

В роки розгрому “тухачевщини” й різного гатунку “ворогів народу” мені, за своїм службовим становищем у пресі, довелося близько стояти спочатку до Центрального Виконавчого Комітету (ЦВК), а пізніше до верховного совета УРСР. Найвищі державні органи республіки і їхні члени, або депутати, згідно з конституцією, є “обранцями народу”, вони користуються недоторканістю. Щоб увільнити від обов'язків, чи заарештувати подібну особу, потрібно мати відповідну ухвалу сесії парламенту, а також заручитися згодою виборців. Така процедура надзвичайно складна, тому, здавалося б, що советський депутат перебуває поза осягом впливів НКВД. Але все це тільки на папері, тільки в мертвому тексті сталінської конституції. В дійсності ж, подібні справи перепроводжуються куди швидше й простіше.

Коли вирішувалася доля командира московської пролетарської дивізії, генерала Петровського, його батька — голову ЦВК УРСР та СРСР, Григорія Івановича Петров-

ського, Сталін викликав з Києва до Москви та там і залишив. Спочатку Г. І. Петровський, про людське око, підписував постанови, як президент ССРСР, а потім його пересунули на зовсім непомітне місце, десь до московської організації Червоного Хреста. Ще нижче він уже не покотився. Наскільки вірно пригадую, на 62-му році життя — Петровський застрелився. Він таки не зніс величезного морального тягара від підписаних ним двох смертних вироків — спочатку своєму синові, а потім зятеві — голові чернігівського облвиконкому, Загерові.

Тим часом у Києві, другий секретар ЦК КП(б)У, Михайло Олексійович Бурмистенко викликав до себе всіх членів президії ЦВК УССР, і оголосив їм, що відтепер усі державні справи на Україні пертія доручила провадити йому. Але для широкого загалу населення та закордону мусить існувати президія ЦВК. Тому-то всі урядові постанови виготовлятиме він, Бурмистенко, а підписуватиме їх член президії, Ю. Войцехівський. Згоди на це секретар ЦК КП(б)У не спитав ні в сесії ЦВК, ні у виборців. Питання вирішило політбюро, і того було досить. Та через деякий час НКВД (теж без сесії й виборців) заарештовує Ю. Войцехівського. Тоді Бурмистенко наказує підписувати постанови Зиненкові. Останній незабаром теж потрапляє за ґрати. Слідом за ним НКВД захопило й інших членів президії. На волі залишився тільки один представник найвищого державного органу, надто старий і немічний чоловік, робітник київського судоремонтного заводу імені Сталіна (КСРЗ), Андреев. Тут уже Бурмистенкові належало б скликати сесію парламенту, щоб обрати новий склад президії. Він і думав так зробити. Проте, коли ознайомився із списком членів ЦВК, то виявив, що переважна більшість з них міцно затиснута в лабетах НКВД. “Обранці народу” зазнали долі найзвичайніших смертних, а конституцію, що надавала їм вишнєкві права, ніби то ніхто й не скасовував.

Винахідливий Бурмистенко не спасував і перед цим фактом. Він просто перестав надсилати складені ним “постанови уряду” на підпис до Андреева. В його секретаріяті такі “постанови” передруковували і друкованими ж літерами підписували: “За голову ЦВК УССР — Андреев”. Сам же Андреев щоранку з’являвся до редакції столичних газет, і просив дати йому прочитати матеріали, що він їх “підписав”. А від імени Андреева до загального відома часто подавалися страшні речі: “наркома (міністра) такого то, як ворога народу, з роботи зняти й віддати до суду”.

Коли не зраджує мене моя пам’ять, то й двох голів раднаркому (прем’єр - міністрів) — Бондаренка та Тягнибиду, Андреев “засадив” до НКВД, хоч, здається, жодного з них він ніколи й в очі не бачив.

Ну, скажіть самі, хіба це не “червоне дишло”?

А от ще не менш промовисті справи:

Якось до мене підійшов головний редактор, схопив мою руку в свої дві, і почав захоплено, при всіх співробітниках, говорити:

— Вітаю вас з величезним довір’ям партії й уряду. Своєю зразковою працею ви заслужили на високу честь та пошану. Наша редакція пишається вами . . . !

Під час тиради редактора, я, грішним ділом, подумав, що мене чи не нагородили бува орденом, або званням “героя Советського Союзу”, чи щось біля того. Аж ні! Головний редактор сповістив, що я призначений відповідальним співробітником редакційної комісії першої сесії верховного совета УССР.

Як водиться в подібних випадках, подякував я за одержання вельми важливого доручення й хотів далі продовжувати свою працю. Але редактор узяв мене під руку, завів до свого кабінету. Там сидів енкаведист. Він перевірів мій пашпорт та службове посвідчення. Потім дав кілька різнокольорових перепусток: одна на проїзд до площі, де відбу-

ватиметься сесія, інша — на вхід до середини приміщення, ще інша — до кабінетів редакційної комісії і т. д. Всю цю паку документів, — сказав він, — я мушу тримати при собі й подавати їх на вимогу численної контролю. Енкаведист сповістив також, що в мое розпорядження дається автомобіль.

— Приступаєте до виконання своїх обов'язків зараз же, бо сьогодні починається сесія.

— Чудово, — погоджуюся з ним. — Ось тільки під'їду додому, сповіщу дружині, в чім справа, та й негайно за працюю.

— Ні! — Рішуче зауважує енкаведист. — До кінця сесії додому ви їздити не будете. З дружиною можете говорити лише телефоном. Працювати, їсти й спати мусите в приміщенні сесії.

Нічого не вдієш, доводиться з обов'язковою приємною усмішкою прийняти такі умови. На дворі вже чекав автомобіль. Дверці машини розкрив шофер у сірому гумовому плащі й малиновому кашкеті НКВД.

Площа довкола театра імені Франка в Києві та прилеглі до неї вулиці були оточені незліченною вартою енкаведистів. На кожному кроці перевіряють наші перепустки. Приватним мешканцям, що живуть у цьому районі, видані теж поіменні папірці, з якими вони можуть тільки в певні години і то не більше, ніж двічі на день, вийти зі свого будинку. В самому театрі, поки мене приставили до кімнат редакційної комісії, всі документи перевірили аж чотири рази.

Незадовго до початку засідання сесії, нас, ніби ненароком, відвідав якийсь енкаведистський генерал з двома ромбами на личках (петлицях). Він привітався, назвавши кожного з нас на власне прізвище, але своє особисте згадати "забув".

Редакційна комісія виявилася "кухньою" при М. О. Бурмистенкові. Він головував на сесії. За його вказівками ми,

ніби для кінокартини, писали українською й російською мовами справжні “сценарії” засідань сесії. Виготовляли не тільки промови та репліки депутатам, а ще зазначали, в яких саме місцях мають бути “гучні оплески”, “сміх”, чи щось подібне. Наші “сценарії” сягали аж до таких деталей:

“Голова: — Хто хоче взяти слово в обговоренні?”

Голос з місця: — Прошу дати мені!

Голова: — Слово надається депутатові від Сталінської області, тов. Щербакову (останній згодом був секретарем московського комітету партії й ЦК ВКП(б) — автор). — В залі лунають бурхливі оплески”.

Наші “драматичні твори” поступали до Бурмистенка. Він їх переглядав, а потім розумував з тими депутатами, кому належало в той або інший спосіб виступати по “ходу дії”. Як правило, перед загальними засіданнями сесії попередньо скликалися наради партійної фракції верховного совета, де домовлялися про цілковите виконання всього того, що передбачено “сценаріями”. Отже, нічого несподіваного на сесії не могло виникнути. Так, по суті, всі депутати верховного совета були не державними діячами, як їх перед світом виставляє сталінська конституція, а лише слухняними статистами в руках режисера, М. О. Бурмистенка. А він, з наказу партії, “червоне дишло” повертав з усієї сили.

Та найбільш цікавий момент надійшов тоді, коли довелося обирати голову президії верховного совета, тобто президента советської України. Ми, звичайно, за день перед тим уже знали все, що мало статися на сесії. Однак, у цьому питанні нас ніхто не інформував, отже, чергового “сценарія” ми не готували. Керівник редакційної комісії, головний редактор газети “Комуніст”, Чеканюк попросив Бурмистенка назвати прізвище майбутнього президента. Секретар ЦК щиро відповів:

— Я й сам не знаю. Його має назвати Москва.

Справа в тому, що тоді на Україні буквалью не зали-

шилося жодної провідної советської особистості, яку б можна було виставити на цю показну посаду. Старі керівні кадри знищило НКВД, а нові ще не “підросли”.

У день “виборів” президента засідання сесії з другої години дня перенесли на шосту. З приводу цього Бурмистенко повідомив редакційну комісію:

— Микита Сергійович (Хрущов — перший секретар ЦК КП(б)У — автор) по прямому дроту розмовляє із Сталіним. Радяться, кого треба поставити головою президії верховного совета України.

Нарешті, десь близько сьомої години вечора, засідання розпочалося. Текст обов’язкового “сценарія” до нього, після розмови з Сталіним, написали самі секретарі ЦК КП(б)У. Отже, хто зараз має стати президентом нашої республіки, напевно знали тільки три особи: Сталін, Хрущов та Бурмистенко. Це було єдине засідання сесії, на яке з непідробною цікавістю йшли депутати й кореспонденти. Я чомусь трохи припізнався. В коритарі театру вже почув справжній шквал овацій та вигуків “слава!”

Прохогом влітаю до першої ж льожі. Бачу — всі стоять, плещуть у долоні, кричать. Ясна річ, уже названо ім’я нового “вождя”. Хто ж він?

Найближче до мене, з лівого боку стоїть віцепрезидент Української Академії Наук, член виконкому Комінтерна, академік Шліхтер. Він теж перебуває в стані загального шалу, намагається всіх перекричати й переляскати. Я ротом добираюся до його вуха й голосно, щоб він почув, питаю:

— Олександр Олександрович, кого обрали?

Шліхтер перестає галасувати й поволі відповідає:

— Слово чести, до пуття не розібрав, чиє прізвище назвали; не то, якогось Корнійченка, не то Корнієвського. В усякому разі особа, досі зовсім невідома.

— Так чого ж ви аплодуєте? — Нерозважно вирвався мій докір.

Шліхтер злякано глянув довкола, чи хто не почув; повернувся спиною до мене й ще несамовитіше, ніж до того, почав ляскати в долоні та вигукувати різні привітання. Я відразу збагнув небезпеку свого непродуманого зауваження. Щоб його затушкувати, миттю... приєднався до академіка.

Коли я зайшов до редакційних кімнат, туди вже наблюлося повно людей. Крім членів комісії, зібралось й чимало депутатів. З'ясувалося, — майже ніхто не розчув нечітко вимовлене Бурмистенком прізвище нового президента, а перепитувати в "сценарії" не передбачалося. Знаючи, що в редакційній комісії воно найшвидше стане відомим, депутати зібралися сюди, щоб довідатися, кого вони допіру обрали, і кого так палко вітали.

Трохи згодом нам принесли текст останнього виступу Бурмистенка. З нього ми дізналися, що головою президії верховного совета УССР перша сесія парламенту "одногolosно, під бурхливі й довготривалі оплески та вигуки "слава!", обрала тов. Корнійця Леоніда Романовича".

А лише кілька годин тому, до розмови Хрущова із Сталіним, Корнієць був заштатним партійним працівником десь на Дніпропетровщині. Його дійсно в широкому світі ніхто не знав. Для населення України ім'я нового президента абсолютно нічого не говорило. Але хто там, під "найдемократичнішим сонцем сталінської конституції" цікавиться думкою народу? Хто його питає кого, або чого він хоче? З ним Сталін, партія та НКВД розмовляють тільки при допомозі "червоного дишла", яким ставлять до гори дригом усі закони й насамперед сталінську конституцію. В даному разі воно вивернуло на саму гору незнаного Корнійця. А захоче Сталін, то того Корнійця, ніби камінець у воду, кинуть на саміське дно. Там це не довго, бо там "демократія" в руках..

одного диктатора. О, як влучно співається про долю черво-
них достойників у підпільній советській пісні:

ЦК шпурляє чоловіком,
ЦК зрадливе, як завжди...

14. КОЛИ НА ШИЇ ХОМУТ...

Ми викладали в усіх вищих та середніх навчальних закладах спеціальну дисципліну: “Національне питання”. Користувалися, як допоміжним матеріалом, відповідними творами Леніна. Праці ж Сталіна давалися лекторам лише для особистого ознайомлення і нізачо не для популяризації серед слухачів. Народній комісаріят освіти України аж до 1933 року вважав Сталіна поверховим і недосвідченим знавцем національної справи. Головним підручником з цієї галузі для лекторів та слухачів були твори Миколи Олексійовича Скрипника.

В протывагу Ленінові, а особливо Сталінові, Скрипник національне питання відокремив від історії партії й большевицького революційного руху в цілому. Національно - визвольні рухи народів автор розглядав, як самобутнє явище. До виникнення тих рухів комуністи ніде не спричинялися, а лише, в кращому разі, утилітарно використовували їх для своєї мети. Ленін, наприклад, сказав так: “Там, де виникла національно - визвольна революція, большевикам треба докласти всіх зусиль, щоб вона переросла в пролетарську” (цитую з пам’яті — автор.) Численні послідовники Скрипника, зокрема відомий економіст Волобуєв, ще більше поширили обсяг та значіння національного питання. Крім мови, культури, історії й ментальности населення, вони до нього долучили ще й народні багатства: землю, надра, промисловість тощо. Отож ми викладали національне питання в усьому його комплексі, зовсім не зважаючи на викладання історії партії, революційного руху та інших політичних дисциплін.

Внаслідок такого спрямування лекцій у багатьох молодих людей не могла не виникнути думка, — а що коштує Україні її приналежність до Советського Союзу? — Відповідь знайти легко: — Україна — житниця ССРСР, вона має основні поклади кам'яного вугілля, залізної руди, величезну металургійну промисловість, виробляє 80% (відсотків) загально - європейської продукції цукру. Логічно мислячи, людина приходила до дальших висновків: — а чи не краще Україні відокремитися від ССРСР?

Ми, лектори, відчували, що рано, чи пізно у нас виникне конфлікт з керівництвом ВКП(б), яке безперечно не хоче випустити з-під своєї влади найбагатшу країну. Але водночас ми знали, що діємо за широкою спиною Скрипника, значить, поки він при владі, нам нема чого боятися. Все ж таки передчуття громового удару нас не покидало.

В розпалі праці нас, викладачів "національного питання" скликають на спеціальну нараду. Її провадить сам Микола Олексійович Скрипник.

Дивимося ми на нього й відчуваємо, що перед нами жива історія комуністичної партії. Скрипник — близький друг і давній співпрацівник Леніна. Разом із ним він закладав большевицьку партію. Винятково активний діяч під час революції 1917 року. На 10 з'їзді ВКП(б), в присутності Леніна, він нищівно розкритикував Сталіна за його доповідь про національне питання. Скрипник був творцем советської державности, автором самої назви — ССРСР. Він член політбюро ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У, голова української делегації в Комінтерні, член президії його виконавчого комітету і нарком освіти советської України.

Скрипник задоволений першими наслідками нашої праці. В своєму слові він і далі наполягає на тому, що національне питання — самостійне, не сполучене з історією партії та революційного руху. Особливо й кілька разів наголошує на тому, що советська конституція формально гарантує ко-

жній республіці самобутній розвиток, включно аж до відокремлення її в незалежну державу.

— Аж до відокремлення! — звучить у наших вухах і ми, від широкого серця, починаємо гучно оплескувати промовця. Скрипник задоволений, що його зрозуміли. Одночасно він інтуїтивно відчуває спільне наше запитання: — коли ж настане цей час? ” Він весело підморгує нам і з винятковим піднесенням, в езопівському дусі виголошує для сторонніх людей, здавалось би, трафаретну кінцівку:

— Я і ви капіталістичні країни доженемо, переженемо і до соціалізму доживемо!

Кожний із нас розумів, що Скрипник, якому вже понад 60 років, сподівається ще побачити на власні очі вихід України із складу ССРСР. Отже, крім лекцій з національного питання, в цій справі провадиться ще й інша робота, про яку нам нічого невідомо. Але, чи пощастить її приховати від НКВД?

Грім ударив дуже швидко. Через деякий час після описаної наради, Скрипника викликав до себе Постишев. Відразу по тій розмові в ЦК, Микола Олексійович застрелився. У тіж дні застрелився й видатний український письменник, член ЦК КП(б)У, Микола Хвильовий, що був справді блискучим, сміливим теоретиком відриву національних республік від Москви. Про ці самогубства дуже відомих комуністів Москва сказала, що: “своїми пострілами вони влучили в серце партії”. ЦК ВКП(б) й особисто Сталін розпочали чергову нагінку спочатку проти українських національних ухильників, потім проти білоруських, грузинських і т. ін. Було розстріляно та заслано до концентраційних таборів тисячі людей: письменників, акторів, журналістів, науковців, учителів. . . Тобто Москва, вже котрий раз, відсікала голову підлеглим їй народам, знищуючи провідну частину інтелігенції, але, та голова, час до часу, все знову й знову відростає.

Відколи існує советська влада, вона ніяк не може дати

раду національному питанню. До складу СССР входить дуже багато народів, однак, рівноправними з московським, вони себе не почувають. Завжди пропагується, що все “вище” — московське, чи б то російське. Всі інші народи — то “менші брати” й “учні” і в галузі культури, й науки, й промисловости і т. ін. А це, звісно, принижує гідність не-московських народів. Тепер, між іншим, ця політика провадиться ще в ширших розмірах, ніж давніше. В країнах - сателітах: Болгарії, Румунії, Польщі тощо, і навіть у східній зоні Німеччини, скрізь і всюди пропагується, що треба рівнятися на все московське, бо воно є “старшим”, “досконалішим” та “вищим”. Те, що сьогодні Москва на весь голос кричить, що руськіє “першими” винайшли радіо, парового двигуна, електрику, авіацію і, навіть відкрили Америку — це зовсім не звичайне самовихваляння, чи самозакоханість. Це — заздалегідь готується ґрунт для того, що, наколи до совєтської сфери впливу потраплять нові народи й країни, вони мусять беззастережно, цілком і безвідмовно визнати над собою московську “вищість”. На таке поширення большевицької московської шовіністичної програми великий вплив безперечно зробила “расова теорія” Гітлера, з яким совєти довгий час воловодилися, і від якого чимало перейняли для власного вжитку. Тут слід обмовитися, що від цієї політики комуністичних проводирів самому московському народові не стає жити краще. Він тепер ще більше, ніж за царя, терпить нужду, визиск, експлуатацію. Особливо московські села винятково злиденні й занедбані. Невилазний бруд, різні пошесні хвороби, безпросвіття темнь — віками гніздяться в них. Тисячі разів мав рацію великий московський волелюб і революціонер, Олександр Герцен. Він казав, що чим більше московська верхівка підкорює собі інші країни й нації, тим московському народові стає жити все гірше й гірше. Дійсність большевицького режиму зайвий раз під-

тверджує цілковиту слухність глибоких і правдивих думок Ол. Герцена.

На національному ґрунті в советів постійно виникають відчутні тертя й чималі труднощі. Особливо це яскраво помітно в Україні, нарід якої налічує понад 40 мільйонів осіб і є кількісно другим, після московського, слов'янським народом світу. Гострий національний спротив більшовикам становлять також грузини, білоруси, туркмени... З малими по кількості народами, коли вони починають піднімати голову, совети поводяться куди жорстокіше. Вже після війни, урядовим наказом, що його підписала президія верховного совета ССРСР, були зліквідовані, як республіки і, як національні цілості: кримські татари, чечено - інгуші, астраханські калмики. Значно раніше фактично, без широкого розголосу, були зліквідовані німці Надволжжя та поляки в суцільно польському районі ім. Мархлевського, Житомирської області в Україні. Згадані народи, очевидно, тепер розсіяні по безмежних концентраційних таборах Далекого Сходу й Півночі.

Щодо України, то тут національного спротиву в різних його виявах — від збройних повстань, до законспірованих змов, опозицій, ухилів, боротьби в галузі літератури, науки, економіки, тощо, советам ніколи не щастило цілком подолати. Войовничий дух цього спротиву глибоко сидить в самому українському народі. Він же просякає до комуністичної партії України і навіть до її верхівки. Вище я оповідав про М. О. Скрипника та М. Хвильового. Тепер розповім про ще одну, теж дуже визначну особу.

Панас Петрович Любченко свого часу був третьім секретарем ЦК КП(б)У й головним редактором центральної партійної газети на Україні — "Комуніста". Згодом він став головою раднаркому України, тобто прем'єр - міністром. На відміну від багатьох інших советських вождів, він мав надзвичайно приємний зовнішній вигляд і, як б сказав, уродже-

ну інтелігентність. Чудесна, трохи поетична шевелюра, високе чоло, привітні сині очі, м'яка чорна борідка і глибокий задушевний голос — приваблювали до нього кожного, хто з ним стикався. Любченко вважався кращим і найбільш дотепним промовцем в усьому СРСР. Сам Сталін не раз на всіляких всесоюзних з'їздах та конференціях, коли бачив, що їх учасники почувають себе вже неймовірно стомленими, для піднесення загального настрою присутніх, надавав поза чергою слово Любченкові й особливо апльодував йому. До речі, Любченко, знаючи ненаситну пристрасть "великого вождя" слухати всілякі вихвалювання його особи, на одному, здається шостому, всесоюзному з'їзді советів вліпив в очі Сталіну "похвалу", свідомо доведено до сатири:

— На Україні люди говорять, — сказав Любченко: — Ой багато води в Дніпра Сивого, а ще більше розуму в нашого Сталіна!

Ви думаєте, Сталін обурився? Нічого подібного. Самовдоволено посміхнувся, потер руки і схвально закивав промовцеві своєю головою.

Так от, незадовго перед гітлерівськими стрибками на малі європейські країни, до Києва прибув президент Чехословаччини, Едуард Бенеш з дружиною. Він досить довго гостював на дачі в Любченка й провадив з ним часті розмови сам на сам. Перед від'їздом з України подружжя Бенешів офіційно заявило, що Панас Любченко справив на них винятково сприятливе вражіння й запросили голову раднаркому відвідати Прагу. Пізніше Едуард Бенеш, носячись з думкою об'єднання слов'янських народів, писав, що їхнім центром має стати не Москва, а Київ — старовинне культурне місто й цитадель слов'янської цивілізації.

Любченко збирався в подорож до Праги. Але на той час наспів черговий з'їзд КП(б)У. З'їзд проходив під знаком розгрому тих українських кол, що прагнули до відокремле-

ння від Москви. Чим далі, на засіданнях все більше й більше зачіпалося ім'я голови раднаркому.

Пригадую, — стояв яскравий, незрівняно гарячий, київський сонячний день. Я вийшов з редакції. На Фундукліївській вулиці бачу, не так блискавично швидко, як завжди, а дуже поволі, в відкритому авті їде Любченко. За ним машина його особистої охорони. Панас Петрович жадібно вдивляється в так знайоме йому місто, в кожную зустрічну людину. Люб'язно вітаюся з ним. На з'їзді оголошено обідню перерву, і Любченко поїхав додому. Я особисто обідав у їдальні письменників. Цього дня тут пошепки говорили, що голову раднаркому запідозрювають у керівництві рухом спротиву Москві. Коли повернувся до редакції, застав там величезний переполох. Тільки-но стало відомо, що Любченко, приїхавши додому, застрелив із револьвера дружину, доньку, а потім самого себе.

Пролунали нові постріли в серце партії.

15. ЛЮДИНА ЛЮДИНІ — ВОВК.

Блискача партійна дама, Коллонтай, мала всі можливості провадити розкішне життя. Це тому, що вона... майже не жила в Советському Союзі, а весь час перебувала його дипломатичним представником у Швеції: Стокгольм — не сіра, казенна Москва, а ще більше — не голодна, брудна й занехаяна советська провінція. До того ж Коллонтай діставала необмежені кошти, мала показну вроду й захоплювалася побутом патриціїв древнього Риму. Чудовий посольський палац, старі, вистояні вина, справжній хрусталь на столі і в будуарній напівтьмі дразливий дріж тужливого танго... Ах, як приємно за таких умов почувати себе стовідсотковою комуністкою! Там, у своєму Стокгольмі, подалі від Леніна й Сталіна, від диктатури і злигоднів, партійна дама Коллонтай писала, мислила, творила. По образу й подобию своєму, вона начеркала контури майбутнього життя й побуту в Советському Союзі. Ленін та Луначарський ознайомилися з її доробком й махнули на нього рукою, — хай, — мовляв, — друкує й читає перед людьми. Подивимося, що з того вийде. — Сталін співчутливо усміхнувся.

Коллонтай зробила кілька турне по Советському Союзі. Свою теорію виклала в численних дискусіях та на сторінках преси. Що ж вона пропагувала?

— Людина — метелик. Її ніщо не в'яже: ні держава, ні родина, ні громада, ні релігія. Користується лише красою життя і існує тільки для краси. До палаців-храмів, до чарівних зелених парків, або на сонячні пляжі моря сходяться жінки й чоловіки, обирають собі хто кому до вподоби, спо-

живають найкращі напої, під неугавну музику оркестрів сходяться й розходяться, навіть не цікавлячись іменем одне одного . . .

Ось і вся “метеликова теорія вільного кохання” Коллонтай. Хто ж дбатиме за дітей, хто будуватиме палаци-храми, насаджуватиме парки, гратиме в оркестрах, вироблятиме вино, вирощуватиме хліб, взагалі, хто працюватиме, — про них прекрасна партійна дама не згадала й словом. Очевидно, вона мала на увазі життя тільки “вождів” пролетаріату, а не сам пролетаріат. Недарма, о недарма їй усміхнувся Сталін!

“Метеликова теорія” Коллонтай довгий час була у советській державі прийнята не лише до відома, а й до керування. Принаймні, додержуватися її вважалося ознакою доброго тону. Так мислили партія, комсомол та НКВД. А треба знати, що в підлеглих останнього перебувають органи реєстрації шлюбів, розлук, народжень, смертей — так звані “ЗАГС”-и. В практичному житті домислення блискучої партійної дами дали найпотворніші наслідки.

В моїй присутності проходив чистку партії директор української кіно-фільмової організації, Нечес. У нього все виходило гаразд: старий комуніст, непорушно додержується генеральної лінії ЦК, безмежно відданий Ленінові й Сталінові. А все ж заяв на нього подано безліч. І все від покривджених ним жінок. Голова комісії по чистці поставив йому цілком просте питання:

— Скільки разів ви були одружені?

Нечес зам'явся, а тоді широко визнав:

— З пам'яті сказати дуже тяжко, могу помилитися.

— Ну, говоріть, як хочете. Назвіть на ім'я і прізвище кожен вашу дружину, — наполог голова.

Нечес витяг записника й почав по ньому читати. Вийшла страшна кількість. Йому запропонували так само доповісти про своїх дітей.

Тут Нечес заперечливо хитнув головою, рішуче промовив:

— Скільки їх, їхні імена та, що з ними є, цього вже вам ніхто не скаже!

Де ж, дійсно, могли подітися нащадки Нечеса та багатьох таких, як він?

На пустирі важливого індустриального центру країни — в місті Харкові приступили до спорудження найбільшої в Європі площі імені Держинського. Під масивні будови треба було класти глибокі фундаменти. Робітники почали вибирати ґрунт, аж тут із глибин землі на них посунули тисячні лави брудних, обідраних дітей, підлітків та юнаків. Ця підземна армія вискочила з ножами, сокирами, револьверами і, брутально лаючись, накинулася на робітників. Терміново до пустиря з усього Харкова було стягнуто НКВД, міліцію та пожежні частини. Протягом двох днів тривали жорстокі бої в підземеллях. В хід пішли димові шашки, вода з пожежних брандсбойтів, зброя. Влада тоді затримала дуже багато молодих порушників громадського ладу. Хто ж вони?

Це — безпритульні, тобто діти, які не мають батьків. Чимало з них позбулися батьків під час громадянської війни та голоду. Але серед них вистачає й таких, що стали жертвами застосування на практиці коллонтаївської теорії “вільного кохання”. Їх нікому утримувати та виховувати. Дуже довго в Советському Союзі сотні тисяч безпритульних наводнювали великі міста, курорти, залізничні станції. Жили вони в підвалах та на горищах будинків, у каналізаційних колодязях, залізничних вагонах, або на порожніх місцях рили собі глибокі підземелля. Безпритульні існували з крадіжок та грабунків, об’єднувалися в досконали організації злочинського характеру. Влада не мала тоді сил з ними боротися.

В Кремлі нарешті зрозуміли всю згубність політики розчалу родини. Почали провадити різні обмеження при реєс-

траціях шлюбів та розлук. Коли перед тим можна було протягом одного дня, скільки влізе офіційно “одружитися” й “розлучитися”, то пізніше кожній особі дозволяли зробити таке в своєму житті безкарно лише три рази. За більше треба було вже сплачувати штрафи. Та й це мало допомогло. Тоді влада запровадила аліменти. Вразі чоловік, хоч і без шлюбу, десь прижив дитину, — мусів на її утримання віддавати третину своєї заробітної платні. Однак і це не дало бажаних наслідків, бо сплачувати аліменти масово уникали. Крім того в самих родинх стали часто виникати потворні явища, які ще більше руйнували людський побут. Советська аліментна політика щодо родинного життя дуже влучно схарактеризована в такому дотепі:

Зустрілися двоє чоловіків. Один запитує другого:

— Як справи?

— Нічого, трьом жінкам плачу аліменти.

— На які ж кошти сам існуєш?

— А моя дружина дістає аліменти від п'ятох інших чоловіків, то ми так-сяк і перебиваємося.

І ось тепер уже советська влада видала такі закони, що зовсім унеможливають розлуки та зобов'язують батьків утримувати своїх дітей до цілковитого повноліття. Тобто, з “метеликовою теорією” Коллонтай покінчено назавжди. Тепер у СРСР суворо судять тих, хто розлучується, і тих, хто кидає своїх нащадків напризволяще.

Нова “шлюбна етика” в СРСР за останні роки щільно наблизилася до колишньої царської, за якої існувало родове дворянство та інші привілейовані прошарки суспільства. З нею я вперше познайомився наприкінці минулої війни. В нашій частині захотів одружитися старший лейтенант Стрельцов. Про його намір довідалося командування полку. Стрельцова викликали до полковника й комісара. Там молодому офіцеру прочитали буквально таку мораль:

— Офіцер советської армії не має права одружитися,

з ким завгодно, за першим покликом серця. Він мусить розумно підібрати собі дружину. Вона повинна походити з доброї родини, тобто, щоб її батьки були або військові, або відповідальні партійні, чи советські працівники. Наречена офіцера мусить уміти невимушено поводитися у великому почесному товаристві, носити гарні вбрання, мати довге волосся, вправно танцювати, співати, або грати на якомусь музичному інструменті. В неї також має бути приваблива зовнішність і не менше, ніж закінчена середня освіта. Коли дівчина всім цим вимогам, на думку офіцера, відповідає, то до одруження з нею належить виконати ще деякі формальності, а саме:

Привести свою наречену на офіцерські збори полку, так би мовити, на оглядини. З нею там познайомиться більше офіцерів та їхніх дружин. Збори офіцерів полку винесуть свою ухвалу, чи надається дівчина стати дружиною їхнього колеги, чи ні. Остаточно, одруження повинен дозволити командир полку.

Стрельневу пощастило. Його наречена відповідала всім постановленим вимогам. Але, як це вже далеко від: "робітничо-селянської влади", "диктатури пролетаріату", "безкласового соціалістичного суспільства"! Хай тепер спробує простий советський робітник, чи колгоспник віддати свою дочку заміж за советського ж офіцера! Навряд, чи з того щось вийде...

За подібним принципом одружують своїх дітей провідні партійні й державні діячі, починаючи від самого Сталіна. Ось вам "воля, рівність та братерство"! Теперішня шлюбна політика Советського Союзу скерована на штучне витворення каст високих урядовців, військових та... обездоленого люду. Але про кастовість, чи класовість докладніше розповім в іншому нарисі.

Ще пару слів про виховання дітей за залізною заслоною в сучасних умовах.

Щоб довести оточенню свою цілковиту відданість існуючому ладові батьки докладають усіх зусиль, щоб їхня дитина, насамперед, змогла розпізнати... Сталіна. В цьому советські люди дійшли неперевершеної майстерності. Я сам незліченну кількість разів спостерігав, як немовля, на руках у матері, чи батька, на звернення, де "дядя Сталін", — починає водити очима по стінах і безпомилково тикне пальцем на портрет останнього.

Вічний страх за власну долю примушує советських людей вдаватися до такого потворного дресирування своїх дітей. Адже советська пропаганда скрізь і завжди наказує, що першим словом немовляти має бути "Сталін". Кожний подібний випадок нагадував мені мого маленького песика. За всяку шкоду я його легенько лупцював, приказуючи: — "а, що, будеш робити?" Він те речення затамив собі, і коли ви просто голосно при ньому скажете: — "а, що, будеш робити?" — песик завжди починав жалібно скавувати.

Як діти трохи підростають, їх віддають до "жовтенят", тобто водять їх до клубів, де, вихователі, поставлені партією, втокмачують малятам, що перш за все вони повинні вважати своїм "батьком" Сталіна та безмежно любити його помічників. Пізніше діти стають "піонерами", а далі й комсомольцями. Там їх ще більше виховують у сталінському дусі. Так само діє і школа. Обов'язок родини — головним чином матеріальне утримання, а душу майбутньої людини виробляє партія. До речі, дітей завжди намовляють доносити на своїх батьків про їхні розмови дома, про те, як вони ставляться до Сталіна, партії, советської влади. Це провадиться відверто й офіційно. Одному з таких малих "інформаторів", що допоміг НКВД викрити своїх батьків, як противників комуністичної партії, Павликові Морозову, советська влада навіть поставила пам'ятника. Культ найнижчого донощництва й наклепництва в сталінському "соціалістичному суспільстві" прищеплюється людям ледве не з дня їхнього народження.

ння. Отже, нема нічого дивного, що в самій советській родині один одного побоюються й стережуться, бо ніхто не певний, хто на кого може подати обвинувальну заяву. Вуха НКВД розставлені й серед найближчих родичів. А уявіть собі життя в громаді, у великій спільноті, в державі? До чого його довела червона диктатура?

Започаткування зла: Вічної нервозности, непевности, недовір'я, страху, примусового плазування перед Сталіним і, по суті, таємного співробітництва з НКВД, виходить уже з сучасної советської родини. В подальшому всі ці найвід'ємніші суспільні риси значно вдосконалюються та поширюються на куди ширше оточення. Ось чому жити в тому суспільстві — нестерпно. Ось чому пригноблені народи за залізною заслоною в один голос твердять: — людина людині — вовк!

16. ТЕРОР З МАСКАРАДОМ

Карнавал. Людські голови хвилями перекочуються на найширших і найшикарніших вулицях золотоверхого Києва. Дівчата й хлопці плавом плывуть по Бульвару імени Шевченка, Фундукліївській, Хрещатику. Ніч уже давно спустила свої чорні шати, але їх не видно. Скрізь горять смолоскипи, густа мережа електричних променів заливає місто. Куди вздовж не глянеш, — сама молодь. Червоні хусточки, комсомольські значки, різнокольорові “кепки” (кашкети). Йдуть у колонах по бруку. З боків узад і вперед сновігають озброєні чекісти (енкаведисти) та міліціонери. Час від часу похід зупиняється, — тоді серед вулиці з’являється вантажне авто. На ньому теж молоді люди, переодягнені в ченців, священників, єпископів. Ці, переодягнені, здичавіло підскакують, удають, що п’ють горілку, вовгузять один одного, несамовито вигукують до натовпу завчені гасла проти релігії, церкви, духовенства. Над колонами плякати й транспаренти: “Хто вірить у Бога, той ворог советської влади!”, “Релігія — опіум для народу!”, “Ніхто не повинен сьогодні святити пасок!” і т. ін.

Ця подія відбувалася у Великодну ніч 1928 року. Я вже сказав, що учасники карнавалу йшли тільки бруком і вздовж колон нишпорили озброєні представники советської поліції. То не спроста. Бо в ті ж саме години тротуарами міста без кінця йшли літні люди з кошиками, корзинами, пакунками. Вони, за стародавнім звичаєм, несли до церков святити паски. З тротуарів у бік колон безперервно неслися люті вигуки: “хриstopродавці!”, “душогуби!”, “безбожники!”, “антихристи!” . . . , а також загрозово підносився ліс кула-

ків. Томуто антирелігійний карнавал владі довелося охороняти. Сталін тоді ще не вбився в п'ір'я і не наважувався розгоняти силою та заарештовувати віруючих з духовенством. Це він зробив лише згодом. Карнавал же той, організований з наказу ЦК партії київським комсомолом, мав за мету провалити свячення пасок в місті, але ганебно провалився сам. Люди пішли за своїми душепастирями, а не за безбожниками. Отже, комсомол дав яловий постріл.

До нічого звелися одноразові масові походи проти релігії в Москві, Ленінграді, Харкові, Одесі та в усіх інших містах. Села тоді ще партія побоювалася зачіпати. Таким чином населення СРСР 1928 року востаннє вільно, хоч і з значними перешкодами, відсвяткувало Великдень.

Майже відразу по святках партія розгорнула величезну агітаційну кампанію проти релігії й одночасно застосувала нічим неприхований жорстокий масовий терор. Як ніколи досі, в рух пішла сконцентрована пропаганда. Керував нею, поставлений партією, голова "спілки воявничих безбожників" Ярославський-Губерман. Всі комуністи, комсомольці, службовці установ повинні були примусово вступати до тієї "спілки" й урочисто обіцяти не ходити до церков та поцінювати в хатах, де вони живуть, ікони, не зважаючи на релігійні переконання своїх родин. В часописах, радіо, кіно, на численних зборах та мітингах спеціально вишколені "тероретики атеїзму" піддавали нещадній критиці християнство, церкву й духовенство. Але нарід не покидав віри батьків й горнувся до Божого Дому. Захитати християнські застави в народі совети не змогли навіть при допомозі свого "релігійного" новотвору, так званої "живої церкви", на чолі з "митрополитом" Введенським. Тоді партія дала настанову: "відірвати голову церковній гидрі!". За церкву взялися заплічних справ майстри. ГПУ (давнішня назва НКВД) виступило у всеозброєнні. Воно спочатку вдарило по церковному керівництву. Кількома підступами було ув'язнено всіх

40 єпископів Української Автокефальної Православної Церкви на чолі з новим страдником за християнську віру, митрополитом Василем Липківським. Дуже швидко зазнали арешту митрополити, архієпископи та єпископи московської, грузинської, вірменської та інших православних церков. В холодні Соловки, в непрохідні ліси Далекого Сходу завезли видатних душпастирів заготовляти дрова, прокладати шляхи, споруджувати нові фабрики, заводи, радгоспи.

Та, позбувшись своєї верхівки, церква не вмерла. Звичайні священники й миряни ще тісніше об'єдналися між собою й нізачо не хотіли відцуратися прабатьківської віри. Бачучи таке, ГПУ, а згодом його спадкоємець — НКВД повели проти віруючих людей шалений наступ. По всіх усяодах заарештували священників. У поліційних застінках їм довелось спробувати жахливих катувань та тортурів. Однак, переважна більшість духовенства з героїчним стоїцизмом пройшла крізь пекельні муки НКВД, не заломившись. Багато священослужителів там же, на катуванні, випустили з себе останній дух, вмираючи в ім'я Христове. Та ще більше пішло їх слідом за своїми провідниками в заслання на далекі Північ і Схід.

Лише мізерна кількість духовників не витримала діявольських знущань над собою, погодилися прийняти поставлені їй партією умови. Ці мусіли прилюдно, перед парафіянами заявити, що "Бога нема. Вони вже більше не хочуть дурити темні маси людности, тому зрікаються свого стану". Їхні, вимушені пекельними знущаннями, заяви друкувалися всією советською пресою, передавалися через радіо. В театрах, кіно, клюбах, на численних зборах та мітингах колишні священники й ченці мусіли безліч разів виступати з промовама на тему, що "релігія справді — опіум для народу, що вони довгі роки сіяли той опіум, але надалі не хочуть бути злочинцями і закликають усіх людей перестати вірити в Бога!"

Проте, віра міцно трималася серед населення. Церкви без священників були завжди переповнені. Парафіяни, ніби за перших років християнства, сходилися до своїх храмів помолитися громадою та вислухати проповіді, які почали читати віруючі професори, вчителі, адвокати, інженери. Здачавілий терор НКВД тепер уже не знав ніяких меж. До тюрем та на заслання за вірність Богові потрапили сотні тисяч людей. Стало просто небезпечно для життя відвідувати церкви.

Переслідування вірних провадилося також на підприємствах і в установах. Ні інженер, ні лікар, ні адвокат, ні журналіст не могли дістати праці, якщо вони не хотіли рвати з церквою. Про військо й говорити нічого. Вся армія мусіла ввійти до складу сталінської організації безбожників. Нарешті, в 1933 році, під час голоду, церкви в СРСР поспіль були силою замкнені. Частину їх перетворили на "антирелігійні музеї", інші на клуби, театри, кіно та різні сховища. Дуже багато Божих храмів розібрали до останнього камінчика, щоб знищити й самий спогад про них. Лише в найбільших містах, як Москва, Ленінград, Київ, Харків, Одеса, головним чином для демонстрування чужинцям, залишили трохи церков. Так на увесь Київ існувала тільки одна церква, та й до неї ходили виключно дуже старі люди та покалічені жебраки. Їм НКВД було вже не страшно, вони, як кажуть, самі в землю дивилися.

Мій близький приятель, кадровий офіцер советської армії, дуже хотів охрестити свого сина. Проте, як це зробити, щоб не підпасти переслідуванню з боку комісарів та НКВД, ніяк не міг додуматися. Після тривалих нарад з найближчими родичами кінець кінцем опрацював дійсно "тактичний план" для здійснення свого задуму.

Кожного року з постійних касарень військо надсилають на тримісячні літні навчання до польових таборів. Вибиваючи з міста на ці навчання, мій приятель одночасно ві-

діслав свою дружину на відпочинок до санаторія. Сина ж попередньо відвіз до свояків, що мешкали в далекій провінції. Там він його передав доглядати старим бабусям — близьким родичкам. Ті ж вночі розшукали десь підпільного священника, який таємно й охрестив шостирічного сина советського офіцера. Коли б влада й довідалася про цей вчинок, то мій приятель мав сказати, що ні він, ні його дружина нічого про те не знали, тому й не можуть нести відповідальності за дії “темних, реакційних сил”, які “зіпсували” їм дитину. Моєму приятелеві все ж дуже підвезло. Бабусі промовчали, священник, ясна річ, теж не пустив пари з вуст. Хрищення сина приятелеві обійшлося хоч клопітно, зате без неприємних розмов у комісарських кабінетах та в загратованих приміщеннях НКВД. Він лише трохи перехвилювався. Але був незрівняно щасливим, виконавши прабатьківський церковний обряд.

Сталін, партія, НКВД не раз урочисто відзначали свою “перемогу” над християнською релігією, її церквою, духовенством та вірними. Вони завжди твердили: “християнство в СССР знищено до кінця й краю”.

А, чи справді так?

Надійшла війна з німцями. Сталін побачив, що за нього та його “соціалістичний” устрій ніхто не хоче проливати свою кров. Протягом трьох місяців кількामільйонна армія добровільно склала зброю. Німці захопили більшу частину України, всю Білорусь, почали грюкати в двері Москви. Тоді Сталінові не залишилося нічого іншого, як витягти на світло денне все те, що він сам перед тим безугавно, по дикунському, обплювував, нищив, трощив. Згадав про стародавніх російських полководців, про славетного українського гетьмана Богдана Хмельницького, про демократію, а заодно і про релігію. Мені добре відомі такі випадки:

В 1942 році німці наближалися до великого міста укра-

їнського Донбасу — Ворошиловграда (Луганська). На одній фабриці бухгалтер С. провадив останній перепис майна, що вивозилося вглиб Росії. Раптом до нього підійшла група енкаведистів. “Стражі пролетарської диктатури” запропонували сплотнілому С. негайно припинити працю й поїхати з ними. В ті дні НКВД масово розстрілювало всіх “непевних”, на советський погляд, людей. С. теж вважав, що вистукують останні хвилини його життя. Правда, він ніколи й ніде нічого зайвого не говорив, на праці завжди іменувався стахановцем, навіть першим записався на евакуацію, бо за похилим віком не міг піти до війська. Проте, давно колись він був священиком. Хоч свого часу й зрікся сану, однак, для таємної поліції він так і залишився “непевним елементом”.

С. привезли до обласного відділу НКВД. На диво, його повели не до підземелля, де розстрілюють, а на гору, де містився кабінет найвишого на Ворошиловградську область енкаведистського достойника. Тільки С. з'явився перед каламутні очі останнього, як той привітно встав йому на зустріч, запропосив сісти, запропонував чаю, цукерок, цигарок. Нарешті геть відіслав звіроподібних охоронців.

Начальник НКВД приступив до справи відразу:

— Батюшка, — звернувся він до С., — вам треба у Ворошиловграді негайно розпочати церковні відправи!

— Та який з мене батюшка?! — став цуратися С. — Я ж, хто зна коли, прилюдно скинув рясю, всім говорив і говорю, що “Бога нема” . . .

— Тсс! — Замахав пальцем керівник НКВД. — Від сьогодні Бог є! — Ми про це ліпше знаємо, ніж будь хто. А раз Він є, то потрібно в честь Його й служби правити. Вам, як фахівцеві, я наказую це робити! Відмовлятися не раджу, бо в мене розмови короткі! Тепер кажіть, що вам потрібно для служіння в церкві?

С. сидів ошелешений і нічого путнього не міг вимови-

ги. Високому енкаведистові вдруге довелося звернутися до нього:

— Ну, я вас слухаю! Говоріть, буду писати!

Після цього С. почав: — нема обладного церковного приміщення, нема служебних книг, ікон, риз, залякані люди не ходитимуть до церкви...

— То все пусте! — Відчикрижив його всевладний співбесідник. — Зараз я сюди викличу головного інженера міста. З ним ви оберете найкраще приміщення Ворошиловграду під церкву. Робітників та всяких там знавців будівельної справи я теж надішлю. Вони виконуватимуть усі ваші вказівки. Служебні книги, ікони та ризи заберете з антирелігійного музею. А щодо людей, то сьогодні ж керівний склад партії та комсомолу поїде на підприємства й в установи. Там відбудуться мітинги, на яких наші провідні товариші заклинуть усіх почати відвідувати церкву. Партійців та комсомольців зобов'яжемо дисциплінарним порядком ходити на майданія. Крім того до Храму Божого організовано приводитимуть військових й міліцію. А, там, за кілька днів, звичайні люди, побачивши, що їх не переслідують, самі посунуть до церкви. Я знаю, вони ще й досі вірять у Бога.

С. розвісив вуха й тільки слухав. Більшої несподіванки він собі не міг уявити. Енкаведист вів далі:

— Ваше завдання під час служби голосно молитися за здоров'я великого Сталіна та за перемогу над німцями. Також обов'язково мусите читати проповіді. Їх вам писатиме культаррон (керівник відділу культури й пропаганди. — Автор) обкому комуністичної партії... Зрозуміли?

С. "зрозумів" і з "благословення" НКВД почав правити в церкві.

Вдруге, відома мені комедія із "залицанням" советів до релігії розігралася безпосередньо на фронті. Комісар

частини сказав, що надійшла директива запровадити у війську польові Служби Божі.

— Але де ми знайдемо тепер справжнього попа? Та й возитися зі старою калошею (тобто священиком) нам не по руці. Краще підготуємо до цього когось з наших салдатів — розмірковував комісар.

Того ж дня підібрали відповідного кандидата. Був то вкрай нікчемний вояка, винятковий боягуз та ледар, комсомонець з Нижнього Новгороду, Колька Старцев. Цей охоче згодився натягти на себе рясу, коли дізнався, що його з фронту аж на три місяці надішлють вчитися до якоїсь там “духовної” школи, організованої НКВД в глибокому запіллі.

— Наш піп буде свій хлопець — задоволено промовив комісар, ляснувши по плечах Кольку Старцева...

Наприкінці 1944 року, вже на відвойованих десантним рейдом теренах Словаччини, комісар зібрав усіх вільних від вартування офіцерів та салдатів і загадав нам:

— Негайно поголіться, помийтеся й приведіть до ладу свій одяг. Ми організовано підемо до церкви, бо сьогодні велике релігійне свято.

В невеличкому гурті офіцерів комісар розговорився щиріше:

— Тут, закордоном, ми мусимо показувати себе найпершими приятелями релігії й духовенства, інакше “брати-слов’яни” відсахнутья від нас. Тому до кінця війни треба валяти дурня...

Сталін, політбюро, ЦК партії хоч і з далеко меншим завзяттям, ніж під час війни, але й дотепер, за виразом комісара нашої частини, валяють дурня; тобто, про людське око, тримають під своєю рукою патріярха, трохи митрополитів, єпископів та священиків. Це тому, що перед ними мерехтить уже нова війна, отже, треба дурити світ.

17. "СТАЛІНСЬКА ПРАВДА".

Що таке правда?

Ви скажете: "дивне запитання! Правда є правдою та й все". Дехто дасть ще докладніше визначення: "те, що відповідає дійсності, називається правдою", і годі. На цьому поставите крапку, мовляв, питання цілком з'ясоване, зрозуміле, викінчене. А воно не зовсім так, принаймні щодо Советського Союзу та його п'ятих колон в цілому світі.

Ленін колись говорив, що правди, як загального поняття, він не визнає. Для нього існує лише клясова правда. Отже, раз комуністична партія стоїть на чолі робітничої кляси, то в СРСР мусить існувати тільки партійна правда. Тому то партія найочевиднішу брехню завжди має право зробити "правдою". Сталін пішов ще далі. "Непомилний вождь" вважає, що тільки він один говорить "правду", а всі інші, хто не поділяє його думок, сиплять самою "брехнею". Ті, інші можуть бути скільки завгодно комуністами чи комісарами, навіть партією, але коли вони не згодні з Сталіним, то їм ні на копійку не слід вірити. Вони є "брехунами". На наших очах, наприклад, до такої категорії "брехунів" потрапив червоний маршал Тіто спільно з керованою ним югославською комуністичною партією.

Советська пропаганда визнає тепер лише "сталінську правду" й більше ніякої. Через те вона змінилася до невпізнання, порівнюючи з ленінськими часами. Справді, Ленінові було куди легше, ніж сьгоднішньому генералісімусові. Нарід терпів нестатки в харчах, його заспокоювали: "піднесемо наше сільське господарство, їжі буде тоді вдосталь для всіх". Не вистачало краму, чи речей хатнього вжи-

тку, теж годували обіцянками: “заждіть ще трохи, поки виросте наша советська промисловість”. Взагалі пропаганда за Леніна й перших років за Сталіна закликала все населення країни не звертати уваги на тогочасні труднощі, бо вже наближається чудове соціалістичне майбутнє, а там піде не життя, а рай! Кожна людина стане вільною від усякої влади. Державні органи, поліцію, партію заступлять громадські організації. За непотребою зникнуть в'язниці. Серед людей встановиться цілковита рівність, братерство, просто родинне співіснування. Працюватимуть усі, але дуже мало, головним чином користатимуться для власного задоволення наслідками спільної діяльності. До послуг всього населення будуть найкращі автомобілі, пароплави, потяги, літаки. Всі матимуть змогу відпочивати на курортах, в санаторіях, провадити своє дозвілля в розкішних вілах, парках, садах, музеях... і так без кінця.

Це все говорилося за Леніна, а що лишилося Сталінові? Він сказав: “соціалізм побудовано”. Люди, якщо не завжди пухнуть з голоду, то з дня у день, рік у рік недоїдають. Їм тепер ще більше, ніж будь коли, не вистачає одягу, найпотрібніших речей хатнього вжитку, від ложки починаючи. Диктатура влади, сваволя НКВД сьогодні доведени до такого стану, що Ленінові ніколи й не снилося. Виснажлива праця та шалена експлоатація перейшли крайню межу. Робітники чи службовці закріпачені за підприємствами й установами, вони позбавлені права навіть змінити місце роботи. Щорічно 10 — 15 мільйонів людей перебувають у рабських таборах примусової праці. В країні витворилася нова, досить численна каста, чи кляса сталінських посіпак, які безоглядно користуються з усіх надбань народу, з його поту й крові. Так і лише так виглядає “соціалізм” в СРСР. Сталін перед підсоветськими народами не може тепер поставити жодного ідеалу, жодної провідної ідеї щодо майбутнього суспільства, бо воно вже є в країні

і кращим не буде. Населення величезної держави живе без всяких надій на краще завтра.

В умовах цієї чорної, моторошної дійсності Сталін, при допомозі всеосяжної комуністичної пропаганди, насаджує свою "правду". Він людям каже:

— Ви живете в соціалістичній країні! Ви найщасливіші на землі! Ви маєте небувалу в світі волю та демократичну конституцію! Вам уже більше нічого не треба, крім того, щоб усю земну кулю зробити червоною! Людина живе для того, щоб працювати! і т. ін.

Як діє сталінська пропаганда в СРСР?

Уявіть собі, що вас безперервно стукають по голові м'яким гумовим молотком. Від того не вмираєте, але памороки вам забивають. В такому стані ви згодні на все й з усім, бо втрачаєте моральний спротив, втрачаєте саму спроможність нормально, самостійно мислити.

Фахівці комуністичної пропаганди досягають цього в такий спосіб:

Припустімо, сьогодні оголошено постанову уряду про випуск нової внутрішньої позики. Ранком із свого радіо ви почули, що мусите місячний або тритижневий заробіток віддати на ту позичку. Вийшовши на вулицю, бачите, скрізь уже висять плякати та транспаренти з закликом: "негайно передплати позичку!" Сідаєте до трамваю. Кондуктор, подаючи квитка, нагадує: "будьте першим у передплаті!" Перед початком праці до вас підходять парторг, профорг, чи комсорг і знову наспівують: "дивіться, не залишіться останнім у розповсюдженні позики!" Нарешті обід. Вас не випускають з приміщення доти, доки не проведуть короткого мітинга про потребу негайно виконати й перевиконати постанову уряду щодо нової позички. По закінченні праці влаштовуються обов'язкові кількогадинні збори, де теж товчуть воду в ступі: "передплатіть позичку!" Зовсім затурканим ви тікаєте до кіно, щоб хоч там трохи забути від на-

стирливої пропаганди. Але, що це? З екрана на вас сунуться величезних розмірів літери: “Чи ви вже передплатили позику?” Мерщій тікаєте додому. Тут уже, в колі своєї родини, сподіваєтесь, що не виникне розмов про осоружну постанову уряду. Та, виявляється, у вашій хаті вже давно сидить вуличний партійний агітатор. Він прийшов поговорити з вами й вашою родиною в справі... тієї ж позики. Ваша душа й розум більше не можуть витримати: — Натє, беріть скільки треба, тільки дайте мені нарешті спокій!

Так ви “добровільно” погодилися ущільнити на користь держави свій і до того мізерний заробіток.

Кампанію з розповсюдженням позики я взяв, як приклад. Подібним чином комуністична пропаганда діє завжди й постійно. Її завдання тримати багатомільйонове населення в безперервному чаді та запамороченні. Тоді, порівнюючи легко, можна все чорне називати “білим”, або навпаки, тобто брехню видавати за “правду”. За такого стану дуже легко й міняти політичні напрямки, орієнтації чи курси партії та уряду. А це в советів робиться ледве не щодня. Сьогодні вони можуть бути найбільшими ворогами з німецькими фашистами, завтра ж такими близькими друзями, що й водою не розіллещ, а опісля — завтра знову запеклими супротивниками. І майте на увазі, завжди видаватиметься, що так треба, так мусить бути, так є “правдиво”.

Звичайно, для подібного окоманіювання й психічного тиску, що їх у масових мірилах застосовує до людей комуністична пропаганда, вона мусить мати необмежені кошти, засоби, величезні права та незлічені кадри співробітників. Все це вона має в достатку. Комуністична партія до пропаганди відносить не тільки політичних промовців, лекторів, пресу, радіо, а й кіно, театр, образотворче мистецтво, літературу, науку. Перерахованими тут галузями інтелектуального життя керують партійні відділи культури й пропаганди. Найголовнішим в країні є відділ (за новою тер-

мінологією — управління) культури й пропаганди ЦК ВКП(б), що міститься в Москві. Далі йдуть подібні відділи при республіканських ЦК партій. Трохи нижче — при обласних комітетах, потім районних та первісних. На чолі тих відділів завжди стоять найбільш освічені комуністи. За такою ж схемою побудовані відділи культури й пропаганди комсомолу. Професійні спілки мають так звані відділи культурної праці. Крім того, працівників пропаганди окремо утримують господарські, кооперативні, військові й громадські організації. Всі вони підлягають партійним відділам культури й пропаганди. Керівники останніх називаються культпропами. Культпропи майже щодня дають вказівки, що треба робити редакторам, режисерам, акторам, художникам, різьбярям, (скульпторам), письменникам, професорам, лекторам. Вони також пильно стежать за діяльністю інтелектуальних працівників й перевіряють її. Через те, без згоди культпропа, в інтелектуальних ділянках ніхто нічого не наслідиться вчинити. Наприклад, жодний советський редактор не ризикне подати в часописі важливий матеріал, попередньо не погодивши його з відповідним відділом культури й пропаганди. Культпропам також підлегла широчезна мережа партійних, комсомольських та професійних шкіл, які мусять відвідувати всі повнолітні громадяни Советського Союзу. В них вивчають марксизм-ленінізм, історію партії та сталінську конституцію. Під наглядом культпропів відбуваються різні збори, наради, конференції, з'їзди. Культпропи ж, на вимогу Сталіна, кожного разу міняють ідеологічні напрямки, встановлюють так звану "генеральну лінію партії". Вони ж дбають за постійне піднесення "культу" Сталіна. Пропаганді совети відпускають кошти без кінця та краю і надають їй право впливати на всі ділянки життя в країні.

Пропаганда та НКВД — ось ті два могутні стовпи, на яких тримається советський устрій, політбюро та особисто

Сталін. Безпомилково можна ствердити, що коли НКВД-МВД здійснює над народами СРСР фізичний терор, то комуністична пропаганда здійснює над ними ж терор моральний. До того ж, вони майже завжди діють разом.

Ієрархічна підлеглість органів пропаганди дозволяє партії й Сталінові буквально протягом одного дня ошпарювати підсоветських людей різними “дивами”. Варто політбюрові щось наказати своєму відділові пропаганди, як відразу по всій країні, до найглухіших закутків включно, починає діяти у вказаному напрямкові вся вельми потужна пропагандивна машина. Противитися їй ніхто не може, бо “неслухняних” швидко підбирає НКВД-МВД. Тільки за такого стану речей може ширитися “сталінська правда”, яку переважна більшість населення Советського Союзу не тільки боїться, а й глибоко ненавидить.

18. ТАК РОБЛЯТЬ “СОВЕТСЬКИХ ПАТРІОТІВ”

Я дуже багато мав різних справ з творенням “сталінської правди”, і вона для мене ніколи не становила таємниці. Іноді здається, що жодна з таких “правд”, розрахованих на внутрішній ринок, так чи інакше не минула моїх рук. При цій нагоді розповім, як я став одним із перших “фабрикантів” “патріотів советської батьківщини”.

Якось мене викликали в ЦК КП(б)У. Там довелося мати справу безпосередньо з культпропом (керівником відділу культури й пропаганди) ЦК, Кілерогом. Прогулюючись з кінця в кінець свого величезного кабінету, Кілерог (коли це слово прочитати з кінця наперед виходить Горекілі (правдиве прізвище культпропа. — Автор), неквапно, зупиняючись на кожному реченні, говорив мені:

— Завдання нашої преси й передових советських журналістів полягає в тому, щоб вміло підхоплювати та поширювати найважливіші, найістотніші питання.

Я мовчазно згоджуюся.

— Сьогодні, наприклад, партії потрібно розвинути в народі безмежне почуття любови, відданости своїй батьківщині, почуття советського патріотизму. Так, так, — заспішив Кілерог, побачивши здивовання на моєму обличчі. — мусимо кожного громадянина виховати жертвеним патріотом советської батьківщини!...

Колі б у ту мить я десь провалився в безодню, був би тим менше вражений, ніж словами культпропа ЦК. Ще кілька хвилин тому мені належало вдавати з себе до останку переконаного, високоідейного інтернаціоналіста, громадя-

нина всього світу, непохитного барда Комінтерну... Адже близько 20 років підряд нам, по всіх усядах, торочили: "продетаріят не має батьківщини!", "наша вітчизна — земна куля!", "національні й державні кордони — пута для працюючих!", "морок патріотизму потрібний лише для буржуазії!"... Так велося за Леніна, так довго тривало й за Сталіна. Навіть ще тепер, у цю хвилину, коли я розмовляю з Кілерогом, скрізь у пресі, в кіно, в радіо, літературі, на численних з'їздах, нарадах, конференціях, зборах панують космополітичні "безбатьківські" гасла; революційний інтернаціоналізм, розрахований на світову пожежу є єдиним керівним напрямком усієї советської політики. А тут, виявляється, треба чомусь співати зовсім іншої пісні?

Подібні думки, певно роїлися і в голові Кілерога.

— Революція на земній кулі затримується. Невідомо коли і як вона спалахне. — У роздумі продовжував мій співбесідник. — На ділі з'ясувалося, що працюючі закордоном ще до нас не доросли, вони нас не розуміють. Через те ми далі залишатися безрідними не можемо. Треба любити свою батьківщину, бути їй і тільки їй вірними та відданими до кінця свого життя!

— У Москві теж додержуються такої думки?

— Це є наказ хвилини, наказ великого Сталіна! — Відповідає мені Кілерог.

Остаточно переконавши мене таким незаперечним аргументом, культпроп ЦК сконкретизував розмову:

— Я маю відомості, що в індустріальному серії нашої країни, у вугільному Донбасі є підходяща для започаткування такої справи родина Котельникових. Старший син Котельникових був советським прикордонником на Далекому Сході. Там він у сутичці з японцями наклав головою. Менший Котельників, довідавшись про смерть брата, зголосився заступити його небезпечне місце на кордоні й подав заяву про добровільний вступ до червоної армії. Хочє,

при нагоді, криваво помститися над японськими самураями. Ось на цьому тлі найкраще розгорнути кампанію за новий советський патріотизм. Самі подумайте, як чудово звучить — смерть за вітчизну, за великого й любимого Сталіна! Їдьте негайно на Донбас, знайдіть там названу мною рідину й від імені її приготуйте високопатріотичний, художній матеріал, такий, знаєте, щоб аж за серце кожного щипав. Тут і сльозу варго пустити, і розчулитися можна, взагалі не уникайте сентиментальности. Наш нарід стає дуже чутливим, коли його за живе брати. Як риба на добру принаду, так і він повинен піти на советський патріотизм. Майте на увазі, війна не за горами, до неї населення СРСР мусить бути завжди готовим! — Підсумував розмову культпрора ЦК, винятково досвідчений майстер обробки людських душ.

— Справа надто складна, надзвичайно відповідална, — зауважую йому.

— Хай вас нічого не турбує, — розвіює сумніви Кілерог. — Вам видадуть досить грошей, щоб мали змогу влаштувати там кілька бенкетів із доброю випивкою, зробити гарні подарунки батькам та дітям Котельниковим. Крім того, пообіцяйте їм краще мешкання, нові меблі для квартири, убрання по “твердих” (тобто дешевих) цінах та поважні становища — синові в червоній армії, а всім іншим членам родини за місяцями їхньої праці. Короче кажучи, пускати порох в очі можете скільки завгодно. Головне, зразково виконати завдання.

— А чим я підкріплю свої обіцянки?

Кілерог прибрав дуже урочистого й самовпевненого вигляду. Він сказав:

— Для партії неможливого нема. Що захочемо, те й зробимо. Потрібні директиви щодо Котельникових вже дістали військово командування, партійні, советські та господарські організації Донбасу, а найважливіше, кооперація. Остання їх забезпечить усім тим, що ви їй загадаєте. Ну,

гепер уже рушайте! . . . Але, заждіть хвилиночку, — зупиняє мене Кілерог. — Про нашу розмову ніхто нічого не повинен знати. До пори до часу в країні все залишається, як було досі. Тільки приїдете від Котельникових, просто з вокзалу прямуйте до редактора М. Йому віддасте свої матеріали до останнього рядка, навіть чорнетки. Вони попередньо мають ще пройти “лябораторне дослідження”.

Я зрозумів, що слідом за мною поїдуть ще кілька агентів НКВД. Значить, кожний мій крок братиметься ними на облік. Треба поводитися виключно обережно. Проте, зовні не подаю ніякого вигляду насторожености і, угледівши на столі в культпропа гілку яблуневого цвіту, закінчую зустріч в душі японських дипломатів:

— Неймовірно люблю пахоці розквітлих яблунь.

— Я теж. — Приємно усміхається Кілерог. — Яблуневий цвіт — прикраса весни. Незрівняна прикраса, чудесна, чудесна! . . .

До Котельникових я прибув, ніби справжній наречений. Приніс їм розкішні квіти, великий визерунковий торт, пляшку шампанського, кон'яку, ще й добрячу закуску: кав'яр, паштет, шинку. Супроводжував мене й “сват” — культпроп місцевого райпарткому. Одним словом, візита по всій формі й правилу. Швидко довідався, де робить старий Котельників, його дружина — хатня господарка і, наскільки пригадую, була ще доросла дочка. Що ж до синів, то тут вийшла прикра несподіванка, непередбачена навіть всезналим Кілерогом. З'ясувалося, що старший, який загинув на Далекому Сході, не був сином цих батьків. Він жив у них лише в приймах на становищі далекого, небажаного родича. Його в родині всі тільки терпіли й не могли дочекатися того дня, коли він мусітиме йти до армії. Вістку про його смерть Котельникови сприйняли досить байдуже. Молодший же Котельників спочатку не подавав ніякої заяви про своє бажання добровільно вступити до війська. Але надій-

шла пора йти йому на призов. На огляді в мобілізаційній комісії місцевий військовий комісар, ляскаючи його в здорові широкі груди, упевнено промовив:

— З такою силою підеш тільки до прикордонних військ. Будеш там японців бити. До речі, це не твій брат недавно загинув на Далекому Сході?

Хоч молодший Котельників розповів усю правду, проте, комісар, “стріляний партійний горобець”, зорієнтувався, що на цьому, хоч і не зовсім певному ґрунті, однак можна заварити якусь кашу. Він запропонував урядово закликаному до війська хлопцеві написати заяву, що він... хоче добровільно вступити до армії й служити в тій частині, де був його трагічно забитий родич. Комісар подав до його відома досить переконливі підстави:

— Всерівно ми тебе туди надішлемо. Згідно ж з цією заявою, ти в армії швидко вийдеш в люди, станеш командиром. Інакше ж чотири роки тягнутимеш лямку салдата, а це не дуже слодко...

Хлопець згодився. Комісар окремим терміновим повідомленням про “цікавий випадок” сповістив своє обласне начальство, те-республіканське, далі довідалася Москва. Вже звідти, з ЦК ВКП(б) надійшли відповідні інструкції до Києва, Кілерогові, а від нього справа потрапила в мої руки. Поки повідомлення районного військового комісара ходило по цілому СРСР, Котельникови стали “рідними братами”, що мають “люблячих” їх батька й матір...

— Як же вийти з такого становища? — поглядом залятує свого супутника, культпропа місцевого райпарткому. Той лише незрозуміло знизує плечима.

Ні про що річеве не домовляючись з Котельниковими, уриваємо нашу розмову. Мерщій їдемо до райпарткому. Там, зв'язуюся телефоном з Кілерогом. Докладно з'ясовую йому суть питання. Кілерог вислухав мене й без особливо-го роздуму випалив у рурку:

— Ваші подробиці — дрібниці, що нічого не варті. Молоді Котельникови мусять бути рідними братами, що мають рідних батьків. Це — єдина правда. Всілякі інші думки — неприпустима брехня й провокація. Збагніть назавжди, що партія ніколи не може помилятися. Коли ж факти й свідчать протилежне, то . . . тим гірше для самих фактів!

Від імени старого Котельникова та його родини я написав те, що від мене вимагалось. “Патріотизму” й “зворушливості” в тому матеріялі було хоч відбавляй. Не бракувало в ньому й імперіялістичних погроз на зразок: “коли прийде час, совєтські патріоти, не шкодуючи свого життя, із сталінською зброєю в руках, розгромлять кожну капіталістичну країну зокрема, а то й усі їх разом . . .”

Як було мені загадано, все написане, аж до чорнеток включно, віддав редакторові М., а сам приступив до своєї щоденної праці.

Мій матеріял прийшовся до смаку у високих партійних сферах. Так, той же редактор М., невдовзі сказав мені:

— Вам надається позачергова двотижнева відпустка. Використайте її у власне задоволення. Можете поїхати до різних центрів Совєтського Союзу, оглянути там музеї, картинні галерії, побувати в театрах, ресторанах, взагалі приємно розважитися. Гроші на таку прогулянку вже вам виписано. За напружену працю дістали стахановську премію . . .

Одного дня, під час своєї подорожі, я прочитав у газетах статті Котельникових та ще кількох подібних до них новоспечених “совєтських патріотів”. Отже, над виконанням важливого сталінського завдання одночасно в різних місцевостях працювало чимало журналістів.

Відтоді про “любов до батьківщини”, про “совєтський патріотизм” загула вся комуністична пропаганда: преса, радіо, кіно, література, збори, наради, конференції, з’їзди, навіть “наука”. Гудить вона про це й досі. На всі заставки,

на весь світ дисонансом лунає напрочуд галасливий, забиваючий памороки хор червоних пропагандистів. Їм доводиться із шкіри лізти, щоб поширювати патентовану брехню, якій самі комуністи дали влучну назву: “сталінська правда”.

На останок хочу нагадати, що кожна справа перевіряється не на словах, а на ділі. Галасливий “советський патріотизм” вже раз блискуче провалився у воєнні 1941 — 42 роки... Але забігати наперед не буду. Сьогодні обмежуюся лише фотографією самої дійсності Советського Союзу.

19. “ЗАНАДТО ПЕРЕСІЧНА ПОСТАТЬ”.

Уповноважений комісаріату зовнішніх справ, Ширшов, як очманілий, носився по Києву. Протягом не більше двох годин він встиг відвідати секретаря обкому партії Демченка, голову облвиконкома Василенка, начальника НКВД, Реденса, коменданта міста Голубкова. Перед кожним із них він похапцем витягав з теки надрукованого на машинці папірця. Тільки-но починав читати: “Цілком таємно. Не підлягає оголошенню...”, як співрозмовець відразу перебивав: “Продовжувати не треба, я теж такого маю” і розкладав на столі подібного папірця. То Москва стеротипно повідомляла всі київські керівні організації про потребу підготуватися до зустрічі голови французького уряду, Едуарда Ерріо.

Того ж дня в Києві заворушилося. Спеціальні “ударні бригади”, складені з міліції, війська та комсомольських активістів, почали посилено виловлювати на вулицях спухлих від тривалого голоду людей і вивозити їх подалі на села. Довкола міста встановили посилену загороджувальну варту, яка не пускала до Києва зголоднілих селян. Очистили від них також вокзали й пристані. Міським мешканцям советська кооперація видала понаднормовий приділ пшона та хліба, щоб до приїзду Ерріо люди трохи підживилися й набули обов'язкового в таких випадках “бадьорого вигляду”. Всіх двірників, багато хатніх господарок, учнів семирічок та студентів високих шкіл мобілізували чистити й зливати водою засмічені ще від часів громадянської війни вулиці. Особливо ретельно прибирали і прикрашали магістра-

лі, визначені для проїзду чужоземного гостя. За особистим розпорядженням секретаря обкому КП(б)У, Миколи Несторівича Демченка, з усього міста відібрали найбільш показних на зовні двірників, пошили їм нові білі фартухи, виготовили нові мітли та до блиску натерли величезні мідні бляхи-нагрудники. Вони дістали легке завдання: коли їхати-мє Еррію, стояти в такому парадному одязі на видному місці біля кожного будинку й весело посміхатися. Цим, відібраним, кожного дня видавали додаткові харчі та наказали голитися ледве не двічі на добу.

Для безпосередньої зустрічі й супроводу французького прем'єра, призначили щось понад сотню осіб. Виникла проблема, як їх одягти? Енкаведисти кинулися до всіх театрів та музеїв й понастягали звідти багато фраків, сюртуків, капелюхів, циліндрів. Найтяжче довелося попрацювати тим, хто одягав голову облвиконкому, Марка Савельйовича Василенка. Він був дуже поважної комплекції, напевно перевищував стокілограмову вагу. Його величезна лиса голова цілком зрослася з товстелезною шиєю. Демченко ж на це не хотів зважати. Він казав:

— Марко Савельйович перед Еррію повинен з'явитися в усій красі й блисківі, ніби справжній господар області. Отже, його треба одягти краще й відмінно від інших.

За порадою Демченка на Василенка почали натягати найбільших розмірів смокінги, фракки, циліндри. Всі вони ніяк не находили на нього. Кравцям доводилося тут же на місці розшивати й поширювати відібраний одяг. Найбільше бідному Маркові Савельйовичу, що завжди носив у розхріст широку вишиту українську сорочку, дався в знаки стоячий накрохмалений комірець та туга чорна краватка - "собачка" до нього. Голова облвиконкому стівав від них десятим потім й широко признавався:

— Краще б хомут нап'ялили на мене, ніж оце старе лахміття!

Циліндра так і не пощастило приправити до його голови. Найбільший з них годився тільки прикрити маківку широкої лисини. Вирішили, що Василенко при зустрічі з Ерріо цілий час триматиме циліндра в лівій руці і обмахуватиметься ним, ніби віялом від спеки.

Прем'єр Франції прибув до Києва спеціальним потягом. Разом із ним приїхали різні відповідальні співробітники й перекладачі комісаріату закордонних справ. На прикрашеному квітами й зеленню київському вокзалі стояла почесна варта та по акторському одягнені керівні працівники Київської області. Все проходить, як слід, — ось уже весь похід наближається до автомобілів. Та тут Ерріо звертається до Василенка з несподіваним запитанням:

— Скажіть, будь ласка, якими вулицями поїдемо?

Голова облвиконкому байдужим тоном викладає маршрут.

Ерріо чемно вислухав, після чого зауважив:

— Пробачте мені, але я Київ трохи знаю, тому хотів би, насамперед, подивитися ось на такі вулиці. . .

Василенко зробився крейдяно білим. Він тієї хвилини не знайшовся нічого путнього відповісти своєму співбесідникові, крім дуже невиразного і не зовсім пристойного:

— Зачекайте мене в автомобілі, я зараз. . . та, щоб була Ерріо не встиг зупинити його, прожогом кинувся до невеличкої групи супровідників, де стояли: начальник НКВД, комендант міста та кілька партійних достойників.

Бажання Ерріо й на них справило гнітюче враження.

— Де він взявся на наше нещастя? — Розгублено вимовив начальник НКВД, Реденс. — Ті ж вулиці зовсім не підготовані до його візиту.

Безпорадне становище врятувала жвава дружина Демченка, вона ж керівник відділу культури й пропаганди київського міського комітету партії. Шмайонек:

— Вулиці в місті від сміття більш - менш очистили всі.

Треба лише, згідно з новим маршрутом, полити їх, наказати перейти до нових місць пристойно одягнутим двірникам та перенести туди квіти, плякати й гасла...

— Гарзд, роздратовано перебиває її Реденс, — але я не чарівник і, коли хочете, й не Бог, щоб одним махом все це зробити.

— Не турбуйтеся, я й мій заступник, товариш Талімонов, зараз же тут, на привокзальній площі влаштуємо на честь Ерріо привітальний мітинг. Він же демократ й не відмовиться прийняти побажання та поздоровлення від гостинного населення Києва, — призириливо здавила очі Шмайонек.

— Браво, культпроп! — Радісно вигукнув Реденс. — Тепер виграємо час. Ви ще будете наркомом зовнішніх справ! — Звичайно, йому тоді й на думку не збігало, що незабаром і він і вона випустять свій останній зойк в застінках того ж НКВД.

До автомобіля, де сидів Ерріо, сміливо підійшли Василенко й Шмайонек.

— Добльте познайомити вас з представницею нашої громадськоти, — весело промовляє голова облвиконкому.

Галагантний француз розпливається перед ще гарною жінкою, виходить із автомобіля.

— Я вас, пане Ерріо, хочу запросити на ганок вокзалу. Населення Києва горить палким бажанням особисто привітати свого високого, дорогого гостя. — Шмайонек, виблискуючи золотими зубами, бере французького прем'єра під руку. Те ж саме з другого боку робить Василенко. Трійця простує назад до вокзалу, виходить на ганок верхнього поверху.

Тим часом Талімонов кінчив дзвонити телефоном до близько розташованих біля вокзалу заводів, фабрик, установ та навчальних закладів. Його наказ звучав дуже коротко, дуже рішуче:

— Негаймо припиняйте працю й виводьте всіх людей до вокзалу! Захопіть з собою оркестри, квіти та різні плякати. Сюди мусите підійти, співаючи радісних пісень й танцюючи гопака. . .

Першими на площу прибули: “Ленінська кузня”, КПВ-РЗ, залізничний технікум, далі - депо, ткацька фабрика, школи. . . На площі квіти, музика, співи, танці. Ерріо — до краю розчулений такою винятковою популярністю своєї особи серед киян. Він теж весело заливається сміхом, плескає в долоні, щось вигукує. Починається мітинг. Кожний промовець говорить не менше пів години. Від Шмайонек вони дістали вказівку: — запустіть шарманку довше!

На зміну Талімонову до телефона підійшов Реденс. Цей тепер приймає від своїх підлеглих рапорти про готовість нового маршруту. Нарешті, витираючи з чола рясний піт, він теж з’являється на ганкові. Підбіглий до нього Шмайонек стомлено говорить:

— Кінчайте базар! Все готово. Аж три години довелося тягнути канітель.

Автомобілі наближаються до кінця маршруту. Ось вони вже біля рогу Хрещатика й Миколаївської. Ще трохи й вирине розкішний готель “Континенталь”, де має зупинитися Ерріо.

На тротуарах повно народу. Верхівці - міліціонери кінськими задами тиснуть людські маси до стін будинків, щоб нікого не було на шляху французького прем’єра. Ерріо просить зупинити автомобіль. Швидко виходить з нього, протискується між двох кінних міліціонерів й тисне руки тим, цивільним громадянам, що стоять на краю тротуара. Зраділий увагою до себе натовп кидає вгору кашкети, невідомо радісно вигукує: — Хай живе Франція! Хай живе Ерріо!

Та це не входить в програму зустрічі, яку докладно опрацювали советські можновладці. Вони чемно запрошують гостей назад до машини й вихором здіймаються в дальшу

путь. В "Континенталі": влаштовують гучний бенкет, голосно лунають поздоровлення, побажання, пісні кращих артистів Києва. Наступних днів чужинецькому достойникові запропонували оглянути театри, кіно, музеї, парки, заповідники, Академію Наук, український Голівуд — нову кінофабрику.

Безпосередньо з населенням міста він уже більше не стикався.

Прем'єр Франції написав захоплені рядки про свій приїзд до Києва, в численних інтерв'ю з журналістами він не міг нахвалитися життям на підсоветській Україні. Ні голоду, ні неволі, ні тяжких фізичних і моральних страждань всього народу він і не помітив.

Читаючи славослов'я свого недавнього гостя працівники київського партійного комітету вголос кепкували з голови французького уряду, одночасно вихваляли самі себе.

— Ми цього пузання "взули" (обдурили) на всі чогиги, — говорив керівник сектору преси, Ефремов. Показуючи обрублені кінцівки долоні своєї правої руки, він додавав. — Провели аж пальців, ніби сліпого. Чиста робота!

— Хто міг подумати, що нам так легко пощастить налягти йому на очі рожеві окуляри? " Підхопив Талімонсе

Культпроп комітету, розумна жінка Шмайонек, підсумовуючи балачки, лише здивовано стискувала плечима:

— Я ніколи не сподівалася, що Едуард Ерріо така вже занадто пересічна постать!

20. ТАЄМНИЦЯ ЗЕЛЕНОГО КАПЕЛЮХА

Колись він щось та означав. Його завжди одягали під добрий настрій, їхав він до лісу, обкурювався пострілами з рушниць, потім спостерігав веселу гулянку задоволених собою чоловіків. Носили його трохи на бакир, завжди з гострим пав'ячим пером на передньому фасаді. Одним словом то був справжній мисливський капелюх зеленого кольору.

Та вже давно минув його щасливий вк. Ось уже багато років тому закинули його далеко на горище. Він там припав товстим шаром не стрілецького, а брудного пороху, від вологи вкрився цвіллю й невиразними плямами. Тспер звертали на нього свою увагу тільки хазяйські кури. Вони його використовували замість гнізда: неслися тут та висиджували курчат. Догнивав старий капелюх останок днів своїх і навіть не передбачав, що звідкись може прийти йому порятунок. Однак, Фортуна — химерна. Зовсім несподівано вона повернула до нього своє ласкаве обличчя. Було це так:

Як завжди водиться, з Москви повідомили, що до Києва на власному літакові прибуде посол Сполучених Штатів Північної Америки, Буллїт. Зустріч йому мають підготувати на Броварському аеродромі (Броварі — передмістя Києва). Буллїта сууроваджатиме найкраща ескадриля советських літаків, що, за твердженням Сталїна, літають далі, краще, вище та швидше від усіх інших. Отже, київським зверхникам особливо турбуватися не було чого. Спочатку на аеродромі висадяться московські енкаведисти і працівники комісарїату закордонних справ. Вони визначать належний порядок зустрїчі, поставлять своїх перекладачів, взагалї розка-

жуть, кому на яку ногу треба ступати. А там десь за 2-3, а то й 4 години з'явиться літак "посоромленого Заходу" з Буллітом в середині. Звичайно, його теж, загальмувавши свою блискавичну швидкість, супрогроджуватимуть советські машини. Ясна річ, хвилюватися нема чого, тим більше маючи попередній досвід блискучо організованого прийому Едуарда Еррію.

Проте, як там не є, але знову довелось позабирати "європейський", — а в даному випадкові він же й "американський", — одяг з театрів та музеїв, прибрати вулиці тощо. Цього разу до складу офіційної делегації для зустрічі чужоземного достойника додали ще керівника київської філії ТАСС - РАТАУ (Радіо - Телеграфна Агенція України), Петра Мефодійовича Ренькаса. Він теж кинувся по одяг до театрів та музеїв, але даремно, все путне вже встигли розхватити інші делегати.

— Що ж їй накажете робити? — Бідкався Ренькас у культпропвід київського міськкому КП(б)У.

Заступник культпропа, Михайло Талімонов, на знак скрутного становища поцмакав устами, потім прийняв рішення:

— Ти, Петре, можеш з'явитися на зустріч у своєму костюмі. Я тебе поставлю на самому кінці делегації так, що Булліт і не помітить твого одягу. А ог на голову треба щось знайти, бо гострокозирчату кепку американець зразу побачить.

— Я можу голову пов'язати чистою носовою хусткою, ніби від спеки, — підказав Ренькас.

— Якби ти був у Самарканді, міг би в матері позичити червону спідницю й зробити собі чалму, але для України конче потрібний капелюх. Сам знаєш — Європа! — Не погодився з Ренькасом Талімонов.

Скільки Петро Мефодійович не шукав по знайомих капелюха — нічого не вийшло — такої "буржуазної розкоші"

ніхто з них не мав. Тоді він згадав про свого батька, старого київського шевця. — Він же колись бував на людях, то може в нього знайдеться потрібна для моєї голови річ? — Розміркував директор київського ТАСС - РАТАУ й почимчикував на віддалену околицю — Шулявку.

Старий Ренькас — батько довго порпався в не менш старому, ніж він, лахмітті, аж поки на горищі не натрапив на засидженого курми зеленого мисливського капелюха.

— На безриб'ї і рак риба, — сказав швець, зігнавши з капелюха до краю обурену квочку.

Капелюха старанно вимили в бензині, висушили, розгладили, тут же з хвоста червоного півня видерли свіже перо й почепили в належному місці.

І ось знову, витягнутий на світло денне, зелений мисливський капелюх уже на голові відповідального советського працівника. Його значення тепер куди більше, ніж раніше, адже він їде не на гультайське полювання, а на важливу дипломатичну зустріч.

Петро Мефодійович подивився в дзеркало й залишився цілком задоволений своїм виглядом.

— Справжній версалець, — сказав про себе, розправляючи червоне перо. Для хоробрости вихилив дві чайних склянки горілки, підхопив під руку особисту секретарку, Люсю Басіну, й всівся до автомобіля. Талімонову він поважно пояснив:

— Басіну беру для доброго тону. Адже буржуазні писаки твердять, що жінка вишляхетное товариство!

На броварському аеродромі сонячно, весело, від соснового бору приємно пахне лісною свіжістю. Учасники зустрічі додатково "освіжують" себе ще горілкою з буфету авіаторів.

— Тільки глядіть мені, не переборщуйте! — Суворо попереджає присутніх начальник НКВД, Реденс, від душі кря-

жаючи й витираючи вуста рукавом після третьої склянки сорокоградусної.

В іншому кутку Петро Мефодійович Ренькас, “ушляхетнювальна” Басіна й кілька працівників обкому партії “давлять медведя”, тобто п'ють мішанину з пива, вина та горілки. Настрій в усіх дуже піднесений, самовпевнений. Зненацька в буфеті лунає оповістка чергового по аеродрому: — летять!

Всі кидаються до посадкової площі. Тут порядкує уповноважений комісаріату закордонних справ, Ширшов:

— Ставайте стрічками в два ряди. Потилиця в потилицю. Одягніть капелюхи! — Гукає він.

На обрії з'явився сам самісінський невеличкий літак.

— Це нац “яструбок”! Прискочив наперед подивитися, чи все тут порядку. Булітові й не снилося мати таку швидку машину! — Радісно вигукують у натовпі.

Літак плавко спускається на землю. Відкриваються дверці, з них виходить двоє чоловіків. — Але чому на них не має уніформ НКВД, чи військової авіації? — Дивуються київські достойники. Тієї ж хвилини один з новоприбулих звертається до переднього Ширшова на чужій мові. Він питає — хто говорить по англійському?

Червоний від горілки й прикрої несподіванки Ширшов на все горло це ж саме запитання викрикує до розставлених ним делегатів. Вони, усі, як один, заперечливо крутнули головами; значить ніхто. З кінця другого ряду подає голос Ренькас:

— Товариш Басіна розуміє німецьку мову!

— Я й сам її знаю! — Роздратовано сичить у його бік Ширшов.

— Що ж він знає, Басіну, чи німецьку мову? ” Не вгамовується Ренькас. Тим часом невідомий цікавиться, чи хтось говорить по французькому? Знову повторюється по-

передня картина. Лише після цього він звертається до присутніх російською мовою:

— Драстуйте, панове! Я --- Булліт, а мій супутник — авіаційний аташе США!

Хоч іспита з чужих мов ніхто й не склав, але тепер уже в делегатів відлягло від серця. Бодай знайдено шлях так-сяк порозумітися з гостями. — Але де все ж таки наші со-ветські літаки, які літають краще, вище, швидше й далі від усіх інших? — Відповідальні працівники Києва напружено зорять в небо, однак там, крім безхмарої, літньої, чисто української блакиті, більш нічого не видно.

Ширшову довелося на власну руку, тобто, без попередньої контролю, виголосити кілька привітальних слів. Булліт ще коротше подякував. А советських літаків все ще нема. Доводиться без московського супроводу їхати до “Континенталю”.

Тепер Ренькас, який стояв ззаду, першим вскочив до автомобіля й поїхав. Через те, що його машина опинилася попереду інших та через зелений мисливський капелюх з червоним пером, розставлена вздовж броварського шосе варта міліції прийняла Петра Мефодійовича за... Булліта. Перед ним вона виструнчувалася, йому віддавала честь. Чим ближче до Києва тим натовп ставав усе більшим і більшим. Скрізь тільки й чулося: — дивіться, дивіться, ось їде Булліт! — Ренькас смілішав з секунди на секунду. Спочатку він тільки не рішуче махав своїм чудернацьким капелюхом, а потім уже направо й наліво кидав у натовп: — Палкий привіт киянам! Хай живе український нарід! Хай міцніє дружба між Америкою й СССР!

Грім оплесків та привітальних вигуків: — Слава Булліту! — вкривали кожне речення людини в зеленому капелюсі.

Коли вже кавалькада машин проїздила ланцюговим мостом через Дніпро, десь на чотирнадцятому кілометрі від

аеродрому, в небі нарешті з'явилася ескадриля "сталінських соколів". З усього сказаного про них Сталіним на ділі виправдалося тільки одне визначення, що "советські літаки літають далі від літаків усіх інших держав", тобто, дуже далеко від них позаду.

На спільному бенкеті в "Континенталі" від московських супроводжувачів американського посла ми довідалися, що вони під час подорожі влаштували в повітрі з літаком Буллїта перегони. Скориставшись цим, Буллїт "відірвався" від них і випередив советську ескадрилю аж на дві з чимось години. Тепер кожного московського гостя гризла думка: — де Буллїт побував і чим він займався в ті дві з чимось години? Що вони про це скажуть Сталінові? Яка їх від сьогодні чекає доля?

Бенкет пройшов у дуже мінорних тонах. За винятком Буллїта й авіаційного аташе США, всі советські достойники мали досить таки понурий вигляд...

Та ось знову летять телеграми з Москви до Києва. Загальний зміст їх приблизно такий: "До вас їдуть турки. Вони люблять дешевку. Пустіть їм порох в очі!"

Крім театрального одягу, вичищення й поливання вулиць тепер ще взялися й за крамниці. Власне не за всі, а лише за кілька найбільших торговельних закладів на Хрещатику. Туди, з різних баз та сховищ задалегідь назвозили безліч продуктів і краму. На вітринах виставили до смішного низькі ціни й крамниці... замкнули до прибуття турецької делегації.

Вона приїхала в досить чисельному складі. Очолювали її тодішній прем'єр Туреччини, Ісмет Іненю та міністр закордонних справ, Тевфік Рюшту Аракс. Всіляких советських представників з Москви наплило теж досить. Від них стало відомо, що турки знають тільки свою та французьку мови.

Коли турецьких достойників везли до "Континента-

лю”, — першу зупинку зробили на розі Бульвара Шевченка й Хрещатика, проти Басарабки. Гостей ввічливо просять зайти до крамниці одягу й мануфактури. Все тут страшенно дешево, але . . . нема жодного покупця. Гості дивуються — в чім справа?

— Наші люди вже всього мають досить. За роки советської влади кожний накупив собі, чого тільки хотів. Тому крамом не цікавляться, просто хоч даром його роздавай! — Гордовито відповів формальний “господар області”, Василенко.

Не встиг він це сказати, аж двері крамниці з грюкотом розчиняються навстіж і до приміщення, наче кинуті катапультю . . . Однак, спочатку скажу кілька слів, чому саме в приготованих до зустрічі турків крамницях бракувало покупців.

Ще напередодні з вечора біля кожного будинка на Хрещатику стала на варту мало не вся київська міліція. В день приїзду турків сюди вже нікого не пускали. Навіть мешканці Хрещатика не могли вийти зі своїх дворів. — Потерпіть трохи, ще встигнете нагулятися, — казали міліціонери, штовхаючи їх назад у підворотні. На Хрещатику, крім енкаведистів та міліції, взагалі нікого більше не було видно. Всі крамниці стояли зачиненими, їх відкрили тільки в момент проїзду чужинців.

Але кияни, — хіба ви не знаєте киян? Вони через десяти руки, від різних знайомих в міліції та торговельної мережі довідалися про можливу так звану “лафу”. Іншими словами їм стало відомо, що в кількох крамницях годину-дві всього буде вдосталь, і все буде дешево продаватися. Ну, як не скористатися з такої “лафи”, тим більше — країна голодує, а про новий, пристойний одяг звичайні люди вже забули й згадувати? Дізнавшись про це, кияни відповідно й приготувалися.

Двори на Хрещатику побудовані так, що своїми други-

ми кінцями виходять на сусідні вулиці вгорі. Коли за день до прибуття турків стемніло, через ті вулиці до хрещатицьких дворів набилося киян, ніби оселедців в бочку.

Вони терпляче чекали вечір, ніч і ще добрих пів дня. Хто де міг, там і примостився. Було їх досить у коритарах будинків, у підвалах і просто на дворі. Найщасливішими себе вважали ті, що стояли близько воріт. Тиша в дворах панувала ідеальна, так, що з вулиці міліціонери нічого підозрілого й не помітили.

Заворушилися люди аж тоді, коли почули сирени машин. Ледве не позлітали з петель ворота, і юрби киян, збивши з ніг вартових міліціонерів, наче кинуті катапультию, влетіли до крамниці з крамом. Покупці на речі не роздивлялися, швидко хапали все, що тільки бачили їхні очі, швидко кидали до каси гроші і ще швидше норовили вискочити на вулицю, щоб бува не відібрали в них куплений крам. Натовп почав кричати, душитися, лаятися. В хід пішли стусани. Отетерілий спочатку Василенко нарешті спромігся дати знак міліції прокласти туркам дорогу до виходу. Але гості виходять не дуже покvapно, уважно роздивляються на таке несподіване видовище й до всього прислухаються, хоч нічого, за запевненням московського супроводу, й не розуміють. Кінець кінцем їх спроваджують до іншої вже харчової крамниці. Тут повторюється та ж сама історія, що і в крамниці з одягом та мануфактурою.

Директор Анатолійської телеграфної агенції (прізвище його я забув), раптом звертається московською мовою до свого советського колеги П. М. Ренькаса:

— Поясніть мені, в чім річ?

Ренькасові аж замакитрилося — оце так нічого не розуміють! — подумав собі, а турецькому директорові, заминаючись на кожному слові, ледве добрав, що сказати:

— Та це в нас кілька днів уже свята, крамниці весь час зачинені, тому люди так на все й накиннулися.

— Дивний звичай мають кияни, — усміхнувся розумний турок, — ходити в свята голодними і в старому обідраному одязі.

Зеленим мисливським капелюхом, з червоним пером на передньому фасаді, директор київської філії ТАСС-РАТАУ П. М. Ренькас прикрив від співрозмовця своє обличчя. Йому стало соромно за керівників рідного міста, за свій уряд, за свою партію. А директор Анатолійської телеграфної агенції уважно дивився на того капелюха і ніби розгадував його таємницю, розгадував виняткову потворність цілого советського устрою.

Не в приклад Едуардові Ерріо, ні Булліг, ні турки нічого доброго про Советський Союз не сказали й не написали.

Чому?

Бо вони зуміли побачити там не нашвидко змонтовану халтурну декорацію, не облудні потемкінські села, а жалливу правдиву дійсність.

21. Н. К. В. Д.

Очі! Таких я не бачив ніколи. Мені здавалося, що не вони дивилися на мене, а я заглядав у їхню безодню і... нічого не міг углядіти. То була невиразного коліру, напівпрозора маса, а не живий орган людини. Вони стойма стояли, зовсім не кліпали, не міняли своєї застиглої форми. Так заглядає давно немите й невитиране, забруднене порохом сідло.

Мою увагу привернув ще до себе стіл. Насамперед тут лежав револьвер, що його дуло було скероване безпосередньо в... мене. З обох боків від нього безладно примостилися: відкрита коробка з кокаїном, шприц для морфію та вже добре почата пляшка чистого спирту. Цілком зрозуміло, страшна суміш наркотиків з алкоголем так подіяла на очі. Власник їх дошкульно тупо зорить перед собою, знічев'я пальцями перебирає мої папери. В кімнаті ніщо й не шелесне. Тільки за дверима чути тяжкий стукіт кованих чобіт. Мені зробилося не по собі.

Я сидів тут не знати чого. Згідно з советськими законами, кожний, хто приїздить до прикордонної смуги, повинен обов'язково зареєструватися в місцевому відділі НКВД. Щойно прибувши до Шепетівки, я теж мусів виконати цей формальний припис. Сподівався, що справа відтягне не більш п'яти хвилин часу, бо всі мої документи завжди тримав у зразковому порядку. З надвору, в невеличке загратоване віконце дверей НКВД (тоді ГПУ, а тепер МВД) подав паспорт, посвідку про відрядження та дозвіл носити зброю. Переминаючись з ноги на ногу, стою біля віконця й чекаю поки все те мені повернуть назад. Не знаю чому, але

біля таких установ, як НКВД хвилини чекання видаються за вічність, і неймовірно кортить чим швидше зникнути звідси подалі. Тому не берусь сказати, скільки я там справді простояв: 5 — 10 хвилин, пів години? Вийшло, ніби за прислів'ям: “щасливі часу не пильнують”. Аж ось, замість віконниці переді мною широко розкрилися цілі двері. Величезний, до зубів озброєний чоловігя кладе на моє плече свою важку долоню:

— Вас кличе товариш Фіялка!

Мене кинуло в холодний циганський піт. Чому? Адже фіялка — ніжна, блакитна квітка. Її на провесні закохани юнаки дарують своїм найобранішим подругам. Та квітка знаменує буйний розвій природи після зимової навали снігів та суворих морозів. Вона сполучає поранені амуром молоді серця... Та офіційне, затаскане слово “товариш” до фіялки ніяк не пасує, а вівіска ГПУ (НКВД) викликає до неї відворотне почуття.

На дверях дзенькнула автоматична заціпка. Нас трое: вартовий спереду, вартовий ззаду, по середині я. Крученими сходами, вкритими зеленим килимом, мене ведуть до “товариша Фіялки”. Я вже перед ним. Він, не встаючи з крісла, помахом голови, відсилає вартових, а мені для знайомства через стіл простягає руку. Говорить недбало, кривлячи ротом:

— Для вас я Фіялка. Сідайте!

Мене гостинно прийняла зручна м'яка канапа. Під ногами теж м'який килим у підозрілих плямах. Я відразу вп'явся в очі, яких до того ніколи не бачив. Мовчки спостерігаємо один одного. Мозок невпинно працює. Мимоволі виникає думка про чекіста (енкаведиста), що сидить напроти:

— Яке ти мав право назватися чудесною, запашною фіялкою, коли ти мусиш бути тільки жажливою потворою? А врешті, що йому від мене потрібно?

Саме на цьому місці понура павза уривається.

— Так ви журналіст! — Читає з паперів Фіялка. — Відряджені столицєю. Добре. Пийте! — Несподівано вказує на спирт.

Я відмовляюся, посилаючись на те, що напій для мене дуже міцний.

— Тонку кишку маєте, — стверджує задоволено і з шафи витягає пляшку мінеральної води. — Можна дещо розвести.

Для чемности я трохи ковтнув й рішуче відставив склянку на бік.

— Пити не силую, — зауважив Фіялка. — Давайте краще поговоримо. Зараз маю нахил трохи потріпатися з свіжою лічиною.

Заперечувати йому безумовно не доводиться. Хочеться лише в найкоротшому часі вискочити на свіже повітря.

Він же без всякого природнього пожвавлення мугикає собі під ніс:

— Будете писати про Шепетівку? Про всіх і вся строчитимете. Про нас же словом не згадаєте. Я знаю, вам ГПУ зачіпати не дозволено. Не можете ні гудити, ні хвалити його. А шкода. Ми маємо теж багато цікавого. Ви Давидова знаєте?

— Ні!

— Як так, нічого не чули про головного чекіста прикордонного Кам'янець - Подільська? — Раптом пожвавішав Фіялка. — Я працював під його керівництвом. Це варвар, дикун, садист! Для Давидова найбільше задоволення спостерігати передсмертні судоми своїх жертв. Він при розстрілах завдає їм найбільших мук. Смертники у нього покілька днів сидять замкнені в спеціальній камері. Кожний з них чекає, що його ось-ось заберуть і пустять на той світ. Тільки повертається ключ у дверях, усі вони знімають неймовірне виття, бо нікому не хочеться вмирати. Давидов сам поволі відбирає для страти чергову порцію. Людське голосіння при тому сприймає за найкращу музику. Відібрані вдаються до ще більшого

галасу, падають на підлогу, кайданами чіпляються один за одного, дряпаються на стіни. Давидов з помічниками скручують руки в'язням і наче лантухи, кидають їх до "чорного ворона" (вкрита залізом машина НКВД, що нею возять заарештованих). Вночі приставляють їх до глибокого підземелля в кам'яній горі, де колись містилися печері ченців. Там-довгий, освітлений електрикою коритар, а з обох боків його залишилися дві невеликі печері, що замість дверей мають відсувні ґрати. Сюди наперед закидають привезених смертників. Тут вони стогнуть, плачуть, кричать, б'ються головами об кам'яні стіни, зубами гризуть товсті залізні пруті ґрат. Давидов і тоді ще викликає своїх страдників по черзі. Кожний названий несамовито чіпляється за останні хвилини власного життя. Він забивається в найдавший кут, пручається, скільки сили, коли його тягнуть до коритару, в руках чекістів звивається змією, благає, кусається, молиться, кляне. Але шойно потрапляє за ґрати, відразу стає зовсім іншим, робиться мовчазним, слухняним автоматом. Тут з нього знімають кайдани, він сам скидає одяг, черевики. Лице втрачає будьякі ознаки жвавості, перетворюється на звичайну жовтаво-воскову маску. Ще до свого фізичного знищення людина вже перестала жити, навіки розпрощалася з довколишнім оточенням. Їй кажеш — іди!, — вона пішла; гукаєш — прискорити ходу!, — починає швидше перебирати ногами; — стій!, — зупиняється; — голову вище! — піднімає її. Цієї ж хвилини здебільшого сам Давидов пускає засудженому кулю в потилицю. Той без звуку, зрубаною колодою валиться додола. За ніч у такий спосіб Давидов може перестріляти скільки завгодно осіб, аби був тільки чистий спирт. Власне при нашому ділі тверезим бути ніколи не можна. У нього найгірше те, що люди іноді цілими тижнями відчувають себе в обіймах смерті, отже, конують у довгих муках. Правда, це не гарно?

Запитання Фіялки звернуте до мене, про те, я нічого не можу відповісти. Перебуваю в такому стані, ніби мене само-

го Давидов щойно виволік за ґрати у той довгий, підземний коритар смерти.

Фіялка кривить рота в усмішку.

— Та я не такий, — продовжував він. — Давидов і його помічники прозвали мене джентельменом із ЧК. Ви про це чули? Ваша необізнаність у наших справах просто подиву гідна. Ніби ви з Марса звалилися. Так знайте, я людина культурна, інтелігентна. Я завжди керуюся високогуманними почуттями. Такого вандалізму, як у Кам'янці - Подільському в мене й сліду немає. Що я роблю?

Ранком викликаю сюди заарештованого. Охорону відсилаю геть за двері. Викликаному дружньо тисну руку, чемо запрошую його сісти на ту ж канапу, де зараз сидите й ви. Пропоную йому закурити цигарок, випити чаю, з'їсти бутерброта. Цікавлюсь його здоров'ям, розповідаю, що діється тепер на волі. Підкреслено демонстративно витягаю з пухляди книжку перепусток, вмокаю перо в чорнило. Заарештований сьє. З моєї поведінки він відчуває, що загроза для нього минула. Ось-ось, він вільним помчить додому в обійми своєї матері, дружини, сина чи дочки. Радіє по дитячому. Голосно сміється, з задоволенням потирає руки. Я теж переймаюся його настроєм. Зазначаю в розмові, що обвинувачення проти нього не варте зіпсутого яйця, він тільки даремно посидів у нас. Викликаний стає ще веселішим, що більш життєрадісним. Я вхожду в запал. Жваво оповідаючи, підвожуся з крісла, вприпул наближаюся до свого співбесідника, знову витягаю цигарки похастувати його. Тут у мене з рук щось падає: або портсигар, або сірники, або носова хустка. Заарештований з власної охоти кидається на підлогу підняти випущену мною річ. Я ж блискавично вихопляю з кишені револьвера й випускаю засудженому смертельний заряд в потилицю. Через це усі мої мерці ніколи не відчувають передсмертних судом, у них і після розстрілу на обличчях грають радісні усмішки. . .

Справді головоломну кар'єру зробив нарком внутрішніх

справ СССР, Ежов. З наказу Сталіна він розстріляв групу Ту-хачевського, сотні тисяч військових та цивільних громадян Советського Союзу. Мільйони людей оголосив “ворогами на-роду”, заславши їх на рабську працю й жахливе конання до концентраційних таборів. Влада Ежова не знала ніяких меж. За його панування поліційні слідчі самі вигадували “антидержавні справи”, а потім уже до них підбирали відповідних осіб. Заарештованим відтоді стали пропонувати просто підписати вже заздалегідь складені обвинувачення. Відмова від підпису тягне за собою звірячі тортури й мордування. З часів кривавої Ежовщини й до сьогодні в СССР діє неписаний закон, що кожна людину можна покарати за що завгодно, аби тільки була потреба в цьому. А “потреб” є дуже, дуже багато. Там Сталін надумався прокласти Волго - Донський канал свого і-мени, там побудувати фабрики в районах вічно замерзлої тундри, там організувати заготівлю експортного дерева на Далекому Сході. . . Скрізь треба мільйонів людей різних фахів, скрізь вимагають безплатної робочої сили. Ежов робітників- рабів приставляє достатком. В його тюремних канцеля-ріяx холоднокровно, без вагань, без совісти заздалегідь опра-цьовували жорстокі “пляни” на робочу силу, які потім надси-лали місцевим НКВД, а ті вже, для виконання їх, “виявляли” все нових та нових “ворогів народу”. Ніби гриби після дощу, росли в сталіно - ежовському “соціалістичному суспільстві” різні “змови”, “опозиції”, “підготовки до повстань”, “орга-нізації шпигунів, диверсантів, саботажників”. Кожне місцеве НКВД діставало точні накази, не лише скільки йому належить відпровадити на заслання людей, а і яких саме фахів. Ті ж Е-жовські “пляни” по стахановському виконувалися й перевико-нувалися. Сталін був дуже задоволений діяльністю Ежова, зробив його членом політбюро ЦК ВКП(б), наказав письмен-никам та поетам в честь жорстокого всесоюзного ублюдка писати від імени “вдячного населення” хвальні пісні, вірші, о-повідання, новелі.

“Крилаті успіхи” засліпили Єжова. Він вирішив подарувати своєму високому патронowi ще небувалу за своїм розмахом “військову змову міжнародного характеру”.

Згідно з докладно опрацьованим “пляном”, НКВД захопило в свої руки кількох червоноармійців з харківської військової округи. Після електричних струсів, zalивання гарячої води в шлунок, виривання нігтів кліщами та випробувань багатьох інших удосконалень чекістського мордування, червоноармійці погодилися з твердженнями слідчих, що вони дійсно були втягнуті до широко розгалуженої змови проти советської держави. Хто їх втягнув? Стероризовані салдати змушені були подати прізвища своїх безпосередніх керівників - молодших командирів. Останні на допитах в НКВД теж погодилися з обвинуваченням й назвали імена офіцерів, з якими мали службові стосунки. Катовані офіцери вказали на своїх знайомих та вищих військових достойників.

Справа “змови” блискавично завертілася. До неї прилипли кілька сотень тисяч військових, цивільних; від звичайних салдатів та робітників починаючи й генералами, маршалами та наркоманами (міністрами) кінчаючи. Вінець її навіть для Сталіна видався надмірним. За матеріялами Єжова виходило, що ледве не все советське військо та переважна більшість народів СССР беруть участь у “змові” проти існуючого державного ладу. Очолують же той рух, ніхто інші, як найближчі помічники Сталіна — маршал Ворошилов разом з надміністром Молотовом. Єжов явно перестарався. Йому відразу дали по шапці так, що він негайно злетів у безодню. Він зазнав такої ж долі, як і мільйони замордованих ним “ворогів народу”. Тепер черговим катом населення СССР є старий чекіст, давній друг Сталіна ще з Закавказзя, Лаврентій Берія.

НКВД в СССР — цілковитий господар становища. Кожен советський громадянин знаходиться в ньому на обліку. На всіх службовців, студентів, робітників, колгоспників заведені так звані “особисті справи”. Така “справа” складається з

біографії людини, характеристики її праці, поведінки, настроїв. Зберігається вона в “спецвідділі”, тобто, офіційному бюро НКВД, що є при кожній установі, підприємстві, навчальному закладі. Коли людина міняє працю, чи місце свого життя, “особиста справа” пересилається слідом за нею й потрапляє до нового спецвідділу”. Спекатися її громадянин “шашливої советської батьківщини” може тільки тоді, коли віддасть останній дух на цьому світі. Все ж своє життя він перебуває під пильним постійним контролем Давидових, Фіялок, Єжових, Берій. В руках НКВД (новітня назва — МВД) сучасна доля всього Советського Союзу. Воно — найпевніше знаряддя жакливої диктатури Сталіна.

22. НЕВІДОМА КРАЇНА

Усевлон! Жодна мова світу не знає цього слова. Ні в якій енциклопедії нічого про нього не написано. Не відоме воно й підручникам географії.

Між тим Усевлон ціла країна з населенням 6-8 мільйонів осіб, територіально в два з половиною рази більша за Францію. Тут є ріки, моря, заводи, фабрики, радгоспи, військо, авіація, річково-морська фльота і навіть власна окрема валюта. Майже що два тижні сюди привозять усе нових та нових людей. Та країна розташована на півночі СРСР, прилягає до міста Архангельська. Коли хтось щось і чув про неї, мусить завжди тримати язик за зубами. В Советському Союзі досить голосно вимовити слово Усевлон, щоб відразу потрапити до НКВД, а звідти на заслання. Від кожного громадянина, який мав певні стосунки з тією країною, таємна поліція відбрала сувору підписку, що він нікому нічого про неї не розповідатиме, взагалі “забуде” про її існування. Зрадити таємницю він може лише найближчим своїм друзям та їм то говоритиме пошепки, так, щоб і стіни не чули.

Однак, ми зараз маємо змогу оглянути ту країну, як свою власну хату.

Весь “злочин” вісімнадцятирічного Миколи Потужного полягав у тому, що він від свого брата з закордону отримав листа. Як “ворог советської влади”, він спочатку опинився в лапах артемівського НКВД на Донбасі, а пізніше його перевели до горезвісної харківської тюрми на Холодній горі. Після тривалих катувань при допитах його деякий час перестали навіть помічати. Перебував у “третьому” корпусі та й годі.

Сподівався на швидкий суд. Аж одного дня Потужного без речей викликали на двір. Сюди ж почали виводити, в чому стояли, цілі групи інших заарештованих. За деякий час “чорними воронами” (спеціальні автомобілі для в’язнів) їх стали перевозити на залізничну станцію. Тут уже стояв наготові довгий тягаровий ешелон. До кожного вагону енкаведисти вкидали по 60 в’язнів. Ніхто з них не знав, куди й наскільки їдуть, бо не проходили судової процедури, навіть “при закритих дверях”. На особу видали по 18 таранів (невелика сушена риба) та по 2 хлібини. Речі, взяті з дому, залишилися в тюрмі. З зачиненими залізними віконницями ешелон вибув у невідомому напрямкові. Без свіжого повітря, води та додаткових харчів їхали 5 - 6 днів. Перша зупинка на станції Вологда. Тут примусові подорожні дістали варену воблю (теж назва риби) та гарячу воду без цукру. У вагонах відкрили залізні віконниці. На наступній зупинці, станції Ярославль, з ешелону знесли на ношах 8 осіб, з них 7 уже померлих, а один кінчався. Нарешті заарештовані прибули до первісних лісів. Тут вони довідалися, що потрапили в країну, ім’я якій Усевлон. Назва ця складена з комбінації кількох російських слів, тому до перекладу не надається. Означає вона, що тут розташовані північні табори примусової праці ССРСР. В’язні з України дізналися також, що їх називають харківським етапом. Етап той приймала 21-а лісобіржа (тобто, середня адміністративно-господарська одиниця) Кулойської групи (дальша вища інстанція), Архангельського відділу Усевлону. Адміністративно - господарський поділ в цій країні особливий, його не можна ні з чим порівняти. 21-а лісобіржа розмістилася на величезному острові між ріками Північна Двина та Маймакс. Новоприбулих підвели впритул до берега Маймаксу. Їм загадали стати один біля одного по прізвищах за абетковим порядком. Вздовж колони почали ходити озброєні карабінами та револьверами охоронники в супроводі собак. Самі охоронники сповістили, що всі вони — кримінальні злочинці. Вишикована

колона без всякого діла в мокрому ґрунті стояла 13 годин. За цей час двоє напівроздягнених в'язнів, — один із них хлопець років 13-14, — впали напівмертвими. Їх охоронники негайно підібрали й кинули до глибокого яру.

Приєм харківського етапу розпочав сам начальник Кулойської групи, Колесніков. Він коротко, але ґрунтовно пояснив, що собою являє Усевлон:

— Ви, в'язні, прибули сюди не для виправлення, а для знищення! Тут прокурора й советської влади нема. Я один караю й милую. Тільки непосильною та нелюдською працею ви зможете спокутувати свою провину.

В чому ж та "провина" полягала, ніхто не знав, бо й до сі харківському етапові ніяких присудів не оголосили.

Колесніков пішов геть. Тоді за справу взявся староста лісобріжжі, теж з криміналістів, Сельцовський. Він гукнув до колони:

— Мені потрібні помічники. Шпана (тобто, кримінальні злочинці й босяки), піднести руки!

З лівого боку від Потужного в білому костюмі, в окулярах, ледве тримаючись на ногах, стояв на вигляд дуже інтелігентний старий чоловік. По команді Сельцовського він автоматично підняв руку. Староста відразу звернув на нього увагу:

— Ваш фах?

— Я професор дніпропетровського педагогічного інституту.

— То чого ж ти до нас, блатних (бандитів) сунешся? — Злісно крикнув Сельцовський і став до крови бити старого професора.

Етап приймали цілу добу. Люди не мали права сходити з місця. Їм не давали ні їсти, ні пити. По тому в'язнів завели в "житла". Останні були критими баржами, що стояли на воді. До них з берега перекидали трапи-сходи. Кожна баржа мала двоповерхові нари, на які вимучені люди поклалися спати. О

четвертій годині ранку їх підняли на сніданок. Дістали суп з вобли. Після їжі всіх знову вишикували. Підійшов Колесніков. Він сказав:

— Цієї ночі п'ятеро ваших хотіли втекти звідси. Всіх їх вже розстріляно, можете на них подивитися.

Серед страчених пізнали й професора дніпропетрівського педагогічного інституту, який не тільки бігти, а й ходити не міг. Безперечно НКВД вдалося до розстрілу невинних людей тільки для того, щоб залякати всіх інших засланців.

Цього ж дня новоприбулий етап поділили на три виробничі групи: одна мусіла виготовляти дерев'яні стовпи для шахт, друга — руками витягати з ріки колоди, що поступали сюди лісосплавом, третя — ті колоди кінцями тягнула від берега до деревообробних машин. Праця видалася надзвичайно тяжка та виснажлива. Багатьом доводилося з ранку до вечора вистоювати по коліна у воді. Перед початком роботи, о 4-ій годині ранку одержували їжу — півтора літра супу з пшона та риб'ячих кісток. Цими харчами людина жила аж до закінчення норми виробітку. Найсильніші ж хлопці ту норму могли виконати не раніше 5½ - 6 годин вечора. Тоді вони діставали ще пів літра подібного до ранішнього супу та 800 грамів хліба. Переважна ж більшість в'язнів ніяк не могли вивершити неймовірно високих норм. Вони вечорами спочатку діставали тільки по 200 грамів хліба. Пізніше ж їх перевели на саму "кашу", тобто, давали їм по одному ополоніку вареного пшона й більше нічого. Починаючи з восьмої години вечора та майже до самісінького ранку НКВД провадило різні "перевірки" серед в'язнів, так, що їм не було коли й виспатися.

21-а лісобіржа вважалася пересильним пунктом. Тут утворювалася Кулуйська лісозаготівельна група. Через кожні 2-3 тижні звідси пішки спроводжували етапи примусових робітників до лісів вздовж ріки Пінега. Протягом чотирьох місяців, на очах Миколи Потужного, звідси етапами було виря-

джено на різні командировки (слово командировка тут означає первинну адміністративно - господарську одиницю) понад сто шістдесят тисяч людей. Найщасливіше дійшов до місця призначення етап, з яким рушив Потужний. На 1.300 осіб по дорозі вмерло всього 400. Начальника того етапу, Петровського, за те, що дозволяв в'язням по дорозі збирати ягоди та копати різне коріння, уповноважений НКВД, Василь Смирнов, власноручно розстріляв. Виходить, що примусовим робітникам треба робити не полегші, а найбільші труднощі.

Командировки Недоруби й Савіно розташовані одна від одної на 4 кілометри, а командировка Розсомахи — на 18 км від них. Тут, у пралісах, заготовляли деревину, Про характер життя, умови праці, чи харчування на цих командировках звичайна людина не може скласти собі уяви.

Начальник командировки Недоруби, Монаконов, на 2 особи давав "норму" — заготовити протягом дня 16 кубометрів деревини. Хто не виконував такого диявольського завдання, мав на їжу всього 100 грамів хліба, а на відпочинок — холодний ізолятор, де мусів кластися спати безпосередньо на обмерзлі поліна. Згодом Монаконов вдався до інших заходів. Усіх, хто не впорався з нормою, охоронники роздягали до білизни й на ніч залишали їх в лісі. Щоб не замерзнути від лютого морозу, люди примушені були працювати, надолжувати те, чого не встигли зробити за день.

Вчитель української мови, Криворучко, не стерпів такого знущання.

Він сам собі сокирою відрубав половину долоні на лівій руці. Сподівався тепер більше не ходити на лісозаготівлі. Та Монаконов наказав погнати його працювати. Покалічений Криворучко звичайно ніяк не міг виконати норму і його охоронники там же в лісі забили прикладами гвинтівок.

Ще гірші "порядки" запровадив начальник командировки Розсомахи, Фріц. Сюди спроваджували всіх тих в'язнів з інших командировок, які день від дня не могли впоратися з

виробничими завданнями. Тут на працю водили робітників прив'язаними один до одного залізним прутом по 4 особи. Такий четвірці треба було за день заготувати 24 кубометри деревини. Вночі, так само зв'язаними, вони для співробітників НКВД мусіли ще з річки носити воду.

Серед страдників Кулойської групи перебував молодий український поет, родом з Дніпропетровська, Олександр Волошин. Сюди він потрапив за поему, в якій розписав, що справді дала советська влада робітникам та селянам України. Хоч батько Волошина був ливарним майстром, хоч сам він колись працював на заводі, а потім пішов вчитися до університету, однак це не пошкодило НКВД засудити його, як "буржуазного націоналіста". Волошин і на засланні крадькома продовжував писати. З-під його олівця, правда, тепер уже не виходили ні вірші, ні поеми. Він вів лише щоденник. Приятелям - в'язням не раз говорив: — надішлю свій щоденник Максиму Горькому. Горький твердить, що людина — найцінніший скарб життя, який треба всіляко зберігати, що саме слово людина звучить гордо, і його слід писати з великої літери. Горький зглянеться над нашою тяжкою долею. Він особистий друг Сталіна й через нього зуміє поліпшити умови існування мільйонів рабів в Усєвлоні.

Через вільнонайманих візників, що перевозили кудись готову деревину, Волошин надіслав свого розпучливого щоденника Максиму Горькому, і став чекати на наслідки. Нетерпляче чекали на них і його найближчі приятелі.

Одного дня видався страшний мороз, сягав він аж 60 ступнів Цельсія. Усіх мешканців командировки Недоруби вивели на двір і вишикували в ряд. Перед ними маячив високий дерев'яний стовп. Через деякий час у супроводі величезної охорони до в'язнів підійшли відповідальні енкаведисти Кулойської групи: Колесніков, Жуков та Гуревич. Викликали з шереди Волошина. Колесніков звернувся до всіх присутніх, вказуючи на поета:

— Цей чоловік насмілювався скаржитися на життя в Усевлоні. Своїм учинком він припустився найбільшого злочину, бо про нашу країну ніхто нічого не сміє знати. Цілковитий господар тут — тільки сталінське НКВД і більше ніхто. Отже, Волошин насмілювався виступити проти НКВД! Він зараз буде суворо страчений. Кожний, хто тільки наважиться піти за його прикладом, дістане те ж саме!

Колесніков махнув хусткою. Навала охоронників кинулася до Волошина, роздягла його на голо й прив'язала до стовпа. Волошин від нестерпного морозу почав кричати — рятуйте! — Але замість допомогти чоловікові, охоронники почали з відра потрохи лити на нього холодну воду. Остання тут же, на голому тілі, замерзала. Страдник несамовито корчився й репетував та чим далі все повільніше, все тихше. На очах присутніх він поступово вкрився міцним шаром криги. У справжній льодовій горі зачах останній подих юного поета.

Зовсім інакше діяв в'язень, полковник Сухоруків. Він теж не міг замиритися з життям в Усевлоні, особливо після того, коли потрапив на штрафну командировку Розсомахи. Та Сухоруків нікому не писав ніяких листів. Він навіть зовні удавав з себе "смирненне ягнятко", найпокірнішого, найслухнянішого раба. Тим часом непомітно гуртував біля себе таких же, як і сам, знедолених примусових робітників.

Тієї ж суворої зими в'язні на Розсомахах, під проводом полковника Сухорукова, підняли повстання. Вони забили 17 охоронників та одного уповноваженого НКВД. Забравши в мертвих енкаведистів зброю 360 повстанців рушили походом на командировку Савіно. Тут вони в бою знищили 5 охоронників та двох уповноважених НКВД. Загін поповнився новими людьми, а також збагатився зброєю, кіньми та саньми. Наступного нападу від нього одноразово зазнали командировка Недоруби та штаб - квартира всієї Кулойської групи. Знову вбиті та поранені чекісти, забрано багато зброї, хар-

чів, транспортних засобів. Тепер уже повстанці поділилися на три групи, щоб непомітно дістатися до кордонів Фінляндії. Одна з них пішла пінежським, друга архангельським, а третя, на чолі з самим полковником Сухоруковим, онежським трактом. Дві перші групи перестріли поставлені на ноги енкаведистські війська всього Усевлону. В жорстокому, нерівному бою з своїми катами ті групи до одного чоловіка, наклали головою. Ті ж, хто вирушив з полковником Сухоруковим, зуміли обійти найбільш небезпечні місця й несподіваним ударом зім'яли загін советської прикордонної варті. Їм пощастило пробити залізну заслону, пощастило вилетіти на волю...

Мій знайомий, довгорічний мешканець незнаної широкому світові жахливої країни Усевлон, Микола Потужний, теж видерся з кривавих кігтів НКВД. Та про його епопею розповім колись іншим разом. Головне, він тепер теж на волі і не має потреби мовчати. Можливо десь згодом об'єктивні вчені заходяться писати докладну наукову працю про досі невідомий Усевлон, то до їхніх послуг знайдеться дуже багато правдивих, цікавих матеріалів.

23. КІНЕЦЬ ПІВДЕННО - ЗАХІДНЬОГО ФРОНТУ

Особливий склад Південно - Західнього фронту танув на наших очах. Лише минуло два місяці війни, а до німців перейшло в полон сотні тисяч війська. Піддавалися без бою у всеозброєнні поодинокі, групами, а то й цілими з'єднаннями.

Пригадую, в кінці липня 1941 року ми стояли в густих лісах Золотоноші, на лівому березі Дніпра. На величезній галявині зібрали тисяч п'ятнадцять війська й прочитали перший суворий наказ верховного командування про "зрадників". У тому наказі головним чином говорилося про генерал - лейтенанта Кирилова, який без спротиву, з усією своєю дивізією та штабом передався німцям. У "найвільнішій, найдемократичнішій армії світу", за наказом Сталіна, запровадили драконські порядки. Насамперед, в силу вступив мордобій. Офіцерам надали право за провини бити салдатів не тільки руками, а й "наганом" (система револьвера). Дальшим наказом дозволялося офіцерам без суду розстрілювати салдатів. До чести справжніх кадрових советських офіцерів, мушу сказати, що вони майже не користалися з цих "сталінських привілеїв". Їхнє попереднє виховання, їхні переконання нові накази Сталіна здебільшого викликали до себе глибоку огиду. Зовсім інакше повелися комісари, політичні керівники, працівники "особливих відділів" (назва НКВД у війську). Ті давали найширшу волю і своїм рукам і зброї, вони в армії над бідними салдатами вчиняли жажливі знущання.

Однак, надзвичайні дисциплінарні заходи Сталіна становища на фронті не поліпшили. Навала німецького наступу швидко котилася безмежними ланами України, ніде не зустрі

чаючи собі істотних перешкод. Люди не хотіли воювати, бо їм не було за що проливати свою кров. Тоді вони ще не знали, що собою являють німецькі фашисти, тому полон чи окупація ані скільки їх не лякали. Майже до кінця 1941 року настрій в советській армії був поспіль демобілізаційний. Гасла: “за соціалістичну батьківщину!”, “за рідного Сталіна!”, армія сприймала з ненавистю, воліла чим швидше скинути з себе комуністичне ярмо. Розібратися в тому, що вона з однієї неволі потрапляла в іншу, тоді ще не мала ніякої змоги.

Як я вже сказав, тоді ми стояли в глибокому запіллі на лівому березі Дніпра, близько Золотоноші. Ніби грім з ясного неба пролунала для нас урочиста обіцянка командувача Південно - Західнього фронту, маршала Будьонного:

— Київ я не віддам. Лише через мій труп німці вступлять в столицю советської України!

Така офіційна заява ствердила, що на війні наші справи катастрофальні. Два місяці досить малий час для проникнення ворога на тисячу кілометрів. Ми досі чекали швидкого відрядження на передові позиції, аж вони самі наблизилися до нас.

За кілька днів по цьому дістали вже цілком несподіваний наказ: “негайно вирушити на Лубни, вибити звідти німців!” Провінціяльне українське місто Лубни не спереду від нас, а кілометрів 60 за нами. Вперше запахло оточенням. Під Лубнами наш особливий артилерійський дивізіон був на голову розгромлений. Кинувши гармати, ми на тягачах (вантажні трактори) ледве живі тікаємо. . . назад, та тепер не до Золотоноші, а під Пирятин. Тим часом з'ясовується, що німці проскочили за наші спини кілометрів на 200, підступають до міста Полтави. В замкненому колі Київ — Полтава опинилося півтора мільйона советського війська. З такою силою можна розірвати яке завгодно кільце. З цілого Південно- Західнього фронту з'єднання червоної армії почали зосереджуватися в районі Пирятин. Тут має вирі-

шитися бій за Україну, чи дістанеться вона німцям, чи ні. Військові накази тих днів орієнтували нас не пробиватися з оточення, а тримати фронт на місці, мовляв, інші частини з Півночі прорвуть слабкі німецькі позиції за нашою спиною, і ми дістанемо від них допомогу для проведення нищівного контрнаступу.

Перших днів вересня наш колишній артилерійський дивізіон, а тепер, після втрати гармат, невідомо що, зайняв дуже добру позицію на самій горі хутора Високе, проти Пирятина. Де була перша лінія фронту, де друга, третя — ніхто не знав. Німці тиснули з усіх боків, їхні літаки безперервно поливали нас кулеметним вогнем; так, що бої відбувалися на кожному кроці. Київ ще тримався, отже, теоретично, там вважалася передова лінія. Втеча з війська під Пирятином набрала просто вже неймовірних розмірів. Зникали цілі обози, батареї, роти. Після кожної ночі ми не дораховували навіть окремих з'єднань.

Лежачи в окопах на хуторі Високому, мені не один раз приходила до голови думка: — що затіває наше командування? Чи воно гадає вдалим маневром розторощити німців, чи справді маршал Будьонний трупом ляже біля дверей Києва?

Якось о півдні ми досить спокійно, не звертаючи увагу на сичання металевих джмелів - куль, відігрівалися в своїх ямах. Побіч мене, животом до сонця, лежав старший лейтенант Олексій Н-ко. На вигляд, то був не офіцер, а суцільне непорозуміння. На ньому ношений салдатський одяг, подрані юхтові чоботи, попалена німецькими вогнеметами стара шинеля. Лише три квадратики на комірці вказували про його приналежність до командного складу. Олексій Н-ко війни не любив, не розумівся і не хотів розумітися на ній. В армії він усього кілька тижнів, але через те, що мав відповідальну цивільну посаду, його атестували офіцером. Він при частині тільки числився, не виконував ніяких командирських обов'язків. Усі

Його турботи полягали в тому, якби швидше скинути з себе військовий одяг. Проте, боягузом назвати його не можна; у бій він ішов, як і всі, відступав також однаково з усіма. То був закінчений фаталіст, він вважав, що від долі всерівно не втечеш.

Олексій Н-ко флегматично говорив:

— Скажіть, на біса мені війна? Я б у таку гарну погоду краще рибу в Дніпрі ловив. А тут валяєшся в землі за пухлого душу й кожної секунди можеш дістати кулю в лоба. Яка з мене користь в армії? Навіщо мені одягли офіцерські цяцьки? Я однаково залишуся військовим нулем. Інша справа маршал Будьонний та його бойові друзі. Для них війна, то вершини життя, слави, героїства! Вони для неї народилися, в ім'я її можуть і вмерти. Через те командують дивізіями, корпусами, цілими фронтами. А мене сто років протримайте в армії, то й тоді я далі приписаного до частини офіцера не піду. . .

О, як жорстоко помилився Олексій Н-ко у своїх висновках та передбаченнях! Він особисто переконався в цьому дуже швидко.

З лівого флангу від себе ми почули голосну вуличну лайку. Обережно висовуємо голови з окопів. Вздовж нашої лінії, щомиті присідаючи й припадаючи до землі, швидко перебігає барвиста група військових. Попереду — корпусний комісар з трьома ромбами на кожній личці (петлиці). Він, невідомо чого, вигукує на нашу адресу найбрутальніші слова. Крім явно нецензурних виразів чую з його вуст окремі "обвинувачення":

— Поховалися від німців! Не хочете воювати! Без оглядки тікаєте з фронту! . .

А сам чим дуж давай Бог ноги! Майже колесом скотився згори в захищену від куль низину, а далі, знявши картуза, наввипередки з вітром понісся до деймонівського лісу. Вся позиційна лінія проводжала бойового комісара гучним

реготом. Слідом за ним, у генеральських та полковницьких відзнаках, так само на зламання карку, біжать інші військові достойники. Та загальну увагу привернула до себе одна надзвичайно цікава постать.

— Семен Михайлович Будьонний! Я маю виняткове бажання, щоб ці рядки дійшли до вашого та ваших біографів відома. Я багато читав про ваше бурхливе життя. В книжках подано безліч героїчних епізодів, виграних вами наступів, виявив відчайдушної особистої хоробрости, сміливости, відваги, стратегічної винахідливости. Свідком усього того я не був, тому не маю права ні стверджувати, ні спростовувати написаного. Але я був безпосереднім глядачем, коли ви бігли вздовж своїх же позицій на хуторі Високе, біля Пирятина, перших днів вересня 1941 року. Боюсь, що саме цей епізод може забутися у вашій маршальській біографії, і вона від того постраждає в своїй повноті та об'єктивності. Може, ви самі не надали йому належного значення, через те намагаєтеся викреслити його зі своєї пам'яті? Більш того, припускаю, що вам тоді було не до примічення різних деталей, та і не мали ви змогу дивитися на себе в дзеркало. Але я, як і тисячі інших, залеглих у перших окопах, добре тоді роздивилися командувача нашим фронтом, навіки запам'ятали кожний його рух.

Я не раз бачив, як тікали від ворога салдати, офіцери, самому нарешті доводилося цим займатися, але, як тікає маршал Советського Союзу — не міг собі навіть уявити.

Семен Михайлович стрімголов біг у повній формі, до шинелі на червоному оксамиті включно. Маршал в усі боки полохливо водив головою, словом не обізвався до спокійно лежачих тут же салдатів. Та й де було йому! Очі командувача фронту з переляку вискочили на самісіньке чоло. Їхній вираз — втілення суцільного жаху. Довгі чорні вуса безсило звисли додолу, нервово подригували. Перше враження — ніби то тікає здоровенний кіт, що щось накоїв. Та в найці-

кавшому стані опинилася шинеля Будьонного. Звичайно, при швидкому відступі, шинелю треба згортокою покласти через плече, або взяти на вільну руку, або, в крайньому разі, геть скинути з себе. Маршал усе це забув. Він, навіть не розтібнувши шинелі, підхопив її обома руками за поли й скільки міг підтягнув догори. В такий спосіб жінки - селянки піднімають спідниці, коли переходять річку в брід. Поли шинелі Семена Михайловича щоразу вислизали з рук, плуталися між ногами. Він рвучко нахилився, знову піднімав їх. Від тих рухів втрачав рівновагу, спотикався об власні коліна, застрявав у піску, падав навznak. Будьонний був тоді подібний на справжню злякану роззяцьковану бабу, а ніяк не на бойового маршала.

Однак, йому поталанило добігти до безсмертного деймонівського лісу, а звідти, разом з усім штабом Південно - Західного фронту літаками втекти до Москви. Німці підійшли до хутора Високе лише над вечір. Переказують, що вони довго та старанно шукали в Києві трупа маршала Будьонного, але ніде не знайшли й сліду від нього.

— Семен Михайлович! Обов'язково подайте цей факт у своїй героїчній біографії. За цілковиту правдивість його можуть посвідчити тисячі салдатів та офіцерів, що перебували тоді на передовій позиції під Пирятином. Глядіть, не забудьте! Шкода проминути такий блискучий військовий епізод!

— Хто ж тепер перебере командування фронтом? — Цікавиться старший лейтенант Олексій Н-ко.

— Не могу знати! — По армійському відповідаю йому.

Час від часу дощ з німецьких кулеметів та автоматів стає все дощукульнішим. Ворог підступає до нас з різних кінців. Уже в окопах почали вибухати його міни. Найбільше ж допікають вогнемети: племенисте полум'я спадає на нас з височини, **гасимо** його піском, або тертям один об одного. До узгір'я вже добре пристрілялася німецька артиле-

рія, яка просто поливає нас шрапнеллю. Над головами кружляють швидкохідні літаки, від них дістаємо в подарунок безліч бомб. На хуторі стає, ніби в пеклі. Дивимося, спочатку зліва, а потім справа від нас почали зникати фланги. В центрі робиться ще гірше, ще дошкульніше. Без команди знімаємося з окопів і ми. Рушили. Та куди йти? Виявляється, що німці захопили вже всі шляхи відвороту. Вільним залишається тільки обстрілюване ними болото, а за ним лише рятівний деймонівський ліс.

Відразу за горбом хутора Високе в безладді згромадилося безліч нашого війська. Хвилі людських голів то кидаються вперед, то знову подаються назад. Тут же незліченна кількість вантажних автомобілів, коней, возів.

Раптом до нас підбігає незнайомий сержант. Він за всіма військовими правилами виструнчився перед Олексієм Н-ком, приклав руку до кашкета, чітко вимовив:

— Товариш старший лейтенант! Ви тепер найголовніший за чином по всьому Південно - Західньому фронту. Дайте наказу, що далі маємо робити?

— Невже? — Отетерів Олексій Н-ко. — А де ж генерали, полковники, штабне офіцерство?

— Не можу знати! — Дзвінко лунають слова сержанта. — Всі познімали відзнаки, а без них не вгадаєш, хто тут вищий командир. Наказуйте, я слухаю!

— Оце так історія, — мнеться старший лейтенант. — Тільки я, ви та ось сержант не познімали своїх відзнак. Як це може бути?

— Силою фактів мусите перебрати командування фронтом! — Підказую йому. — Швидше приймайте рішення, бо на цьому місці німці нас усіх вистріляють до ноги!

Олексій Н-ко голосно промовляє до сержанта:

— Поділитися на маленькі групи і з легкою зброєю в руках різними напрямками перебігати до деймонівського лісу!

— Я й сам так думав — радісно озвався сержант, — але не насмілюся дати подібне розпорядження, попередньо не порадившись з офіцером.

За хвилину тисячі глоток передавали команду старшого лейтенанта Олексія Н-ка, виголошуючи перед нею:

— Слухайте терміновий наказ по фронту!

Я й Олексій Н-ко, збувшись сержанта, встигли надолужити прогаяне, тобто зірвати з себе військові відзнаки, злитися з загальною масою салдатів.

То були останні хвилини Південно - Західнього фронту, кінець його агонії. Тим часом маршал Будьонний, кинувши напризволяще півтора мільйона війська, швидкісним літаком тікав у глибоке запілля.

24. БАНДИТИ З ВЕЛИКОГО ШЛЯХУ

В кінці першої декади серпня 1944 року, рятуючись від большевицького наступу, понад 30 тисяч українців емігрували до Словаччини. В їх числі, після різних життєвих перепітій, опинився і я. На Словаччині ми замешкали в гірських містах та селах. Моя родина з групою в 30 українців оселилася в селі Медоварці, окрест (повіт) Крупіна.

В дуже короткому часі по нашому переїздові, а саме 28 серпня в районі Банської Бистриці стався большевицький заколот. Зовні та подія відбувалася під маркою Чехо - Словацької республіки, в дійсності ж на всьому позначалася рука Москви. Почалося з того, що на терен Словаччини висів повітряний десант червоних під командою капітана НКВД, героя Советського Союзу, Федора Воробйова. Відразу до нього приєдналося 80 тисяч, намовленого Москвою, словацького війська на чолі з генералом Чатлашом. Пізніше советський рейдовий десант поповнився численним загоном підполковника Степанова та парашутними частинами з так званого Першого Українського фронту.

Якось, спеціально для українців, з Банської Бистриці влаштували радіопересилання... московською мовою. Те радіо нас заклиало "спокутувати свої провини перед советською батьківщиною", негайно стати до лав "повстанців" і зі зброєю в руках боротися за... Чехо - Словацьку республіку. "Провини", звичайно, річ дуже умовна. Наприклад, я особисто бився з німцями до останньої хвилини існування Південно - Західнього фронту, значно й довше від його командувача - дизертира, маршала Будьонного. Потрапивши в руки німців, на восьмий день утік з полону і то-

му, силою факту, перейшов на становище цивільної людини. Сталін же, втікши з Москви до далекого й безпечного Куйбишева, вимагав від советських військових не йти до полону, а пускати собі кулю в лоба. Взагалі ж маси українських втікачів не хотіли знову опинитися під владою тотально - поліційного режиму червоних. Ми всі разом прагнули й прагнемо створити дійсно вільну, самостійну, незалежну від Москви та будь-яких інших чужинців Українську Державу.

Заклик московських большевиків серед українців ніякого успіху не мав. Незадовго по тому у Медоварцях з'явилася перша машина з дозволу сказати "партизанів". Останніх було 50-60 осіб. Переважна більшість "чехословацьких партизанів" носила червоні зірки та червоні стрічки і лише незначна кількість їх мала комбіновані чехословацькі та большевицькі відзнаки. Прибулі дістали від совітів добре озброєння - переважно машинні кулемети та автоматичні гвинтівки. Поводились вони, як справжні бандити з великого шляху.

Усіх нас зібрали на великому сільському вигоні, тримали під жерлами зброї, обсипали нас всілякими образами тощо. Під виглядом "обшуків" вони зграбували наші речі, а нам ввесь час загрожували, якщо ми найближчими днями не зголосимось до їхнього війська, то всіх нас перестріляють, навіть жінок та дітей.

Та й після того ми до партизанів не пішли. Згодом вони з'явилися до нас у супроводі словацьких жандармів. Як і вперше, партизани були п'яні. Цього разу нападники з місця оголосили, що за невиконання їхнього наказу про вступ до війська, нас усіх буде постріляно.

Тоді ж подали підводи й запропонували нам негайно вантажити свої речі для вивозу із села. Ми відмовились. Нападники для цієї мети використали місцевих циган. Отже, наші речі ще раз зазнали пограбування. Під плач місцевих

селян нас вивезли геть. По дорозі, хоч безперерійно й загрожували розстрілом, однак не постріляли, а спровадили нас до залізничної станції Немци. Туди ж почали звозити українців і з інших довколишніх сіл. Десь глибокої ночі зведення припинилося. Чутки про нашу неминучу страту партизани й жандарми продовжували поширювати. Щодо цього версії ходили такі: “настане день і вас розстріляють тут же”, “вас повезуть до міста Зволинь, де комісія російського НКВД всіх вас пустить на той світ”, “вас перепустять у день через лінію фронту й тоді стрілятимуть по вас з обох боків — большевики й німці” і т. ін. То був вишуканий чекістами моральний терор проти українців.

Десь ранком на станцію подали тягаровий ешелон. Нам наказали до нього вантажитись. Чутки про нашу неминучу страту закружляли ще більше. Раптом з'являється російський лейтенант і звертається до нас з пропозицією:

“Хто хоче від загибелі врятувати себе і свої родини, то хай негайно вступає до партизанів”. Я вирішив, що мені, всерівно, вже губити нічого, тому й пристав на пропозицію лейтенанта. Нас зголосилося тоді чимало, але із загальної кількості, він відібрав лише 31 особу сказавши, що всіх інших забере потім. Так воно в дійсності й сталося, згодом, багато гідних до війська чоловіків большевики силою притягли до своїх частин. Після нашого зголошення ми змогли вивантажувати з ешелону свої родини й речі та розвести їх по довколишніх селах. Самі ж з тієї хвилини цілком підпали під владу большевицької військової команди на Словаччині.

Нас, 31 особу, вантажною машиною привезли до села Златінка, біля Зволиня. Опинилися ми на широкому подвір'ї, де розташувалася команда російських парашутистів. Воно нагадувало Дантівське Пекло, а ще більше описи життя російських покидьків суспільства з відомого твору Максима Горького “На дне”. Серед двору розставлено багато

столів. На них та біля них сидять російські офіцери в різних уніформах: советських, словацьких, мадярських тощо й п'ють горілку з чашок, пляшок і навіть з казанів. Одним словом, допалися. Хліб роздирають брудними руками. Де-хто п'яний валяється просто в болоті. Інші позасинали. Довкола стоїть гамір, брутальна російська лайка, деякі бандити хапаються за зброю. Тут же присутні й "товаріщі жінчини" — советські парашутистки. В своїй брутальній поведінці вони нічим не відстають від чоловіків, а часто значно перевершують останніх. Сказано — "рівноправ'я"! У натовпі увесь час чути вигуки: "Петька, Ванька, Колька, Манька, Танька", до іншої, більш людяної форми звернень тут, очевидно, не звикли. Нас зустріли шаленим ревом: "українські націоналісти!", "зрадники російського народу!", "перестрілять їх!" і т.ін. Але якісь два офіцери почали умовляти знахабнілу чернь:

— Хай приїде капітан, він дасть їм раду.

Взагалі тут усе було побудовано на засадах цілковитого морального пригнічення й спустошення людини, як це поспіль прийнято робити в Советському Союзі.

За кілька годин прибув капітан. Нас вишикували в одну шереду. Капітан високий, худий, чорнявий, одне око в нього штучне. До всіх придивляється дуже проникливо. Ось його перші слова:

— "Я — Воробйов, герой Советського Союзу, капітан НКВД!"

Потім сказав, що до війни командував 14-им прикордонним загonom військ НКВД на Далекому Сході. Кожному з нас він поставив такі запитання: "звідки, фах, де мешкає, де мешкав перед війною, що робив за німців"... Перепитавши всіх, він виголосив промову:

— Так чи інакше, опинившись під ворогом, ви самі собі підписали смертний вирок. Тепер мова може йти лише про пом'якшувальні обставини. Всіх без винятку емігрантів,

які перебувають поза межами нашої батьківщини, ми заберемо назад. Це однаково стосується добровільних угікачів, військово-полонених, чи мобілізованих німцями робітників. Повернемо всіх, хто емігрував ще в 1917 році. Про особисте бажання, чи хочуть повертатися на советську батьківщину, чи ні, ми ні в кого питати не будемо. У нас тепер при НКВД створено спеціальний апарат службовців, який на кожного відсутнього складає окрему справу. Тих, хто повертатиметься, будемо тижнями й місяцями возити в переповнених тягарових потягах. Дорогою вони діставатимуть голодну пайку. Всіх людей завеземо не за місцем їхнього колишнього мешкання, а до спеціальних таборів.

— Я знаю, серед вас є чимало українських націоналістів. Можу офіційно пообіцяти — вільну Україну вони матимуть, але тільки там, де гарцюють білі ведмеді. Взагалі раз на завжди забудьте про все щось окреме, українське. Ми визнаємо тільки все російське. У нас є російська армія, російські офіцери, російський дух! Для всіх, хто б де не народився, є лише єдина велика й загальна російська справа. Хто цьому не підкоряється, той нещадно знищується! На східних, а особливо на західних українських землях проти нас увесь час провадять уперту боротьбу ушівці (бійці Української Повстанської Армії. — Автор). В районі Рави Руської вони навіть підняли велике повстання проти советської влади. На тих повстанців ми послали літаки, а також пустили отруйні гази. Повстання було в жорстокий, большевицький спосіб придушене. Тепер українські націоналісти скрізь діють невеличкими групами. Де тільки можна, вони наступають нам на п'яти. Такої ворожнечі, як на Україні, ми до себе ніде не зустрічаємо. Зате, коли українські націоналісти потраплять у наші руки, ми з ними розправляємось у найхакливіший спосіб, як того хочемо. Самі думки про Україну, самостійну від ССРСР, ми знищуємо вогнем і мечем!

Після цього ми відбули кількадекільній карантин, сидячи в селянській шопі. Одного разу нас вивели на поле й вишикували в три шереди. До нас підійшов увесь штаб загону: капітан Федір Воробйов, начальник штабу лейтенант Георгій (Жорка) Корянов, летун лейтенант Стрельцов, відомий червоний партизан Калашніков, ад'ютант капітана Максим (прізвище лишаємо в таємниці), лейтенант Володимир Горошко та Цезар Качковський. Почали викликати для оформлення кожного з нас. Ставили такі запитання: "ім'я, прізвище, по батькові, де й коли народився, освіта, фах, де жив перед війною, де жив перед першою евакуацією?" Під час нашого оформлення виявилось, що лейтенант Горошко . . . малопописменний, міг лише прочитати надруковане та підписатися. То "офіцер" військового часу.

Потім Корянов запропонував нам здати усі гроші, цінні речі, документи і навіть фотографії.

За декілька днів загін вирушив до села Сенне. Нас виділили в окремих взвод (чоту) "українських утічених" (словацька назва втікачів). Командирами до нас призначили Горошка та Стрельцова.

Прибувши до Сенного, я зустрів мотоцикля, на якому їхало двоє — один у формі словацького жандарма, а другий у жовтому шкіряному пальті російського зразка. Той, другий був до відмови п'яний, ледве стояв на ногах. Коли мотоцикль зупинився, п'яний хвацько відрекомендувався мені:

— Полюгин, з Воронежа, начальник російської контррозвідки на Словаччині!

Вночі розташовуємось на ночівлю. Горошко вже встиг десь до безтями напиться. До нашого постю з'являється ад'ютант капітана, Максим. У нього вузькі свинячі очі, спухле від горілки обличчя, розкритий, наче в сплячій людини рот. Він уміє говорити тільки українською мовою, але називає себе російським офіцером.

Максим хоче забрати з собою Горошка. Той пручається. Перший наказує нам зв'язати Горошка. В суперечку втручається лейтенант Петька (прізвища не знаю) — особистий приятель Горошка. Петька крикнув до нас:

— Хлопці, не чіпайте Володьку (Горошка), він вам нічого поганого не зробив! Максимові аби кого стріляти!

Всі троє починають боротьбу, вивалюються за двері й десь зникають.

Через пару годин із скривавленим обличчям до приміщення влітає Горошко. Він, сяючи, розповідає:

— Я Максима маю в кишені! Ми втрюх пішли до капітана, там мені й Петьці надавали по морді, а Максима ще й зараз б'ють. Хай знає, як мене чіпати!

Причина цієї події та, що Горошко й Максим разом з Полюгиним перепилися й почали пробувати автомати, стріляючи просто по селу. Провину за такий вчинок Максим намагався звалити на самого Горошка.

До нас зайшов капітан. Він сказав:

— Володька, ти гойдаєш мішок власних кісток! — і почав знову бити його в обличчя.

Згодом Горошко розповів нам про Максима таке:

— Він галичанин. Коли советське військо було на Західній Україні, його звільнили з тюрми, де він сидів не то за вбивство, не то за крадіжку. Під час нашого відступу з України, НКВД залишило Максима із спеціальним дорученням в Галичині. Там він проліз до бандерівської організації, і був у ній нашим таємним агентом. Тільки-но Львів знову зайняла червона армія, Максим просто в руки НКВД віддав багатьох працівників українського підпілля, за що його нагородили двома орденами . . .

За день-два побачив я ще нового лейтенанта, який називав себе — Володимир Кохан. Він молодий, середнього росту, красивий чорнявий хлопець. В нього карі очі, тонкі, трохи усміхнені вуста. Вигляд мав справжнього галиць-

кого інтелігента й говорив тільки українською або польською мовами. Того Кохана я перед тим не раз зустрічав у Криниці. Та він мене, на щастя, не пізнав. Кохан став поруч головних большевицьких лейтенантів у загоні: Максима, Качковського та Кузьми (про останнього мова потім). Він дуже любив фізично знущатися над людьми. Про себе розповів, що був членом підпільної комуністичної організації в Польщі, під час німецької окупації сидів у дембінському концентраційному таборі. Нахвалявся, що особисто знає багатьох українських антибольшевицьких діячів, які від його рук не втечуть. Видавав себе за поляка.

Серед висаджених з літака большевиків мою особливу увагу звернув на себе лейтенант Кузя (Кузьма) Мостовий. У нього на голові коротко стрижене волосся. Воно тверде, як свиняча щетина, і голками стирчить догори. Чола майже зовсім не видно, бо стислося до самого перенісся. Колючі брови зрослися між собою. З під них визирають напівзаплющені маленькі очі. Невеличкий гострий ніс, можливо чийсь вправним кулаком трохи піднятий вгору. Тонкі сухі губи розійшлися рурками. Підборіддя зовсім тупе, наче сокирою обрубане. Отже, його зовнішній вигляд цілком свідчить, що то є закінчений кримінальний тип, цікавий для поліцейних музеїв та дослідників. Кузя мав тоді не то 6 не то 8 орденів і був представлений до звання героя Советського Союзу. Мостовий з нами відбув спеціальну "лекцію" на тему, що таке російські партизани. Подаю її майже в точному викладі:

— Щоб стати справжнім червоним партизаном, ви мусите від початку й до кінця перейнятися нашим бойовим духом. Насамперед, запам'ятайте — для партизана-большевика забити людину всерівно, що роздавити муху. Наприклад, ви пішли виконувати бойове доручення. Вас помітила маленька п'ятирічна дівчинка. Хай вона буде наймиліша, найгарніша, ви на те зовсім не зважайте. Потихенько під-

манить її до себе, чи обережно підкрадяться до неї самі, і тоді міцним стиском руки задавить її відразу, або стукнуть по маленькій голівці цеглиною в тім'ячко. Вона вмере й не пискне. Потім вирийте невеличку ямку та й закопайте дитину. Зверху не забудьте присипати землю сухим листям, щоб ніхто не побачив зрушеної землі і не потрапив на слід.

Або, скажім, ви збилися з дороги. Когось випадково зустрічаєте, чи просто заходите до першої хати й просите незнайому людину вивести вас на правильний шлях. Коли ви побачили, що далі вже самі втрапите, куди слід, ззаду своєму провідникові закидаєте мотузок на шию й душите його до останнього подиху. Можна також всадити йому між лопатки довгого ножа ще й повернути в середині. Тоді теж не виживе, впаде наче скошене стебло.

Припустімо, ви захотіли їсти. Советський партизан не повинен бути голодний! Заходите до першої стрічної хати на краю села й просите вас нагодувати. Попроїли із смаком собі на здоров'я, поволі підводьтесь зза столу, пильно дивитесь, де хто з господарів перебуває в хаті, дякуєте їм щиро за хліб-сіль, а потім пускаєте в них чергу з автомата, вбиваючи всіх до одного.

Ви вже ніколи від нас не зумієте втекти. Поки надумаєтесь щось вчинити, то ми про це заздалегідь довідаємось. Так само всі накази мусите виконувати безвідмовно! Ми спроможні завжди й скрізь за вами стежити та перевіряти вас. Всякого, хто діятиме не за нашими правилами, ми рзглядаємо, як зрадника. Останніх нещадно знищуємо. Отже, стережіться! Потрапите в зраду, негайно готуйтеся стати мертвими. Смерть же вас чекає не така, як ви її собі уявляєте. Не думайте, що вас виведуть і розстріляють... Дістати кулю в лоб чи в потилицю та впасти мертвим — дурниця. Тут нічого надзвичайного нема, просто найкраща смерть для людини. Ні, ми вас будемо різати тупим маленьким ножиком поступово, так, знаєте, годин три-чоти-

и. Ось тоді ви цілком відчуєте, що то значить зрада!

Так, захлистуючись від насолоди, закінчив свій інструктаж тов. Кузя.

25. ОРДЕР НА СВІТ

Згодом нас одягли у форму словацьких гвардістів ("гвардія Глінки") німецького зразка. В такій формі ми далі свого постою нікуди не могли піти, бо нас би застрелили перші зустрічні советські чи словацькі салдати. Отже, то ще раз уруднювало втечу.

Як нам розповів сам капітан та його помічники, час від часу до них по радію поступали про нас відомості. Кожну виявлену особу, яка належала до українського антибольшевицького руху, негайно розстрілювали. Виконував ці завдання переважно Максим. З нашої групи в кілька приїомів було знищено 9 осіб.

В загоні широко практикувався мордобій. Свідками цього нам не раз приходилося бути. Особливо мене вразив випадок, коли капітан серед білого дня в неділю в селі Мудрий Камінь, в присутності великої кількості цивільних словаків бив Кузю за те, що останній випив тоді всю горілку й нічого не залишив вищому начальству. Про ідейний рівень советських вояків може свідчити такий факт:

Якось я попросив лейтенанта Стрельцова проказати мені слова нового советського гімна. На моє прохання той Стрельцов зневажливо махнув рукою й сказав:

— Він мені потрібен, як чиряк на носі. Моя справа полетіти, скинути бомби, втекти живим, а потім спати, горілку пити та з дівками гуляти.

Серед усіх московських вояків найбільш освіченим та культурним був капітан, хоч водночас він по натурі видавався найбільш рафінованим бандитом. Капітан, коли йому

надокучували оргії в його кримінальному товаристві, часто заходив до нас грати в шахи, поговорити про музику, літературу тощо. Майже завжди він був п'яний або добре напідпитку. Ми охоче провадили з ним розмови й не раз випитували в нього цікаві речі. Так він нам розповів, що його загін підлягає тільки Москві — НКВД СРСР і ніякої іншої підлегlosti не визнає. Правильна назва керованого ним з'єднання: резвідувально-диверсійний загін НКВД СРСР, але про це знало небагато людей. Загін капітана Воробйова передніше діяв у німецькому запіллі на Україні, в Румунії та Польщі. Скрізь він набирав місцевого "національного" забарвлення, мовляв, це місцеві повстанці, а з Москви прибули тільки "добровільні" військові фахівці. Насправді, капітан знав лише Москву і зовсім не вважав на словацьких високих достойників. Він навіть і нам наказував не вітати першими словацьких вищих чинів, а відповідати (й то на свій розсуд) словацьким генералам чи полковникам тільки тоді, коли вони перші віддадуть нам честь. Не рідко при нас капітан давав накази для виконання словацьким високим військовим чинам, посилаючись на дані йому доручення з Москви. За наказом з Москви було навіть розстріляно словацького генерала Чатлаша. Капітан нам розповів щодо нових заходів безпеки в СРСР таке:

— Ми тепер не такі "м'якотілі", якими були до війни. Тепер у нас існує закон, за яким, коли хто вчинив великий антидержавний проступок, то знищують не тільки самого винуватця, а і всіх його ближніх, навіть дітей до шостирічного віку включно. Якщо перед цим за вами стежило двоє очей, то тепер стежить шестеро. За прикладом далеко не ходити. От я, герой Советського Союзу, капітан НКВД, за-служена людина в армії та державі, а як тільки повертаюся додому, то за мною слідкують на кожному кроці.

Я особисто спостерігав, як відбуваються суди та виконання вироків у Москві, Свердловську, Києві та Харкові.

На площу виводять багато заарештованих. При величезному натовпі судять винуватих. Вирок ухвалюють шляхом піднесення рук усі присутні. Здебільшого на таких “всенародніх” судах присуджують до повішення. Ухвалу суду виконують тут же. Коли вішали в Києві та Харкові, то натовп стояв мовчазний, занурений сам у собі, тупо дивився в землю. Зате в Москві та Свердловську вішання відбувалися під бурхливі оплески присутніх та привітальні вигуки на честь товариша Сталіна й взагалі проходили з величезним піднесенням.

Одного разу капітан прочитав нам справжню лекцію про советський “демократизм”. Її варто навести цілком:

— Керівництво державою, та ще такою, як наша, советська є винятково складна й відповідальна справа. Формально вважається та пишеться, що все керівництво в СРСР здійснює нарід. Але, що таке нарід? Нарід — багно! Його завжди треба тримати в міцному, жорсткому кулаці. Коли хоч трохи відпустиш кулак, то багно крізь щілини відразу розпливається, і ти в ньому негайно потонеш, перетворишся в таку ж саму нікчемну масу, як увесь нарід. У нас цього не станеться, бо ми маємо міцний кулак — це товариш Сталін. Він усіх щільно тримає за горло і, — кого хоче, коли хоче, куди хоче, як хоче та скільки хоче, — повертає, нікого не питаючись згоди. Партія й уряд, як і всі інші інституції, є лише слухняними виконавцями волі Сталіна. Крім нього, вирішального голоса в нас більше ніхто не має й не може мати. Сталін — нічим необмежений диктатор. Такої диктатури, як у нас тепер існує, світ ще не бачив!

Під час мого перебування в загоні, я звернув увагу, що советські вояки дуже неохоче ведуть війну. Про це не раз у голос говорили лейтенанти Качковський та Горошко, а також звичайні червоноармійці. Бойовий дух підтримувався лише лютою ненавистю до німців. Згодом, коли німців

вигнали за межі ССРСР, цей дух значно підупав. Армія йшла вперед силувана неугавним терором, обіцянкою швидко закінчити війну та просто внаслідок заведеного військового механізму, що не переставав діяти. З цього приводу нам якось капітан розповів:

— В березні 1944 року, після боїв у районі Тернопіль — Львів, червона армія не хотіла далі продовжувати війну. Питання про це Молотов був змушений поставити на розгляд політбюро ЦК ВКП(б). Там прийняли відповідне рішення, згідно з яким Сталін провів у війську велику чистку і, як бачите, армія пішла далі.

Одного разу відділ Калашнікова взяв до полону 4-ох малярів, яких, після допиту, розстріляли. Подібний негуманний спосіб провадження війни викликав невдоволення серед притягнутих до війська українських емігрантів. Капітан Воробйов на це відгукнувся спеціальною промовою, що її виголосив у селі Мудрий Камінь:

— Війна тепер вступає у фазу нечесної війни. Хто виявиться більшим майстром нечесної війни, той її виграє. На сьогодні всі факти свідчать, що мистецтво діяти якнайнечесніше найкраще опанували большевики. Тому ми мусимо перемогти, так і в майбутньому. Війну сьогодні не можна покладати лише на багатомільйонові армії, на тривалість боїв між ними. Такі армії на одному місці б'ються місяцями, знищують безліч людського й військового матеріалу, терплять величезні нестатки, скруту, жахливі труднощі. Від цього серед бійців виникає невдоволення, заворушення, прохоплюється навіть спротив командуванню, що ми не раз спостерігали й у нашій червоній армії. В наслідок відбувається рух військ на кілька кілометрів назад, чи вперед. Куди значніший ефект дають напади з-за рогу, десанти в запіллі ворога, партизани, диверсії, провокації, революції. На такі заходи дуже багато людей не треба, а ще менше військових матеріалів. Потрібні лише фахівці-запалювачі й

провідники. Ось тепер дурні словаки самі за нас б'ються. Так само мадяри, поляки, серби, болгари. Хай вони сьогодні ставлять перед собою, які завгодно гасла, а завтра ми їх заберемо всіх гамузом і примусимо виконувати тільки наші накази. Я особисто фанатик нечесної війни, тому намагаюся не приймати ніколи відкритого бою. Напасти зза 'рогу, пустити чергу з автоматів десь із лісу, висадити в повітря міст, чи потяг, закидати гранатами одну машину і втекти назад у безпечне місце — ось мій ідеал! Іншої війни я не люблю і не хочу знати. Та для ведення такої війни потрібна добра розвідка, щоб завжди знати, де й чим пахне, і відповідно до обставин вживати заходів. Наша розвідка тепер найкраща в світі. Наші люди працюють в усіх розвідках світу, і ми чудово поінформовані, що де робиться. Цілком в інтересах СРСР діють в усіх країнах також комуністичні партії. На те ми не шкодуємо ні грошей, ні матеріальних цінностей. І, повірте, витрати цілком виплачуються.

На особливу увагу заслуговують слова капітана про мету советів у минулій війні та про далі перспективи російської міжнародної політики. Нагадую, з цього приводу Воробйов говорив, як і про все інше тоді, коли ще тривала війна. Деякі з його тверджень не зовсім справедливі, але то корективи конкретної дійсності, що іноді робить наперекір бажанню багатьох. В усякому разі вже тепер можна ствердити, що енкаведистський "герой" Советського Союзу був винятково докладно поінформований щодо тонкощів та передбачуваних советами заходів у мірілах Всесвіту. Судіть самі:

— Вам відомо, Румунія й Фінляндія перед Советським Союзом цілком капітулювали. Не зробіть ніякої помилки, коли викреслите їх тепер з міжнародної географічної мапи, як самостійні держави. Насамперед, вони ніколи не вправляться сплачувати нам різні контрибуції та податки. На-

приклад, Румунія свою плоештську нафту задарма возитиме до ССРСР, потім у нас буде купувати її для власних потреб і транспортуватиме назад. Звичайно, ми їй даватимемо стільки нафти, скільки знайдемо потрібним, а ціну теж будемо встановлювати ми на свій розсуд. Таке саме чекає й Фінляндію з її лісами.

Від постійних економічних та політичних криз, уряди в цих країнах швидко мінятимуться, щоразу лівішатимуть, аж поки не стануть цілком комуністичними. Тоді ж — один крок, і згадані держави включаться до складу Советського Союзу. Подібна доля очікує Польщу, Чехословаччину, Мадярщину та всі балканські країни.

Інакша дійсність при капітуляції уготована Німеччині. Вона назавжди зникне, як потуга. Ніколи нічого не матиме свого власного, існуватиме тільки з того, що їй, з її ж джерел відпускатиимуть. Не менше ніж 200 років вона сплачуватиме нам різні відшкодування. Всю її готову продукцію та мінеральні багатства будемо забирати собі. Німецьке населення постійно відчуватиме нестачу харчів і, щоб якось прожити, воно буде змушене їхати до нас на найтяжчу роботу. Взагалі в майбутньому Німеччина існуватиме лише, як база робочої сили для ССРСР. Всі галузі її життя контролюватимуть наші уповноважені. Перебудова на комуністичний лад тільки дещо виправить життя німців. Без уряду ССРСР Німеччина й дихати не зможе . . .

... Хай турки покищо бавляться в нейтралітет. Вони відмовили нам тепер видати емігрантів із ССРСР. Нічого, незабаром прийде час, коли віддадуть не тільки їх, а й Дарданели. Советський прапор обов'язково майорітиме над Царгородом!

... Чан-Кай-Шек — це шаховий коник в руках Сталіна. Його тепер Сталін кидає туди і так, як сам того хоче. Згодом настане день, коли ми Чан-Кай-Шека зовсім скинемо з

шахової дошки, і тоді цілий Китай опиниться в наших руках.

... Франція по війні буде благодатною ареною для комунізму. Внутрішньо вона до цього остаточно дозрла. На заваді стоять лише націоналістичні елементи. Але нічого... Треба лише достатньо підживити оливи у вогонь. За тим у нас справа не стане, "допоможемо".

...Слідом за Францією мусить піти — Італія. В цих країнах довгий час лютуватимуть страшенні економічні й політичні кризи, як, наприклад, у нас у 1917 році. На тих кризах, за старим своїм досвідом, ми й заграємо в банк на цілу Європу. Одним словом, визнаємо своє давнє гасло: "дайш Європу!"

... Нам тепер кожний патрон коштує 6 копійок золотом. Та це Англії швидко вилізе боком. Вона невдовзі позбудеться Індії. Ми сьогодні не дарма зміцнюємо свої позиції в Ірані, Іраці та Афганістані. То — пляцдарм для майбутніх наступів. Настане пора, і наші війська переможним маршем перейдуть цілу Індію. Взагалі війна з Англією для нас вирішена справа. Від 5 до 15 років ми мусимо покласти край її дальшому існуванню. Про це майже одверто говорять не тільки в керівних колах Советського Союзу, а і в середовищі російського офіцерства. Не зважаючи на вислід війни з Німеччиною, ми дістали наставу й далі порох тримати сухим. Він в недалекому майбутньому стане потрібним для того, щоб остаточно звести всі розрахунки з Англією.

Подаємо Воробйову кілька запитань щодо Америки. Він і їх не залишає без відповіді:

— Коли Америка серед суцільного червоного моря залишиться сама, як палець, тоді дійде черга й до неї. Американці — спортсмени, то ми зробимо їхній країні мертву хватку: обома руками міцно здавимо її за горло, піднесемо високо вгору і... вдаримо лихом об землю!

Ордер на цілий світ перебуває в наших руках. Ми його зреалізуємо обов'язково — по вовчому вишкірив зуби капітан НКВД.

26. "СМЕРТЬ ТИРАНАМ!"

Довгий час ніхто не міг зрозуміти його поведінки. Він часто заходив до похідних касарень, сідав серед салдатів, закурював їхню махорку (низькопробний тютюн), встрявав у тривалі розмови. Кінчалось завжди тим, що він тут же запрошував піти з собою на прогулянку 2 — 3 салдатів. Він сам зголошував черговому офіцерові, хто йде з ним. Останній ніколи не перечив. Часто салдати з таких прогулянок поверталися до касарень аж під ранок, п'яні, як дим. Але офіцери вдавали, що не помічають явного зламання військового розкладу та дисципліни. Більш того, підгулялим воякам давали змогу вдосталь виспатися, і, поки вони не відпочинуть, не ганяли їх ні на навчання, ні на виконання бойових доручень.

Заходив він майже щовечора. Поверх офіцерського одягу носив довге жовте шкіряне пальто, на якому не було жодних пізнавальних відзнак. Поводився з салдатами дуже демократично, по панібратському: ляскав їх по плечах, звертався на "ти", вимагав, щоб і вони відповідали йому тим же. З відібраними відвідував перші-ліпші ресторації, займав там окремі кабінети й пиячив до втрати свідомости. Він сам та його супровід не раз серед глухої ночі затягали голосних пісень, а то й стріляли з револьверів. Комендантська патруля, що у фронтівій смузі кожного порушника ладу мала право застрелити на місці, намагалася... обходити їх десятою дорогою. Навіть всесильні енкаведисти його особисто не зачіпали.

З усього видно, що власник жовтого шкіряного пальто користувався винятковими привілеями, був певний сво-

єї недоторканости. Прізвище його Полюгин, він керував советською контррозвідкою на Словаччині у вересні-листопаді 1944 року.

Мені здається, що Полюгин не належав до вправної категорії фахівців своєї галузі. Він ніколи не бував тверезий, швидко випивався, любив дуже багато балакати. Знайомлячись з ким-небудь, він відразу ж хвалькувато видавав себе з головою:

— Полюгин, родом з Воронежа, начальник російської контррозвідки на Словаччині!

Очевидно, він не належав до кадрового офіцерства, а лише під час війни партія, як своє певсипупце око, поставила його на відповідальну військову посаду. Те ж “око” постійно плавало в горілці, бундючилося, бешкетувало не тримало язика за зубами. Від самого Полюгина ми згодом довідалися, що його головне завдання стежити за організацією “ССО”, тобто “Союзом Советських Офіцерів”. Певно, не вміючи ввійти на товариських засадах до кадрового офіцерського середовища, він вирішив діяти через салдатів. Так би мовити, ставив свої контрольні стежі низу...

Катастрофальні поразки у війні 1941 — 42 років вивернули на зовні всю нікчемність комуністичного режиму, винятково вороже ставлення до нього народніх мас СРСР, цілковиту непопулярність імени Сталіна. Це збагнули всі, від простого робітника, чи селянина, до генералів, маршалів, навіть самого Сталіна включно. Становище в країні створилося тоді надзвичайно критичне, відчувалося, що незабаром може пробити дванадцята година існування Советського Союзу. Не дивно, коли за подібних умов почалися швидкі шукання виходів з неминучої остаточної поразки. Насамперед виник надзвичайно сильний рух створити з національних советських республік окремі, незалежні від Москви держави. Перед тут вели українці, про це ж мріяли естонці, білоруси, грузини, лотиші, литовці, киргизи,

татари й багато інших, уярмлених більшовиками народів. Один із видатних советських військових (член партії від 1918 року), генерал-лейтенант Власов надумався спочатку звалити разом із німцями диктатуру Сталіна, а вже потому будувати новий державний устрій в Росії. Але тодішнього становища на Сході Європи не зрозумів Гітлер. Йому здавалося, що мільйони поневолених, захоплення величезних просторів це — справа сили німецької армії. Нацистський диктатор не відчув, або не хотів відчутти, що його комуністичного побратима валила сама країна, самі знедолені підсоветські народи. З наказу Гітлера полонених стали масово вистрілювати, тримати в постійному голоді та холоді. На окупованих землях німецька таємна поліція — Гестапо доклала всіх зусиль до втручання такого ж “порядку”, що був і за НКВД. Змінилося тільки те, що невинних людей почали вивозити не до концентраційних таборів на далекі Схід та Північ, а до таких же таборів рабської праці в Німеччині. Сталінське ярмо Гітлер замінив своїм, і на цьому він зламав власну голову.

В ті часи підпільно створився “Союз Советських Офіцерів” — “ССО”. Завдання перед собою він поставив дуже тяжкі. Йому належало організувати опір німцям, а також скинути владу Сталіна. “ССО” — то військовий відгомін змови маршала Тухачевського. Ця організація з дня на день бурхливо зростала й досягнула величезних впливів. Сталін та НКВД не наважувалися стати на шлях суцільної ліквідації “ССО”, бо то б означало віддати самих себе в руки німців. Щоб запобігти власній загибелі, комуністичний диктатор на очах всього світу почав дуже швидко “линяти”, змивати з себе революційну червону фарбу. Він скасував в армії інститут комісарів та політкерівників. Таким чином офіцери в своїх частинах дістали необмежену повноту влади. Слідом за тим повернув із заслання багатьох колишніх учасників змови Тухачевського. Цілковита безпринципність

Сталіна особливо яскраво виявилася у відновленні офіцерського стану.

Треба знати, що в революцію 1917 року большевики масово розстрілювали офіцерів, а хто уперто не хотів скидати пагонів, тому їх часто гвіздками прибивали до живо-го тіла. В червоній армії, замість офіцерських звань, запровадили були командирські, а військові відзнаки носили не на плечах, а на комірцях. І ось через 25 років “переможної соціалістичної революції” Сталін своїм наказом знову вертається до офіцерського стану і, першим в ССРСР, одягає пагони. Правда, вони йому личать, як корові сідло. Тоді ж він офіційно декларує “волю релігії”, а по війні обіцяє запровадити широку демократію. Навіть було пущено з авторитетних советських джерел привабливу поголоску про майбутню ліквідацію колгоспного ладу, відновлення дрібної приватної власності та вільної торгівлі. Одночасно проголошено “ліквідацію” Комінтерна. Іншими словами політбюро на чолі із Сталіним виразно дали зрозуміти, що по війні з ненависним народом їхнім “соціалізмом”, чи “комунізмом” буде назавжди покінчено.

Хоч Сталіну мало хто вірив, однак винищувальний режим Гітлера, звірства німецьких нацистів над безборонним населенням, декретоване — й практично продовжуване ними — цілковите безправ'я не-німецьких народів, призвели до стихійного спротиву населення здичавілим завойовникам. Народилася й почала нищити німецьке запілля героїчна Українська Повстанська Армія — УПА; з густих лісів пішли на нацистів білоруські партизани, почали бити знахабнених німецьких зайд кубанські козаки.

“Союз Советських Офіцерів” прийняв тоді нову тактику. Щоб не послаблювати зовнішнього фронту “ССО” погодився тимчасово не виступати проти Сталіна, а всі сили кинути на розгром німців. (В кінцевому висліді тактика власної поразки — Автор). Виникло, так би мовити неофі-

ційне перемир'я між Сталіним та армією. "ССО" уник боротьби на два фронти. Та кожна з сторін сподівалася пізніше звести рахунки між собою. Покищо ж військо перестало йти в полон, а в німецькому запіллі відкрилося безліч партизанських фронтів. У війні настала вирішальна зміна, німці стали перед фактом непохитного масового суцільного спротиву й заломилися.

Багато членів "ССО" додержувалися тієї думки, що гітлерівських нацистів треба лише виперти за межі СРСР 1939 року. Дальші завдання советської армії мали полягати лише в допомозі іншим народам самостійно звільнитися від нацистського ярма і, за власним бажанням, організувати своє державне життя.

Командувач так званого Першого Українського Фронту, генерал армії Ватутін, в березні 1944 року блискавичним проривом опинився аж на заході від міста Львова. Розторощені німці в паніці тікали різними бічними шляхами. Ватутін міг тоді взяти без бою Львів коли завгодно. Але він несподівано відійшов з усією своєю чисельною армією більше, ніж за 100 кілометрів, на Схід. До раптово звільнених місцевостей німці не наважувалися повернутися ще протягом двох тижнів. Коли ж повернулися, то советські війська не починали ніяких бойових дій проти них. На цьому фронті досить довго панувало справжнє затишшя. Лише іноді відбувалися короткі сутички невеликих розвідувальних груп, але вони майже не порушували загального спокою. З близького оточення командувача фронтом переказували, що між генералом Ватутіним і Сталіним встановилися дуже напружені стосунки. Сталін вимагав дальшого руху советських військ вперед на Захід, а Ватутін вважав, що Перший Український Фронт, вигнавши німців за Збруч тим самим виконав свою наступальну місію. Тепер для нього надійшла пора лише допомагати визвольним рухам інших народів. Розходження між Сталіним та Ватутіним на-

брали досить помітної гостроти, широкого розголосу на фронті й поза ним.

У самому розпалі цього конфлікту генерал Ватутін провадив інспекційний огляд своїх військ. У лісах Волині на колону його автомашин вчинили наскок українські антисоветські партизани. Генерала було тоді легко поранено в ногу. За 3 — 4 години після цього випадку до головного постю фронту прибув спеціальний санітарний літак. Верховне командування збройних сил СРСР надіслало наказ — пораненого генерала армії Ватутіна негайно приставити до Києва й передати на лікування досвідченим лікарям.

Того ж дня советське радіо оголосило, що Ватутін, при оперуванні ноги в Києві, нагло помер. У війську довгий час говорили, що генерал дістав незначне поранення, і воно не могло загрожувати його житті. Він, навіть не хотів покидати фронту, запевняючи, що швидко видужає в місцевому шпиталі. Проте, наказ мусів виконати й дав себе спроводити літаком до української столиці. Загальна думка така, що Сталін підступно розправився з непокірним генералом, як колись він силою поклав на смертельну операцію нелюбого йому головного командувача червоної армії М. В. Фрунзе. Ватутін, здається, був першою жертвою, яка безпосередньо, чи посередньо, пов'язана з організацією "ССО". Відразу після смерті генерала, Сталін та НКВД провели доволі ґрунтовну чистку серед командного складу Першого Українського та інших фронтів. "Союз Советських Офіцерів" занурився в глибоке підпілля, майже непроникливо законспірувався. Але не зник з лиця землі, продовжував своє існування. Востаннє я особисто натрапив на його сліди під кінець 1944 року, коли за ним безуспішно полював російський контррозвідчик Полюгид.

Війна закінчилася. Осягнувши перемогу, Сталін на нівень звів переважну більшість своїх обіцянок. В СРСР нема ні демократії, ні волі релігії. Замість Комінтерну назов-

ні виліз Комінформ. Колгоспи, рабська праця, терор НКВД, жорстока диктатура й тиранія — всього цього тепер знову хоч відбавляй. “Великий комуністичний вождь” уже провів чимало різних чисток, зокрема в армії, де намагається до щенту знищити небезпечний для нього “Союз Советських Офіцерів”. Однак, “ССО” в зміненій формі та назві живе й досі. Особливо діяльно працює він в окупованій со-ветами східній зоні Німеччини. Підпільна військова органі-зація охоплює тепер не тільки офіцерів, а й свідомішу ча-стину салдатів. НКВД-МВД та партійні наглядачі нишпор-ють по всіх закутках армійських касарень, установ та при-ватних мешканнях офіцерів, шукаючи протибольшевицької літератури й джерел, звідки вона виходить. Проте, совет-ське військо й далі різними мовами читає те, що друкує підпілля. Починаючи ж від жовтня 1949 року, серед салда-тів, офіцерів та генералів на окупованих Москвою землях Німеччини набрала широкого розповсюдження антисталін-ська періодична газета-листівка “Смерть тиранам!”

27. СУСПІЛЬНІ КОНТРАСТИ

Будівництво найбільшої в Європі дніпровської гідроелектростанції імени Леніна, що скорочено має легку поетичну назву “Дніпрельстан” . . . Тисячі грабарів, мов мурашки ворущаються на правому й лівому берегах ріки. Вони ставлять загати, поглиблюють річище, копають штучне озеро-море. Лопати, кирки, заступи вгризаються в навали піску, мокрої глини, в тверді кам'яні скелі. Мільйони кубометрів земляної маси люди перекидають з одного місця на інше. Працюють переважно вручну, безперервно підбадьорюючи себе глибоким грудним зітханням — ух! — До того часто доводиться стояти по коліна в багнах та болотах.

Грабар — найтяжчий будівельний фах. Його годують міцні м'язи, добрі легені й серце. При роботі він їх весь час мусить тримати в скрайній напрузі. Заробляє ж мізерні гроші: 350 — 500 карбованців щомісяця.

Секретар партійного комітету Дніпрельстана, Лейбензон, сьогодні займався грабарями. Зранку об'їхав їхні житла. Скрізь бачив самі льохи. Лазив до ям-землянок, де не було ні вікон, ні штукатурених стін, ні дерев'яних підлог. Всюди сама земля. Чотири грубих зруби підпирають дахівку, а на ній насипано жужіль та знову землю. Посередині ями стоїть або чадна залізна пічка, або просто долі горять дрова. По таких льохах спали, їли й провадили своє дозвілля грабарі та їхні родини. Чоловіки, жінки, діти — все змішано на купу, в кожній ямі їх дуже багато. Коли б поруч не височили сріблясто білі споруди-витвори останнього слова науки й техніки ХХ століття, можна було подума-

ти, що тут живуть печерні люди в добу нашої праісторії.

Десь над вечір Лейбензон скликав загальні збори грабарів. Він розповів їм про невиконані пляни земляних робіт, від чого уповільнюються темпи всього будівництва. Секретар партійного комітету закликав грабарів в ім'я соціалізму не рахуватися з восьмигодинним робочим днем.

— Треба й можна працювати від самого світанку та ще вночі урвати кілька годин, використавши електричне світло, — закінчив він свою промову.

Хтось із гущі слухачів озвався:

— А хіба ви не бачите, як ми живемо?

— За розкіш дбають тільки буржуї! — Грізно вигукнув Лейбензон. — Хоромів ми не потребуємо! Для громадян соціалістичного суспільства найвище щастя — праця! Наше життя — робота, і тільки в ній мусимо шукати собі задоволення!...

Микита Сергійович Хрущов — довгорічний диктатор України (тепер секретар ЦК ВКП(б) й московського комітету парт — Автор). Він член політбюро ЦК КП(б)У, член перший секретар і керівник політбюро ЦК КП(б)У, член верховних советів СРСР та всіх без винятку союзних і автономних республік, армії генерал-лейтенант... Одним словом, дуже близький помічник Сталіна.

Хрущов! У моїй уяві виринає середньої величини об'єм м'яса. Голова й товста шия ніби становлять одне ціле. Від плечей до ніг теж маємо суцільний шматок. На широкому вгодованому обличчі справа від носа здоровенна бородавка. Руки в секретаря ЦК білі, пухкі, викохані. Говорить він уривчасто різко, завжди на високій ноті, не терпить заперечень. Не раз я дивився на нього й мимоволі підраховував: — скільки цей чоловік може заробляти? Тільки офіційної платні з усіх посад, крім військової, має йти йому щомісяця не менше двадцяти п'яти тисяч карбованців! Всілякі роз'їздні кошти сюди не входять. Крім того годі

перераховувати промови й доповіді Хрущова. Їх видають мільйонними накладами. Отже, він ще має величезні гоно-рари. Навіщо йому стільки грошей?

Хрущов займає один з кращих палаців міста Києва. Там безліч різних кімнат та господарських приміщень. Є окрема, досить простора, зала для показу кінофільмів, для влаштування концертів. Хрущов з родиною переглядає не тільки советські, а й кращі закордонні картини, які до зви-чайних советських глядачів, через сувору цензуру, не до-ходять. При будинку гараж, а в ньому кілька автомобілів. Усі вони в розпорядженні Хрущова, його родини, а деякі призначені для численної обслуги та охорони диктатора України. Весь цей палац утримує держава. Її коштом також існують усі особисті секретарі, охорона, різні будинкові робітники й робітниці. Коли Микита Сергійович влаштовує вдома якесь офіційне прийняття, видатки на те покриває спеціальний фонд ЦК КП(б)У. Книги для своєї величезної бібліотеки секретар ЦК дістає “в подарунок” від різних ви-давництв ССРСР.

На мальовничому узгір'ї правого берега Дніпра Хру-щов має дачу. В ній є майже те ж саме, що і в міському на-лаці. Додатково тут викладено чудовий спортовий майдан-чик, насаджено гарний садок та викопано ставок, де водять-ся різні риби, а також можна купатися, чи плавати човном. Дачу і весь її робочий персонал теж утримує держава. В московському Кремлі, на правах члена політбюро ЦК ВКП(б), Хрущов має також окремих будиночок з усією обслугою та транспортними засобами. Платить за те фінан-совий відділ ЦК ВКП(б). В найкращих курортних місцевос-тях Криму та Кавказу до послуг першого секретаря ЦК КП(б) У протягом всього року виділені окремі приміщення в санаторіях. Вони перебувають на бюджеті міністерства здоров'я ССРСР. Коли Хрущов іде залізницею, міністерство залізничного транспорту надає йому задурно цілий потяг;

кою водою, то міністерство водного транспорту, на тих же засадах, терміново виділяє найліпший пароплав; якщо повітрям, то має призначений для нього літак — “подарунок” міністерства авіації. Я не знаю лише, чи щось платить цей пан за свій власний одяг? Але мені добре відомо — дістає він його з закритого розподільника ЦК партії, де все коштує копійки.

Тому-то відповіді на питання, для чого Хрущову потрібні гроші, куди він їх витрачає, справа дуже й дуже складна, вона потребує спеціального дослідника.

В таких же приблизно умовах живуть: другий секретар ЦК КП(б)У, голова президії верховного совета (президент), прем'єр-міністр УРСР та командувач Київської особливої військової округи. Характерно, що советські достойники не посоромилися взяти собі за власні мешкання колишні палаци імператриці Марії Федоровни Романової (матері Миколи 2-го), київського генерал-губернатора Драгомірова та літню резиденцію митрополита (монастирську дачу в Святошині).

Ясна річ, московські можновладці живуть ніяк не гірше від своїх київських полігачів.

Тепер порівняйте все це з печерним існуванням грабарів Дніпрельстану!

Подумайте, чого варті слова Лейбензона: “За розкіш дбають лише буржуї! Хоромів ми не потребуємо!”?

Кожному відомо, що в СРСР офіційно проголошено про побудову безкласового соціалістичного суспільства. Виходячи з цього, там ніби всі рівні, не існує експлуатації, нема різниць у маєтковому та правовому стані між людьми. Так звучить в теорії, в червоній пропаганді.

Насправді ж, в Советському Союзі має місце потворний сталінський “соціалізм”. До нього слід ставитися з не меншим критицизмом, ніж до гітлерівського “націонал - соціалізму”.

Я вже навів приклад різної різниці між життям грбарів будівництва Дніпрельстану й високими советськими вельможами. Ці приклади можна продовжити й поширити скільки завгодно.

Візьмемо пересічного робітника й директора пересічного підприємства. Перший заробляє на місяць до 500 карбованців (подаю довоєнні показники — Автор), другий до 2000 (платня 1200 крб. та різні "премії"). Але директор користується за рахунок підприємства дармовим автомобілем, чудовим мешканням та дуже дешевим одягом і харчами з закритого партійного чи советського розподільника. Гроші він дістає наче додаток на прожиття, а робітник мусить платити скрізь і за все по надто високих комерційних цінах. Випе від директора пересічного підприємства йдуть місячні платні в 3-4-5 й більше тисяч карбованців. При чому, чим відповідаліша посада, тим держава краще турбується за її посідача, тим всебічніше за свій рахунок забезпечує його. А ось вам ще одне цікаве співвідношення. Перед війною советський салдат щомісяця діставав платню в сумі 7 з чимось карбованців, генерал - майор мав понад 5 тисяч карбованців. Спробуйте тут підрахувати різницю у відсотках! Не забудьте також, що генерал, за копоти командування, дістає в своє розпорядження помешкання, автомобіль, шофера, а льютанта, вістового (посилкового), денщика (джуру).

Тепер розглянемо правне становище громадян Советського Союзу. Припустімо собі, що звичайний мешканець країни за заповідяну йому кривду подав до суду позов на члена комуністичної партії. Суд не розглядатиме тієї справи доки з приводу неї не винесе своєї ухвали та партійна організація, до якої належить притягнута до відповідальности особа. Та ухвала по суті визначить судовий вирок. Перший ліпший советський громадянин взагалі не наважиться притягти до суду офіцера, енкаведиста, або високого цивільного достойника. Він добре знає, що в подібних випадках

“клясовий” суд стане проти нього. Тому то в так званих “народніх судах” розглядаються справи переважно самого народу, тобто нижчих верств суспільства сталінської держави. Для комуністів існує свій окремий суд, називається він комісією партійного контролю. В разі виникнення якогось конфлікту між самими комуністами, його вирішує тільки відповідна партійна установа.

Особливо виразно і явно не “по пролетарському” визначені правові межі в армії. Для розгляду різних справ етичного та морального (вірніше аморального) характеру в советському війську існують спеціальні “суди чести”. Вони побудовані на суворих кастових засадах. Окремі “суди чести” мають офіцери й окремі підофіцери, чи, як їх називають, — “молоді командири”. Офіцер відповідає тільки перед своїм “судом чести”, при чому в складі суду можуть бути офіцери рангою не нижче за відповідача. Для салдатів же ніяких “судів чести” немає, їх за проступки мають право особисто карати всі, починаючи від молодшого командира. Першому ліпшому офіцерові, чи підофіцерові дозволено навіть бити салдата в обличчя. Це має таку “правову рівність” у захваленому “безклясовому соціалістичному суспільстві”.

Дедалі різниця між панівним шаром та звичайним населенням неймовірно збільшується, через те, тепер уже, між ними утворилася майже непрохідна прірва. Кілька років тому в СРСР, на зразок кадетських корпусів, відкрили спецшколи. До них здебільшого приймають дітей офіцерів та відповідальних партійно - советських працівників. Спецшколи готують майбутні командні кадри для війська. Натомість діти “простого народу” дістали багато ремісничих шкіл, з яких виходять тільки кваліфіковані робітники. В кожному великому місті існують особливі середні школи під зовні досить скромною назвою “десятирічка ч. 1”. В тих навчальних закладах вільно вчитися тільки дітям провідної верхівки, що стоїть при владі. Так у московській “десятирічці ч. 1.” вчи-

лася донька Сталіна, Світлана, та нащадки Молотова, Кагановича, Мікояна й інших всесоюзних можновладців. У київській "десятирічці ч. 1" навчаються лише діти керівників ЦК КП(б)У, НКВД та міністрів советської України. До цих шкіл учні приїздять на автомобілях у супроводі слуг. Вчать їх тут кращі вихователі, харчування дістають із закритих розподільників. Вони тут вивчають не тільки загально-освітні дисципліни, а також вдосконалюються в танках, в салоновому поведженні, в невимушених розмовах тощо. Пізніше батьки влаштовують їм "відповідні" одруження. Наприклад, Сталін не погодився віддати свою доньку за кінооператора, бо, мовляв, така "сіра пара" не пасує його Світлані. Через те вона змушена була вийти заміж за відповідального комуніста з промислової академії імені Сталіна, якого готують на керівне становище в системі міністерства тяжкої індустрії СРСР. Слідом за Сталіним так само діють і всі батьки, приналежні до провідного шару населення. Так, на наших очах штучно вирощується нова "родова" советська "аристократія".

Про загальну суспільну "рівність" у Советському Союзі можуть поважно говорити лише закордоном і то, м'яко кажучи, дуже наївні люди. Сам Сталін у своїх прилюдних, друкованих промовах на весь світ ствердив цілковиту слушність викладених мною думок. Наскільки пригадую, на 18 З'їзді ВКП(б) він сказав, що партія за своїм складом поділяється на три групи: "салдатів, офіцерів та генералітет". З цього виходить, що навіть в самій комуністичній партії проведені суворі станові межі, тобто офіційно узаконена та ж сама суспільна градація, нерівність. В одному зі своїх важливих виступів після війни Сталін кинув зухвалі слова всім чужоземним державам. Ті слова тепер на всі лади повторює червона пропаганда, і вони, певно, відомі дуже багатьом людям. Принагідно наведу їх і я:

"Кожна остання советська людина далеко більше знає,

ніж будь-який високопоставлений закордонний чинуша”.

Нам тепер байдуже до справжніх знань “високопоставленого закордонного чинуші”, я хочу звернути вашу увагу на першу частину пропагандивного речення Сталіна, а саме: “Кожна остання советська людина...” Ясніше ясного й зрозуміліше зрозумілого, власними устами “вождь трудящих всієї земної кулі” урочисто заманіфестував, що в СРСР є “останні люди”. Не треба мати розум великого мудреця, щоб збагнути: — там де є “останні люди”, мусять бути “перші”. До “перших”, упривілейованих, належить особисто Сталін та вся керівна партійно - державна верхівка; до “останніх” же всі інші звичайні, по суті безправні, сотні мільйонів людей, ім’я яких — громадяни Советського Союзу. Життєва різниця між ними часто така, як між Хрущовим та грабарями Дніпрельстану.

28. БЕЗ ЗОЛОТОЇ СЕРЕДИНИ

Назва СРСР — Союз Советських Соціалістичних Республік сьогодні звучить глумливо, цинічно. **Ніякого соціалізму там нема.** Він, ще в зачатках виродився і в процесі свого виродження набрав найпотворніших форм.

Коли по великій Французькій Революції прийшли, спочатку Наполеон Бонапарт, а згодом знову повернулися Бурбони, то в большевицькій імперії всі зміни соціально - державного життя відбуваються з волі та наказів однієї й тієї ж особи. Сталін допомагав Леніну в революції 1917 року. Тому ж Леніну допомагав він запроваджувати деякі соціалістичні доктрини Маркса - Енгельса в життя. Коли Ленін, щоб запобігти неминучому розвалі СРСР, почав обережно переходити на півкапіталістичний НЕП, Сталін теж поплентав-

ся за ним. Він же, Сталін, діставшись до верховної влади, не тільки зрадив Маркса, а потім Леніна, але з усіх своїх сил намагається забити осиковий кіл в саму ідею соціального, не кажучи вже про національне, визволення людства. Не дарма тепер Сталін з коренем викорчує все те, що було посяно позитивного революцією 1917 року.

Мені можуть вказати на те, що в СРСР нема приватної власності на землю, промислові та будівельні об'єкти. Так, але все це належить державі. Комуністична держава заступила багатьох великих та малих власників і всі добра прибрала до своїх цупких рук. Отже, вона стала монопольним, безконкуренційним, а головне безкарним власником - капіталістом. Таким чином з соціально - економічного погляду СРСР — це країна державного капіталізму, а не соціалізму. Цю істину треба згадати всім і кожному, хто хоче об'єктивно розібратися в становищі поза залізною заслоною, хто уболіває за долю звичайного населення незалежно в якій державі. Не помилюсь, коли скажу, що лейбористи в королівській Англії зробили незрівняно більше для покращання життєвих умов робітників та селян, ніж комуністи в червоному СРСР.

Советська держава забезпечує необмежену диктаторську владу одній особі. В цей спосіб Сталін перетворився на цілковитого, безконтрольного посідача та розпорядника всіх земель, будівель, господарських об'єктів, рік та морів Советського Союзу. Найбільш довірені його обранці входять до складу політбюро ЦК ВКП(б), яке, разом із диктатором, крутить усім устроєм. Що вище становище посідає певна особа в державі, тим вона краще, всебічніше, забезпечена. Вона має до своїх послуг розкішні будинки, казкові позаміські дачі, автомобілі, численну обслугу. Але, коли вона хоч трохи спробує відійти від генеральної лінії партії, тобто в чомусь ослухатися наказів сталінського політбюро, її негайно позбавляють права не тільки користуватися привабливими, чи дуже жалюгідними, залежно від становища людини, державними щедротами, а й порядкувати своїм власним життям. Че-

рез те кожний великий, чи малий працівник в ССРСР завжди відчуває свою суцільну залежність від держави, а відтак, здебільшого намагається вірно їй служити; не входить з нею в суперечки, бо інакше потрапить у найжахливіше становище. Як бачите, силою обставин, кожна підсоветська людина міцно прив'язана до системи державного капіталізму. При допомозі відвідних "законів" держава, вірніше Сталін, політбюро та різні їхні допоміжні чинники на свій розсуд порядкують і майном народів і долею самих народів.

За соціальною ознакою суспільство в ССРСР фактично поділяється на дві класи: на класу визискуваних і на класу визискувачів. Проміжних прошарків не існує. До першої категорії належать робітники, селяни, трудова інтелігенція. До другої: партійні, комсомольські, державні, військові, професійні достойники та співробітники НКВД - МВД. Визиск у ССРСР доведено до краю, рівного йому нема в усьому світі. Виглядів на поліпшення стану визискуваних в Советському Союзі нема ніяких, і не може бути, аж доки не зміниться сам державний устрій. Щоб тримати в послуху сотні мільйонів населення, щоб підбивати під свою руку одну по одній інші країни, сталінському політбюрові потрібні величезні партійні, комсомольські, професійні, поліційні апарати, армія й широко розгалужена пропаганда. Всі вони поглинають величезні кошти, а реальної користі для піднесення добробуту населення не дають ніякої. Візьмімо конкретний приклад: в цеху, скажімо на 300 робітників першого ліпшого підприємства першої ліпшої держави, є керівник, його помічник та обліковець. В ССРСР же, крім цих винятково потрібних для виробництва посад, існує ще багато інших, які потрібні лише диктаторській державі, а саме: партійний, комсомольський, професійний організатори, офіційний представник спецвідділу (НКВД - МВД) та напівплатний співробітник пропаганди. В рамках всього підприємства належить ще додатково утримувати весь склад партійного, комсомольського, професійного комітетів, спецвідділ політичної поліції, ке-

рівника депутатської групи, (представника влади, кабінет пропаганди, тощо). Те ж саме і в колгоспах. Тепер прикиньте, скільки подібних працівників може набратися в мірилах міста, області, республіки, всього ССРСР?! До того є ще армія, яка ніколи не становить менше 5 мільйонів!

Величезні гроші советська Держава витрачує також на військові авантюри в усьому світі, на утримання п'ятих колон, на закордонну пропаганду і т. і. Зрозуміла річ, видатки на все це лягають на плечі працюючих, тобто робітників селян, трудової інтелігенції.

В зв'язку з наявністю в ССРСР величезної класи визискувачів та різних непомірних, непродукційних (некорисних) витрат, визиск класи визискуваних, хоч і яка вона чисельна, там надзвичайно тяжкий, значно вищий, ніж де будь. Та, навіть жадливий визиск сотень мільйонів людей не в стані покрити всі витатки держави. Тому не дивно, коли в Советському Союзі так широко розповсюджена майже нічим не оплачувана рабська праця в концентраційних таборах. З неї держава дістає делве не чистий прибуток. Щороку в концентраційних таборах перебуває понад 5 мільйонів людей, досить же часто, залежно від "потреб", та цифра підноситься до 10 і навіть до 15 мільйонів!

Ось уже кілька років підряд в ССРСР відбувається дуже характерний процес — все менше й менше починає різнитися життя в концентраційних таборах від життя в так званих "вільних, нормальних умовах". Стирання меж між ними йде не за рахунок поліпшення загального стану в таборах, а за рахунок систематичного погіршення життя визискуваних в "нормальних" умовах. Уже й тепер **весь ССРСР дуже нагадує собою один велетенський концентраційний табір**. Там тепер кожний мешканець, не приналежний до панівної класи визискувачів, відчуває себе справжнім в'язнем, рабом, безправною іграшкою в руках жорстокої сталінської державної тиранії.

Кожна нова, підкорена советами країна неминуче так

само перетворюється поступово в суцільний концентраційний табір. Це ми бачимо на прикладі Польщі, Румунії, Болгарії, Чехо-Словаччини, Мадярщини, Албанії, Північної Кореї, Східньої Німеччини. Невдовзі це ж саме побачимо й на прикладі величезної людської потуги земної кулі — до недавня самостійної, а тепер загарбаної комуністами китайської держави.

В інших поневолених червоними імперіялістами країнах (за винятком російської!), до політичного, соціально-економічного, релігійного і нема їм числа гнетів, додається ще нестерпний національний гніт. Сталін вимагає, щоб кожний народ в усьому визнав над собою дуже й дуже сумнівну “російську (себто, московську) вищість”, а все своє власне, окремішне, або відсунув на задній плян, або зовсім від нього віддурався. Нечувані національні утиски почалися з захопленням більшовиками української демократичної держави в 1920 році і супроводжують советів на всіх їхніх шляхах по широкому світі.

Незалежно від того, до якої нації, раси, держави належить кожна людина, їй, за нинішніх міжнародніх умов доводиться визначити своє особисте ставлення до сталінського комунізму. Якщо вона хоче свій народ кинути в лабеті політичного безправ'я, поліційної сваволі, нелюдського визиску, національного пригнічення та релігійних утисків — її місце по боці червоних загарбників, в лавах більшовицьких п'ятих колон. Якщо ні — людина повинна всіма силами провадити боротьбу з наступальним більшовизмом, що намагається перетворити весь світ на концентраційний табір.

Золотої середини тут не має!

Кінець

URSS SIN MASCARA

por A. Wysochenko

Editorial «Peremoha»

Buenos Aires — 25 de Mayo 479 — Argentina

Se terminó la impresión de este libro el día

30 de Noviembre de 1951 en los Talleres

Gráficos "Champion" J. V. Gonzales

2375, Buenos Aires, Argentina.